

HEJZA

VAÇE ZELA

Njerëzit qanin dhe puthnin autobusin e pluhrosur, sepse brenda ishte artistja e tyre. Mbi metalin e pluhrosur mbeteshin gishtërinjë, simbolet e shenjat e tyre...

PUSHTETI I ZOMBIT

Demonstrimin e pushtetit të ZOMBIT në mënyrë të përkryer e ushtruan oficerët nazi-fashistë. Ju kujtohet: një ushtar gjerman hipur në një motor e pushtonte një mëhallë, një katund, një qytezë! Të gjithë i nënshtroheshin! Ndryshe, për një gjerman të vrarë vriteshin 100 qytetarë të nënshtuar

Nga Avni HALIMI

ZOMBI është genie që lind nga shpirti i njeriut i zhytur në trup të një bishe në çastin e vdekjes së tij! Me këtë rast, shpirti ndikon vetëm në shpërftymimin e bishës në pamje njeriu dhe jo edhe në zbutjen e tij. Njeri me tipare të bishës! Diçka si vampiri! ZOMBI është krijesë për të cilin mendohet se ka vdekur dhe është ringjallur pa ndonjë qëllim e pa një gram dëshire për liri! Shih për këtë kjo krijesë e ulët kontrollohet nga BOKORI, ringjallësi i ZOMBIT! Kështu thonë mësimet e besimit VUDU. Psikiatria skoceze i ka kushtuar vëmendje të posaçme ZOMBIT! Sipas kësaj psikiatrie bëhet fjalë për një fenomen që manifestohet me skizofreni të përcjella me disa sëmundje të veçanta mendore. Ky zombifikim bën që, i sëmuri mendtor, ta perceptojë dhe ta besojë veten gjarpër zot. Ndaj mësimet Vudu thonë se ZOMBI mund të asgjësohet vetëm nëse goditet në kokë, si gjarpri!

Frika as nuk mbillet as nuk korret

Në politikë ZOMBI përfaqëson diktorin, njeriun që nuk ngopet me derdhjen e gjakut të qytetarëve; njeri që famën e vet e ngrit mbi metodat torturose derisa qytetari të mos bindet se zot në tokë e në qiell është ai, ZOMBI!

Në kohë paqe, ZOMBI imponon dhunshëm bindjen se është përfaqësues i tërë popullit të vendit, i popullit shumicë, ndërkohe që vendi mund të jetë i populluar prej më shumë popujve. Të tjerët janë qese gjaku, ku, përmes "puthjes së amshueshme" siguron përjetësinë. Në kohë paqe, ata që nuk i përulen ZOMBIT shkojnë përlesh, ata që servilosën, të parët i bluajnë ushqim për ZOMBIN.

Luftë nuk ka në kohën e pushtetit të ZOMBIT. Me luftë në këtë kohë nënkuptohet kataklizëm absolut! Në këtë kohë mund të ketë padëgjueshmëri qytetare.

Në kohën e padëgjueshmërisë qytetare vlejné rregullat e luftës nazi-fashiste: për një - njëqind, apo, me raste, për një dyzet! Për një lëndim, për një vrasje, për një sharje, apo, për një moslargim nga komunikacioni kur këtë e do ndonjë kokëullac i ZOMBIT, qoftë ky me emrin

alfa, beta apo gama (ZOMBI gjithnjë synon lashtësinë greke paçka që për këtë synim mund të humbë gjithçka, madje edhe veten!) do të bastisen dhjetëra shtëpi, do të keqtrajtohen qindra qytetarë të padëgjueshëm. Frika duhet të mbillet në palcë. Në kohën e ZOMBIT, palca është si një granit i pashkërmoqur, ndërsa frika si një bimë e butë, pa rrënjë, që nuk zë as në lesh! Prandaj, te të padëgjueshmit, që kanë gjak kryneç, frika nuk mund të mbillet, e as të korret. Frika të vdes! Kjo palcë e kurrizit vertikal nuk mund të jetë as integruese e as të integrohet në projektet laboratorike të ZOMBIT.

ZOMBI në letërsi përfaqëson figurën mitologjike e cila tashmë është ngritur në metaforë që shpreh trishtimin, mynxyrën, dhimbjen e tmerrshme, makthin, ngulfatjen, vrasjen, therjen, prehjen e gjuhës, thithjen e gjakut, rrahjen, mohimin për ekzistencë, thithjen e ajrit, të lagështisë, pushtimin e lirisë. Në letërsi Zombi shpreh gjithçka që është zi e më zi! ZOMBI "artistik" dallon nga ai Vudu-Zombi dhe nga ai folklorik-mitologjik. Popujt që e kanë përjetuar nën lëkurën e tyre fenomenin ZOMBI, ata këtë krijesë e përshkruajnë si krijesë të uritur për mish e gjak njeriu. Gjithnjë është në gjah të njeriut, i përjargur e me shenja në trupin e dekomponuar. Është pa ndjenja e pa shenja personaliteti.

ZOMBI vetëm kur ka pushtet dhe në pushtet mund të jetë me këto virtyte antinjerëzore, përndryshe, ngjanë në një milingonë! Ndaj e gjakon pushtetin, flijon gjithçka për të mbetur në pushtet, vret e pret! Në këtë shkallë të absolutizmit arrin vetëm kur ta bind popullin e vet se është shpëtimtari i tij. Kjo do të thotë se, popujt e tjerë detyrimisht duhet të nënshtrohen, sepse është i përzgjedhuri, i përkëdheluri dhe i përkrahuri i popullit të vet. Të gjithë popujt e botës duhet ta kenë të qartë këtë!

ZOMBI nuk mbinë si fara e keqe! Derisa të bëhet i përzgjedhuri i popullit ka punë! Fillimisht bëhet urë për popullin, pastaj, vorbull për popullin dhe në fund kolovajze cirku duke i dhuruar popullit një kënaqësi deri në delir - rrotullimi sa më i frikshëm aq më i lezetshëm!

"Zombët" si operative

Disa mësimet pagane thonë se, në çastin kur trupi vdes, shpirti kalon në trup tjetër, kryesisht në trupa kafshësh! Mësimet indiane shpirtin e njeriut e shohin të kalojë në trup të shqiponjës, ndërsa paganizmi i eurolindorëve pohon se shpirti i njeriut kalon në kafshë e shpendë, varësisht nga karakteri i atij shpirti; mund të kalojë në ari, në ujë, në kali i cili, meqë është i lindur për dru gjithnjë e legjitimon dhunën, por edhe në patok të shpifur! Patoku është genie e butë, e ëmbël, e lezetshme! Po cili mund të jetë patoku i shpifur? Pa dyshim, ZOMBI i sotshëm.

ZOMBI i sotëm, i plotpushtetshëm, të lë përshtypjen se ka ikur nga legjendat dhe është varur në akrepat e orës sonë! Sot ZOMBI vret e pret në emër të popullit! Jo, ZOMBI është i gjithëfuqishëm, ndaj ai nuk vret, as nuk pret, por, me një urdhër, të gjithë vetëpriten, vetëvriten, vetëbastisen nëpër shtëpi që nga orët e hershme të mëngjesit, vetëkeqtrajtohen, vetëizolohen, vetëburgosen, vetëvarrosen! Këto veprime i fsheh nën rreshtat e mediave të cilat vihen nën shërbimin e tij! Ato media që nuk do ta shërbejnë, pronarët e tyre do të vihen në tapet!

Tashmë ZOMBI ka krijuar shumë "zombëz" (kalamaj të tij), që në gjuhën policeske do t'u thoshim "operative" dhe, këta janë ata që kryejnë punë në terren. Këta "operative" apo, "zombëza", nuk është me rëndësi a gënjejnë, a sajojnë, a trillojnë, a rrahin, a burgosin, a vrasin - për ta me rëndësi është që ta përmbushin kënaqësinë e ZOMBIT. Populli është i kënaqur me të! Madje edhe sikur të mos jetë i kënaqur, tashmë është i disiplinuar dhe ndjenë një "siguri" prej tij. Ndaj, Zombi punon në emër të popullit! Gjithësesi, në emër të popullit të vet, të tjerët janë veçse kot!

Është "jo etike" nëse do të përkufizonim ZOMBIN, apo nëse do ta krahasonim me vampirin irlandez apo me Drakullën rumun, me gogolin karpatian apo me bajlozin oriental. Zombi i sotshëm është një konglomerat në mes të patokut të shpifur, rinoshit dhe shpirtit që pat fatin ta njerëzojë një bishë të

pangopshëm.

ZOMBI i sotshëm është i bindur se ka përkrahjen absolute të popullit të vet ndaj, për popujt e tjerë "që i administrojnë" as që do t'ia dijë! Çdo kërkesë, apo çdo lëvizje politike të popujve të tjerë ai e percepton si shigjetë të helmosur drejt popullit të vet. Në tender ka hedhur kërkesën për një mekanizëm disiplinues, i cili në praktikë merr trajtën e një aparature të përsosur dhune. Fillimisht, parinë e popujve të tjerë që i ka në pushtet të vet i fut në këta mekanizma disiplinor dhe pastaj, me pëlqimin e tyre të përshtirshëm nis e ushtron dhunë mbi gjithçka! ZOMBI me shpatë mbi gjuhë, mbi mendje, mbi shëndet, në dyqane e në xhepa, në traditë e kulturë.

Të flasim me gjuhën konkrete dhe të shtrojmë një pyetje retorike: sot, një ZOMBI i tillë, si do të sillej me shqiptarët? Sot Zombi shqiptarëve do t'ua kishte mohuar të folmen shqip, ndërsa gjuhën ua kishte prerë me sëpatë, do t'ua kishte përkeqësuar sistemin e arsimit deri në analfabetizëm, do t'ua shtrembëronte historinë kombëtare, në shërbimin shëndetësor shqiptarët do t'i kishte trajtuar si kavië, në kulturë do t'i kishte trajtuar njerëz me bisht ndaj të cilëve në mënyrë permanente duhet ushtruar superioritet kulturor; në sport për t'i përdorur si të gjitha llojet e topave, në ekonomi për t'ua vjedhur tërë kapitalin, në financa për mos t'ju dhënë asnjë lekë; në administratë për t'i lënë nëpunësit shqiptarë nëpër korridore e bufe; me flamurin kombëtar për t'ua shënjuar shtëpitë për bastisje, traditën për t'ua marrë dinjitetin nëpër këmbë! Natyrisht, jo të gjithë shqiptarëve por, vetëm atyre që nuk i nënshtrohen pushtetit të tij. Ata që integrohen në pushtetin e tij zombian e nxjerrin "bythën në stom" dhe duke shijuar nektarin e rehatisë politike, derisa nuk hasin në mut, mbajnë syze të zeza në diell e në shi.

Në emër të cilit popull dënon ZOMBI

Pra, Zombi krijon aparaturë të përkryer dhune dhe, sa herë që dëshiron ta ngjallë frikën dhe të dëshmojë se është i fortë, e aktivizon atë mbi kurriz të popullit të papërmëbajtur. Populli i papërmëbajtur kurrë nuk rresht së tërhequri vërejtje - ZOMB e teprove!

Ata që e shajnë i ndëshkon me operatione policore mëngjesit të hershëm të ditës, apo i burgos, ose i zhdok me nam e me nishan ose edhe i dënon me lekë. ZOMBI nuk shahet, për të nuk shpifet, ai nuk pështyhet, ai nuk urrehet - ZOMBI urohet dhe duhet të ngritet në kult! Duhet të konceptohet si fuqi absolute, dëshirë kjo e çdo krijesë të çoroditur të Krijuesit Absolut.

Pasi populli t'ia falë besimin absolut këtij farë ZOMBI atëherë nuk i mbetet asgjë përveçse t'i përulet përjetë. Me përulje gjen sigurinë e plotë. Jo njëherë kemi thënë - do hamë bukë e krip vetëm të kemi paqe e siguri! Këtë e siguron ZOMBI! Por, vetëm për ata që i nënshtrohen apo që integrohen në sistemin e tij të funksionimit. Të gjithë të tjerët, të gjithë ata që i bien grusht tavolinës së kundërshtimit, do të përballen me sanksione, dënime, keqtrajtme, vrasje, rrahje, burgosje e zhdukje. Dhe, krejt kjo në emër të popullit.

Vërtet, në emër të cilit popull vepron ndëshkueshëm ZOMBI?

Skicë për ese

NJË DEVALVIM I PAMËSHIRSHËM, LEHTËSISHT!

Bajram SEFAJ

Pa u sjellë vërdallë e rrotull pas bregut, i bie shkurt e trup, in medias res: fjala, pra, këtu e me këtë rast, është për devalvimin e disa gradave, mjeshtërive, thirrjeve, profesioneve e zejeve e tjera kësajsoj, që nga ana e të rinjve, përdorën si kollaj e pa përgjegjësi. Për shembull: nuk ka ditë, mbase, as orë e deq, që në shtypin tonë ditor të mos lexojmë, të mos shikojmë në programet televizive, a të mos dëgjojmë përmes valëve të radiostacioneve të shumta që sot, këtu e atje, u bë përrurimi i këtij apo atij libri, që u shfaq premiera e këtij apo atij filmi, kësaj shfaqje apo atij spektakli teator, e kështu më radhë. Krejt kjo është një gjë e mirë dhe, besojmë, askush nuk ka asgjë kundër kësaj. Përkundrazi, të gjithëve, si një, na gëzon e mbush entuziazëm e krenari një gjë e tillë. Mirëpo, kur është fjala për autorët, këtu ka keqpërdorim, abuzim dhe devalvim të pamëshirshëm. Le të quhet kështu. Derisa tek muzika, artet pamore, por edhe te spektaklet teatorre (e të ndonjë tjetër), kjo vërehet, më pak, ndërsa kur është fjala për shkrimtarë, poetë e regjisorë, regjisorë, sidomos të filmi, dukuria merr përmasa skandaloze!

Nëse jo përditë, atëherë lirisht mund të thuhet se, për çdo javë, në mjediset e Bibliotekës Kombëtare të Kosovës, në Prishtinë, në ambientet e tjera, gjithandej, dhe nëpër qendra të tjera komunale, bëhet përrurimi ndonjë libri të ri. Shumë më rrallë, medet, përrurohen vepra të njëmendta letrare të shkrimtarëve të njëmendtë e, shumë shpesh, në anën tjetër, përrurohen "veprat" e "shkrimtarëve" të ri, sidomos të "poetëve"

dhe "poeteshave" të reja. Pasi që marrin vlerësime pozitive nga ana e disa redaktorëve mercenarë, (që të mbysin me ëmbëlsira!), që në promovim i lexojnë po ato shkrime që i kanë vu, ose në para ose në pasthënie të librave që gëzojnë përrurimin, bëhet kiameti në keqpërdorimin e pamëshirshëm i fjalës shkrimtar, poet, autor. Përrurimi i epitetëve, plot lavde e salltanete, gjithmonë është në përpjesëtim të drejtë me sasinë e të lekëve të paguar për këtë biznes. Në të shumtën e rasteve, më shumë fjalë të mira (e të mëdha) thuhet, për këta libra të parë, se sa për vepër të spikatur të ndonjë autori serioz e me renome, kur përruron librin e tij të njëzet e më shumë. E, në anën tjetër, në përrurimet e veprave të para letrare, në të shumtën e herës, të vëllimeve me poezi (e rrallë herë të ndonjë proze), fjala është për vargje të djersitura, të shkollarëve e gjimnazistëve, të cilat vargje, një drejt e di

se nëpër duart e kujt (s')kanë kaluar. Me rëndësi është që nga mjedisi i përrurimit, i riu apo e reja, del me arealin e poetit, shkrimtarit, autorit. Që nuk ka drejt që ua heq mendje dhe e (keq) përrudin orë e çast, deri në devalvim, dhe pa kurrfarë modestie! Jo, more, bacë, as me dhjetë e as me njëqind e dhjetë vepra të botuara, një autor nuk e merr epitetin shkrimtar, po që se në atë kallaballëk veptrash nuk ka paksa vlera të njëmendta artistike.

Po aq keqpërdorim ka edhe kur është fjala për përrurimin e dramaturgëve dhe të regjisorëve. Në mjedisin tonë (herë-herë primitiv dhe provincial, pa dyshim), ai që ka ngatërrua disi (dosido) një tekst të një drame mezi njëaktëshe, përrnjëherë, zë vend në mesin e dramaturgëve! Por, por..., duhet pranuar se në këtë drejtim, më së largu, deri në neveri larg, shkohet me (keq)përrurimin e fjalës (zejes) regjisor! Pa i parë (shikuar) mirë as

dy filma të kujt do qoftë, që veprat e realizuara, më mund e djersë kreativitet, ia kanë dhënë atributin regjisor, ky regjisor i ynë, mjafton të arnojë, keq, për gazep e faqe të zezë, diçka në yrnek filmi e vetën e vetë, ta quaj regjisor! Haj bela, haj!

Jo, bre bacë, për t'u bërë regjisor, jo vetëm për vete por edhe për të tjerët, duhet prirë, pikësëpari, me një hop talenti, pastaj me një grimë shkollë (shkollim), akademik, (në ndonjë akademi botërisht të njohur, pse jo?) duhesh bërë një stazh madje prej disa vjetësh si asistent, t'u shkosh pas thembrave jo, një e dy, por shumë regjisorëve të njohur vendës dhe të huaj, e tek, pasi që të kesh bërë një eksperiencë si regjisor i dytë, po, edhe i tretë, tek pastaj, me ndrojtje e modesti, të marrësh përsipër të realizosh ndonjë film artistik të lirë, që nuk kupton (harxhim) buxhet të trashë.

Kur është fjala për regjisorët e vetëquajtur regjisorë, më së largu, deri në abuzim, shkojnë "regjisorët" e filmave dokumentarë. Edhe reportazhet më të rëndomta, çfarë kemi realizuar na të shkretit, ishe reporter të TVVP-së, këta çunat dhe gocat e sotëm, pa fije turpi e ngurrimi, i quajnë filma, filma dokumentarë. E vrapojnë të (na) hedhin kripë sysh me disa terme, postproduktion e të tjera që, zoti me vraftë ne ditshin as vetë, se ç'janë ato. Pastaj, festivalët e ndryshme, në të katër anët e botës, bëhet skrop, pas këtyre (krye)veprave të tyre e kështu më radhë. Edhe një dukuri tjetër që, ngutej të hynte në kornizën e ngushtë të kësaj skice për ese, ishte ajo, për shkrimin dhe promovimin e monografive. Por, lidhur më këtë, një herë tjetër. Premtim!

Kapërcimi i tranzicionit

TAVOLINA SUEDEZE DHE SHIJA LETRARE

Para se ta kërkoj një qasje të lirisë nga ushqimi apo, siç thotë Fromi, liria ekonomike është një nga shkallët themeltare të lirisë, më shkon mendja te Panairët e librit, të cilat nga viti në vit po shndërrohen në "tavolina suedeze të librit"

Afrim DEMIRI

Kujt si kujtohet thënia e Kadresë apo e shqiptuar për artin kadarenian se "shqiptarët (lexo: shoqëria shqiptare) në kohën kur nuk kishte ushqim të nevojshëm, ushqehesh me letërsinë më të mirë"! Në ditët që u gjeta në një kompleks në vendin turistik me emrin aq metaforik, Mali i Robit në Golem, fillova të reflektoj përtej ndjenjës së një robi, qoftë edhe turistik dhe të mendoj se çfarë lidhje ka letërsia si ushqim i mendjes, me ushqimin e ngrënsishëm. Kjo dilemë mori një sërë trajtash provokuese kur u përballa me tavolinën suedeze dhe nuk më shqitë nga koka koha e taloneve për ushqim, në Shqipëri, apo rreshtat për qumështin e Zajçarit apo për Fax -in në Kosovë, krahas kohës kur flinim me librat e Kadaresë nën jastëk. "Gjenerali i ushtrisë së vdekur", "Kush e sollti Doruntinën", "Prilli i thyer" si dhe "Kronikë në gur", na u patën bërë më shumë se bestseller. Gjithsesi e para gjë që mbizotëron është kapërcimi që ka sjellë tranzicioni, i cili me gjithë efektet pozitive, për shkak të transformimit demokratik, nuk po na hiqet prej trojeve shqiptare, duke sjellë edhe një zvetënim të vlerave sa humanitare po aq edhe estetike. I vështror njerëzit me pjatë e mbushura dhe me befason stërbushja e pjatave, prej ullinjve të mbushur, llojeve të djathërave të bardhë deri tek ai pikant, pastaj sallatat e

përzemë, mos të harroj supat, dhe frutat e detit. Kur të gjithave ua shtojmë specat e mbushur dhe rizotot me mish viçi si dhe me peshqit e fërguar, atëherë vërtetë kjo pjatë e stërbushur nxjerr në pah kompleksin për ushqimin apo ndjenjën e kapërcimit të varfërisë. Para se ta kërkoj një qasje të lirisë nga ushqimi apo, siç thotë Fromi, liria ekonomike është një nga shkallët themeltare të lirisë, më shkon mendja te Panairët e librit, të cilat nga viti në vit po shndërrohen në "tavolina suedeze të librit". Liria për të zgjedhur nuk di ku qëndron në raport me lirinë për të pasur pjesën e duhur, pjesën e nevojshme, që të mos ndodhë vërshimë e panevojshme! Stërbushja e pjatave, pa asnjë kriter të përzgjedhjeve, po e vë në një peshore shijen për ushqim, me shijen letrare. Në asnjë Panair librash nuk jam ndjerë i lirë, para syve grabitqarë të shitësve që shpesh janë edhe botues, kur nuk jam parë si një blerës potencial dhe asnjëherë si një lexues me kriter. "Çfarë po shikon, ju kosovarët vetëm shfletoni dhe nuk blini", - ishin fjalët e një zonje që me trashësinë e saj ishte zhytur në mes librash dhe pamja ime ia dëftonte më shumë një lypës rasti se një blerës librash e mos të na shkon mendja te një krijues i mundshëm.

- "Si ta blejë pa e shfletuar", ia kthej unë, duke krijuar një mbrojtje "intelektuale" ndaj një shitëse të rastit. - "Dua ta di botuesin, të di

ma shumë për autorin, për përkthyesin eventualisht, për ndonjë parathënie apo pasthënie, vazhdoja, derisa ajo humbte durimin me mua. Vërtet ec e përcaktohu për blerje, mes një marketingu aq të fuqishëm, kur çmimet e librave ishin proporcionalisht me famën e autorëve, kurse krijuesit e rinj ishin viktimizuar në margjinat e tavolinave të stërbushura, kurse librat religjioz kishin stërkequr ata filozofik. Edhe aty vëreja njerëz që, për dallim nga unë, dilnin me një krah librash që peshonin, të gjitha pothuaj se me mbështjellëse të dizajnuara, shpesh pa e ditur emrin e autorëve e lëre më përmbajtjen e tyre! U shkonte për shtat anekdoda se blejnë libra me metër, varësisht sa është gjatësia e vitrinave të tyre. Në anën tjetër, dalloheshin shitësit e stendave, të cilët më përrngjanin në tregtarët e vegjël në Çarshinë e Baku-s. Në Azerbejxhan, të cilët ta zinin udhën, të tërhiqnin për krahu që të futësh me çdo kusht në lokalit e tyre të mbushur me qilima të endur. O çfarë ngjashmërie, në mes shitësve të Panairëve tona me shitësit azerë, i vetmi dallim në mes situatave ishte se librat zëvendësonin qilimat. E njëjta gjë më pat ndodhë edhe në Sarajevë, në skajin tjetër të ish- Perandorisë Osmane, kur kamarierët me fes të kuq në kokë nuk më hiqeshin që me çdo kusht të hyja në qebaptoren e tyre. Andaj, "tryezat suedeze", qofshin të librit apo të ushqimit, i shoh edhe si një përplasje

mentalitetesh, që vetvetiu nuk funksionojnë si dorë e lirë e përzgjedhjes, sepse përcaktohet nga sjellja qytetëruese çfarë duhet të jenë ato. Dhe doemos duhet të mendosh se në kohën kur dinjiteti i një softe të rëndomtë me një zgjedhje të varfër, mbase nuk krahasohet dot me një gamë zgjedhesh deri në plasje të plancit apo një vërshimë titujsh prej autorëve klasik e deri tek ata anonim, nuk mund të krahasohen me një moment diskret kur një libër e blerë me kujdes dhe përkushtim i dhurohej dikujt të dashur, sikundër blerja hulumtuese pas një shfletimi me plot pasion bëhej në një librari, të cilat po rrallohen nëpër qytetet tona. Andaj kah dhe si? Nëse duam, mund të provojmë ta transformojmë thënieën e ndërldhur në mes ushqimit dhe letërsisë. Ma e mira e së mirës do të ishte "ushqimi i mirë, për një letërsi të mirë"! Por, shpesh ngjanë që e mira me të mirën dëbohen dhe dita ditës po bindemi se po hahet më shumë e po lexohet më pak, dmth., po jetojmë në kohën kur "ushqimi është më i mirë, në kohën e një letërsie më të dobët"! Mbase jemi duke e përjetuar ikjen nga leximi në një rën anë, e në anën tjetër tërrpinë për ushqimin.

Nuk mund të imagjinoj qëndrimin as përjetimin e Kadaresë në kohën e "tavolinave suedeze", por fakti që kohëve të fundit po heshtë më shumë se që po flet, po besoj se shijen letrare e ka stërrholluar edhe më shumë!

Në shiritin e kohës

VAÇE ZELA, KONCERTI I PARË DHE I FUNDIT NË PRISHTINË

Njerëzit qanin dhe puthnin autobusin e pluhrosur, sepse brenda ishte artistja e tyre. Mbi metalin e pluhrosur mbeteshin gishtërinjë, simbolet e shenjat e tyre...

Hys SHKRELI

Vaçja, e kujtimeve te mia, po hynte në Kosovë për turnenë e saj të parë e të fundit në këtë vend. Viti 1979. Ajo Vaçe, atë ditë maji, zbriti qetë si një flutur nga një kombi-bus i vjetër. U përqaftua me ne, sikur të vazhdonte një përsëritje të filluar dekada më herët. Në atë moment, m'u bë sikur po takoheshin dy shekuj, dalë nga një popull. Aq e gjatë na ishte bërë ajo ndarje. Ne po prisnim në atë kufi, rreth një gjysmë shekulli, Vaçe...

Kishim dalë në kufirin që atëherë quhej jugosllavo-shqiptar, për të takuar grupin më të madhe e më të njohur të artistëve nga Shqipëria, të cilët po vizitonin për herë të parë Kosovën. As që kam mund të ëndërroj në atë moment që, një ditë do të lavdërohem pse isha unë ai që e pagëzova "kufiri shqiptaro-shqiptar", e të tjerët e shpërndanë këtë emër.

Atë ditë, më ty Vaçe filloi shembja simbolike e kufirit. E vërteta, kënga jote e kishte kaluar e rrënuar atë kufi më heret. Ai kufi, at ditë pranvere, dukej si toke e vdekur, tokë e askuj. Pa jetë e gjallëri. Aty s' kishte arrijtë pranvera kurr, shekujt ishin ndalur. Dhe kjo pamje dëshmonte se sa e thellë ishte kjo ndarje e imponuar midis Kosovës e Shqipërisë. Por, atë ditë, u ngjallë ai vend si asnjëherë më parë, më ty e të tjerët që po e thyenit at mur, duke na sjellur këngëtarët e ndalur – në Kosovën e izoluar. Vendkalimin kufitar e kishin vërshuar banorë të fshatrave për rreth, të cilët kishin dëgjuar për arrijtjen tënde e të artistëve tjerë të këngës. U dorëzuam para emocioneve...Të veshëm me lule e lot.

Ti po shkelje për herë të parë, në Kosovë. Mbase nuk e dije, që ti kishe jetuar në Kosovë shumë vite – si këngë. Në atë karavan pos teje, ishte edhe Limos Dizdari, Gaqo Çako, Luan Zhegu, Liliانا Kondakçi, Zina Zdrava, Hysni Zela, e shumë të tjerë, më të cilët ne jetonim në Kosovë, por kurrë nuk i kishim takuar. Ato vite, pas dekadave të izolimit, muri i ndarjes – po plasaritej. Në këtë klimë të re politike, artistët më të njohur të këngës nga Shqipëria, po fillonin turnenë e tyre të parë në Kosovë e Maqedoni. Disa prej tyre, nuk kishin udhëtuar kurr më parë jashtë Shqipërisë. Për herë të parë po shkëlqenin në një tokë të dytë – shqiptare. Ishin këto, yje të Shqipërisë të cilët ndriçonin edhe në Kosovë, mirëpo kurrë nuk kishin shkelur në këtë vend...

Isha gazetar, por bëja edhe moderne spektaklesh publike të asaj kohe. Më ftuan të shoqëroja këtë grup dhe të drejtoi koncertet. Udhëtimi më artistët nga Shqipëria ishte udhëtim nepër kohe, dhëmbje e ngjarje. Mbushur më momente gëzimi e gazmendit, por gjithnjë të përshkuara më situata prekesë e emocionuese. Ishte ndjenjë e çuditshme të celebrorsh takimin e shqiptarëve – më shqiptarët, rilidhjen e rrenjëve të shpërndara, ngjalljen e

urave të rrënuara, bashkimin e gjakut të shprishur.

Udhëtonim më autobusë, nga një qytet në tjetër. Kudo që ndalëshim, rruga bëhej lum njerëzish, lagja ngjallej, qyteti zgjohej. Zejtaret para dyqaneve, plakat në dritare, të rinjtë më lule – sikur takonin ëngjujt e ëndërruar. Mirëpo, në çdo turnë, kishte ndonjë nga "ata", për të kontrolluar shprehjen e asaj, që politika e quante "manifestim i nacionalizmit". Ndaj vërehej së kishte edhe dashuri të kontrolluar, posacërisht kur njerëzit flisnin më fytyra e jo më goje. Kur goja heshte e sytë, mimika, e shpirti flisnin. E dinim se çdo eufori e tepruar, do të rezultonte më limite të reja nga pushteti jugosllav. Ndaj, edhe në këto emocione kishte vetëpërmbytje, vetëcensurë.

Në vendet e palestra ku këndonit ju Vaçe, njerëzit prisnin më lule, mall dhe zjarr. Të ekzaltuar, ata xhivishnin këmishat e xhaketat dhe u vinin flakën. Digjeshin këmishat, digjeshin ndalesat, e zemrat. Digjeshin ndarjet e kufijt. Ato koncerte, ishin kremte dhe protestë. Simbolikisht, ata po dignin kohën e politikën që ndau kombin. Ndaj, ato tubime nuk ishin vetem muzikore. Ishte ai vit i çmalljes së madhe shqiptaro-shqiptare... Shoqëronte Orkestra e Madhe e Radio-televizionit të Prishtinës. Me vjen keq që s'mbaj mend drejtuesit e Orkestrës, por di se Severin Kajtazi, Isak Muqolli, Krist lekaç...ishin nder më të

angazhuarit. Kjo Orkestër, për herë të parë po shoqëronte solistë nga Shqipëria, ndaj të gjitha orkestrimet duhej pregaditur, dhe luajtur drejtëpërdrejtë para publikut apo "live", siç do të thonim sot.

Vaçe Zela. Kur dëgjova se je bërë luleborë e Alpeve të Zvicrës, pranë Aleksandër Moisiut, m'u ngjall ajo Vaça të cilën, e takova në atë pranverë të hershme, ulur në një autobus të bardhë (të "Turist Kosovës"), duke pushtuar me sy luginat e Dukagjinit e Majat e Bjeshkëve të Nëmura... E shoh edhe sot atë fytyrë dhe ata sy, që thithnin nga dritarja ato peizazhe të vendit të cilit i kishte kënduar e kurrë nuk e kishte parë. E kur autobusi më këtë karvan të këngës ndalej, atëherë krijoheshin imazhet ikonike që preknin shpirtërat. Njerëz të emocionuar rrethonin autobusin dhe preknin atë metal të ftohtë, duke kërkuar dorën tënde, Vaçe. Policia i shpërndante dhe nuk lejonte hapjen e dyerve. Të rinjtë emocionuar puthnin autobusin, pse ti ishte brenda Vaçe. Gishtërinjtë e lotët e tyre, linin gjurmët mbi autobusin e pluhrosur që na e zinte frymën në ato momente. Ata shkruanin vargun e tyre për ju... Ti, Luani, Limosi, Hysniu e të tjerët, përpiqeshit t'i fshihni lotët e ta ruani buzëqeshjen. Shqiptarët qanin për shqiptarët. Për një çast, harroheshin të gjitha këngët. Ata ishin aty, jo vetëm për ty, dhe jo vetëm për hir të këngës. Ata donin ta takojnë Shqipërinë e ndalur. Donin të bëhen

dëshmitarë të historie të re. E Shqipëria ishte ti, në ato momente. Ata po takonin vendin e shkëputur prej tyre, e ndonjëri edhe rininë e shënuar me këngët tua. Nga ata që prisnin, kishte edhe njerëz të cilët kishin bërë burg për një këngë tënden ose të këngëtarëve të brezit tënd. Për gjeneratat e sotme, kjo pamje, vështirë shihet si e tillë... Shqipëria, në atë kohë ishte shumë, shumë larg. Ti udhëtove gati dyzet vjet, për të arritur në Kosovë.

Vaçe Zela, sot kujtimet e mia për ty, më sollën nga pertej Atlantiku. Më këthyen në qytezën e vogël të Therandës (Suaharekës). M'u ngjalle Vaça, në atë drekën e parë që patëm së bashku në restorantin "Ballkan". Aty ishim pakëz më të izoluar nga publiku, ndaj biseduam për shumë gjëra, por jo edhe për ato që na interesonin më se tepërmi. Për ato, nuk të pyeta e as nuk më pyete. Sepse e dinim se rreth nesh ishin "ata". Sa herë që biseda jonë bëhet më e afërt, ndonjëri nga "ata" afrohej e ndërhynte me ndonjë pyetje të pakuptimtë. "Ata" ishin edhe nga ana juaj, edhe nga ana jonë. Nga Sigurimi i Shqipërisë dhe Sigurimi Jugosllav. Pak a shumë, ne e dinim cilët janë, ndonëse ishin të kamufluar në profesione të ndryshme. Ishte ndjenjë ngulëfatëse të flasësh pa fjalë. Të ndjesh dikë aq të afërt, por të mos mund të bisedosh lirshëm. Fytyra plot shprehje e goja memecë. Aty dëgjova më tepër për jetën tënde. Mësova që ishte nuse e Kosovës, siç do të thoshin vendasit e mi, pasi bashkëshorti yt kishte rrënjët nga Janjeva. Ti kuptove më mirë se sa e njohur dhe e respektuar, ishe në këtë vend të cilin po e zbuloj. U befason kur të thash se, në këtë anë të Alpeve, të quajnë Mirej Matje shqiptare. Modestia jote, të bënte edhe më të madhe se që të dinim.

Lexoja fytyrën tënde dhe shihja përplasjen e ëndrrave tona mbi Shqipërinë e panjohur. Lexoja veshjen tënde të thjeshtë, por elegante dhe bëhesha skenë e jotja. Dëgjova fjalën tënde dhe tërë ato këngë të njohura, bëheshin dialog i asaj dite. Unë kisha njëmijë pyetje, ti pa dyshim, shumë përgjigje, por i heshtëm dhe ia lamë kohës. Pastaj, shikoja fytyrën e Agron Çobanit, i cili ju printe, asokohe drejtor i Radio Tiranës. Fytyra e tij, më ngjallte tregimet për shqiptarët të cilët, burgosur nga pushteti jugosllav, vetëm pse kishin dëgjuar haptas Radio-Tiranën e ndalur. Jeta është plot ironi. Ai rrinte i heshtur dhe askush nuk e njihje, sepse ishte ti Vaçe, ajo që të njihnin dhe donin të të takojnë. Po bisedonim sikur njiheshim prej vitesh edhe pse kurrë nuk ishim parë.

Gjenerata ime ishte rritur më këngët tua. Ne që kishim vizituar Shqipërinë në atë kohë, e dinim se "Valsi" yt i lumturisë nuk ishte për lumturinë e atyre viteve, por, vals i një lumturie të imagjinuar – që mungonte. Kënga jote për "Diellin e ri", kishte një porosi universale e optimizëm njerëzorë. Do të mund të këndohej në çdo kënd e çdo

gjuhë të botës.

Ditët tona së bashku, pasuroheshin me ngjarje, biseda, e humor. Limoz Dizdari, Gaqo Çako, Luan Zhegu e të tjerët, kishin sjellë me vete jo vetëm këngët, por tërë sharmin e fshehur të Shqipërisë. Duke e njohur pak a shumë gjendjen në Shqipëri, unë gabimisht kisha fituar përshtypjen se atje, njerëzit nuk kanë kohë për të qeshur. Mirëpo ju, me barsoletat e tregimit tuaja, e rrënuat at mal dyshimi, dhe na bëtë të ndjehemi si një familje që po jetonte në bashkësi me vite. Ato ditë, e bëmë një Shqipëri të Bashkuar, një Shqipëri të Madhe sa kënga jote.

Në çdo qytet që vizitonim shpërthenin vullkane admirimi e dashurie për ju. Por, ndeshnim edhe ndonjë befasi të pakëndshme. Gadi në çdo sallë ku ti do të këndoje, na priste Titoja i varur në mur, si një mumje. Zyrtarët nga Shqipëria kishin kërkuar që të largohet fotografia e këtij diktatori. Ky ishte qëndrim më të cilin nuk bëheshin kompromise. E njëjta rregull vlente për artistët nga Kosova në Shqipëri: Fotografia e Enveri nuk guxonte të ishte në sallë. Ndaj, pyetja më delikate ishte se, kush do ta largojë Titon, e kush Enverin – nga koncerti. Disa herë, kjo çështje gati solli ndërprerjen e turneut.

Udhëheqësit lokal, kishin frikë ta largojnë.

Në momentet e fundit gjithnjë gjendej dikush i "gjithëfuqishëm" që Titon e nxirrte jashtë. Zakonisht e largonin gjatë kohës së drekës, kur salla ishte e zbrazët, që të mos dihet kush.

Njëri prej atyre që merreshin më këtë punë ishte udhëheqësi i atëherëshëm i Radio Prishtinës Shaban Hyseni, të cilit ia kishin besuar kujdesin për çështjet e nxehta politike. Ndonëse atë e akuzonin si titoist, ishte ky ai që zakonisht e nxirrte Titon nga salla. Shumë vite më vonë, Titoja nga varri, iu hakmor Hysenit; E shkarkuan nga puna dhe të gjitha funksionet, pse kishte larguar fotografinë e Titos në sallat ku këndonin artistët nga Shqipëria.

Si një korb mbi kokë, na rrinte presioni i imponuar nga censura e autocenzura. Njëra vinte nga pushteti, e tjetra nga droja që të mos t'i thyejmë rregullat e imponuara. Duhej matur çdo fjale që flitej, posaçërisht para publikut. Çdo këngë, tekst e konferencë, kalonte nëpër lupën e censorëve nga të dyja palët. Tani, kishim censorët nga të dy diktaturat.

Eprorët e tu, më këshilluan që moderimin ta bëj sa më zyrtar. Ata kritikuan pse moderimi im, sipas tyre, dukej pakëz perëndimor. Më këshilluan që të mos e ngre zërin, kur shqiptoj emrat e artistëve, sepse kjo ua kujtonte moderatorët italian, stil ky i vlerësuar si modernist e borgjez në Shqipëri. Nderhyri edhe cenzura kosovare. Pasi që në atë kohë, dygjuhësia në Kosovë ishte e obliguar në tubime publike, më thanë që do të duhej të përshëdesja publikun me një fjali edhe në gjuhën serbokrate, ose ata do të angazhonin një moderator serb. Nuk di, nëse ky një provokim. Nëse publiku serb, vjen në koncerte të Vaçe Zelës, atëherë bisedojmë për çështje, sugjerova unë.

A të kujtohet koncerti në Prishtinë? Na the, se as në Shqipëri, nuk kishe përjetuar momente te tilla. Ishte ngjarja më e madhe skenike që kishte parë Prishtina, në ato vite. Në Palestrën e Sportit, ku mbahej koncerti, po takoheshin të gjithë lumenjtë shqiptarë. Njerëzit nga rajonet, kishin

ardhur për t'i lidhur dekadat e shkëputura nëpërmjet zërit tënd. Ti e ndeze Prishtinën dhe ua shkunde rrudhat atyre që kishin filluar të vjeshtohen e nuk shpresonin që një ditë, do të të kenë në skenën e qytetit të tyre. Këngët e tua i dhanë një shpirt të ri atij qyteti. Sot, sikur i shoh imazhet e nënave që sjellin edhe foshnjat e tyre për t' u fotografuar me ty, të bindura së ato momente nuk vijnë më, por bëhen histori.. A të kujtohet gazetarja që ndërpreu intervistën me ty, sepse nuk i përmbante dot lotët...

Njerëz që kurrë nuk të kishin takuar, nëna, gjyshe hynin me fëmijë në dhomën tënde prapa skenës dhe shtangoheshin kur të shihnin: Ata qanin – ti qaje. Kishte diçka të çuditshme, gati hyjnore në ato përqa-fime. Herë-herë, u ngjanin takimit më dikënd që sapo ka dalë nga burgu. Disa, si të hipnotizuar qëndronin para teje e t'i puthnin duart. Nuk flisnin shumë. Lotët u zinin vendin fjalëve. Dhe, këto skena përsëriteshin pa ndërprerje.

Atë natë, ajo sallë u bë lulishte. Njerëzit prej ngado sillnin lule për ty dhe këngëtarët e tjerë. Në fillim, lulet u dorëzoheshin artistëve, mirëpo papritmas kjo ndryshoi... Pastaj kuptova se tufat me lule, kishin një sekret brenda. Njëri nga "ata" (të Sigurimit të Shqipërisë), m'u afrua dhe më dha një si gjysmëurdhër: "Lulet do t'i pranosh vetëm ti, jo artistët dhe do t'i sjellësh në zyrën tonë..." Ai donte të linte përshtypjen se kjo ishte çështje e sigurisë, mirëpo shpejt zbulova të vërtetën kur gabimisht hyra në dhomën e "atyre" dhe vëreja lule të shpërndara nëpër dysheme. Po kërkonin diçka midis luleve. Vetëm atëherë kuptova se njerëz nga publiku, hiqnin stolitë e arit nga trupi, dhe i fshihnin midis luleve për të ua dhuruar artistëve në skenë. Çiftet, po dhuronin kujtimin e shenjtë të kurorës së tyre – unazën e martesës, por Sigurimi po i merrte ato.

Ishte ajo gjëja më e vogël e mirënjohjes admiruese që mund të shprehnin në ato momente për ju.. Urdhrin për lulet, kryesisht e injorova duke aktruar ngathësinë. Sepse, nuk mund të grabisja lulet që ishin sjell për ju, as stolitë e unazat që kishin dalë nga duart e adhurueseve tuaj, për ty e të tjerët...

Vaçe Zela. A të kujtohet mbrëmja e fundit para se të ndahemi në Ohër? Nata e fundit në Hotelin "Metropol", ku kënduam, festuam e qeshëm deri në mëngjes. E në agim, si një këmbanë, na ngriti në këmbë Gaqo Çako me thirrjet e tij nga tarraca e hotelit, më tërë zërin që kishte..."Ooo Selimoooo"... Thërriste Selimin nga njëra anë e Liqenit të Ohrit në tjetrën. E dinim se Gaqo kishte pirë pakëz raki, por nuk ishte i dehur. Thërriste me tërë zërin. Kush është Selimi, u interesuam ne?

Gaqoja, sqaroi se, matanë liqenit, në Poradec, paska një kolegë ushtrie që quhej Selim, si duket nuk kishte kujtime të mira me të..."Dua t'i them atij, ja ku jam unë e ku je ti", shtoi ai. Gaqoja, për herë të parë e ndiente veten më i fuqishëm se Selimi, i cili, si duket e kishte spinuar ose maltretuar Gaqon në ushtri. Një orë më vonë, Gaqo Çako, dhe të tjerët, ishin përtej liqenit, në anën e Selimit... Ne që mbetëm në këtë anë të liqenit. E veshëm pikëllimin. Të dy palët po ktheheshin në botë e tyre të ndara. Shqipëria e Madhe e Këngës, të cilën e ndërtoam gjatë atyre ditëve, përfundoi. Sërish u nda në dysh. ("Illyria")

Ali Aliu për poezinë e Rudolf Markut

POEZIA E STATUSIT GRI: MUNGESA E KUDOPRANISHME

(Çfarë kishte shkruar Ali Aliu për vëllimin poetik të Rudolf Markut "Një ballkanas në Londër", Toena, në vitin 2013)

Në librin më të ri të Rudolf Markut, ajo që vjen e veçantë është titulli "Një ballkanas në Londër" dhe distanca shtatëmbëdhjetë vjeçare nga libri i parafundit i këtij autori "Vdekja lexon gazetën" (1995). Në takim të parë me titullin, lexuesi mbase edhe mund të nxitet për të bredhur në kërkim të veçantive mes dy hapësirave, mund të niset në kërkim të karakteristikave të njeriut, të botës së ballkanasit dhe londinezit, të ambientit e rrethanave dalluese mes tyre, - le të themi edhe mes qendrës dhe provincës, e kështu me radhë... në këtë ecje, lexuesi, ende pa e hapur librin, do të prirë të gjejë përparësitë, përkatësisht mungesat e njëjës përballë tjetrës: pasurinë shpirtërore, të pakosumuar të ballkanasit dhe asaj të qendrës së harxhuar, të shterur, përkatësisht përparësitë e vlerave, resurseve shpirtërore, konvencat e shtresuara ndër mote dhe të kundërtën, tjetërsimin e tyre, në frymën edhe të përplasjeve globale. Pas leximit të librit, natyrshëm lihen anash këto ngasje, por që, në mbështetje mbase edhe të refleksive të tilla, të paktën mes vargjeve, mund të shfaqen nxitje për përsiatje edhe nga perspektivat e sferave dhe fushave të zëna nga një sipër...

Në krye të regjistrimit, pas leximit të parë të librit me poezi "Një ballkanas në Londër", gjithsesi zë vend përshypja mbi përditshmërinë e zërit lirik nën ngarkesën e vetmisë, mbi vetminë e shtrirë dhe të pranishme në të gjitha lëvizjet dhe perspektivat e tij. Ndjenja e vetmisë u jep shijen dhe ngjyrën mëngjeseve dhe mbrëmjeve, ecejakeve dhe takimeve të kërkua apo të rastit, miqësive dhe dashurive, bredhjeve sidomos nëpër Evropë... Vetmia u jep kuptim e pakuptimësi kujtimeve, - tërë çështje e shkuar dhe shpresave që radhiten si ditë të nesërme, përditshmërinë e mbërthyer mes tyre. Tërë ky disponim gri, ndërkaq, në poezinë e Rudolf Markut nuk vjen lament dramatik i papërbalueshëm, por një prani konstante, etablim frymëmarrjeje, përditshmërie, vjen përcaktim, pakt i prerë rrethanash, mbase fatësh... Vjen mall dhe mëzë e kullandrisur, e kultivuar estetikisht, por që pakti i nënkuptuar së jashtëmi, në sipërfaqe, arrin ta përcjellë dhembjen e tularit, e pashërueshme në brendësinë e zërit lirik...

Malli ngasës dhe dëshpërues, është vatra e parë e tensionit dëshpërues e ekspresionit të përmbajtur gjatë bredhjeve nëpër vetmi. Çdo gjë përreth në këtë bredhje vjen jehonë e kohës së shkuar bashkë me tretjen dhe asgjësimin e bukurisë dhe e gëzimit, vërshim dhe shkrimi i kudopranishëm nga i cili nuk ka si të mbrohet, si të rigjendet zëri lirik. Nga thellësitë qoftë a nga pritjet kohore, nuk arrin asgjë lumturuese, pos boshit shurdh dhe tjetërsimit përreth. Çdo gjë vjen nga një largësi pa kthim.

Vatra kryesore e kësaj ndjenje, e vetmisë, duket të jetë boshi i një brak-

tisjeje dhe një mosgjetje. E thënë kështu tingëllon si një përgjithësim që shtohet gjë. Poezia, arti, mbështetet mbi këtë ngasje, -mungesën, mungesë besimi, shprese, ëndrrë, dashurie... Te poezia e Rudolf Markut, mungon trualli, shtëpia e ngjizjes, ambienti që e ka lindur, formuar, brumosur, mungon thelbi - me tërë kohën dhe hapësirën tani të largët, të ikur, të tretur në pakthim: tani të shndërruar në art poetik, i vetmi ngushëllim, përkatësisht kënaqësi sipërore e artistit, e zërit lirik...

Por ikje s'ka, gjetje s'ka, kthim s'ka! Dhe në këtë çast më vjen ndër mend një poezi antologjike e Kavafit me titull "Qyteti", të cilën dëshiroj ta sjell të plotë me këtë rast:

The: "do shkoj në tjetër tokë, do shkoj në tjetër det.

Një tjetër do të gjendet se ky qytet më i mbarë,

Ku çdo përpjekje më qenka një dënim fatal;

Dhe është zemra ime si një i vdekur e varrosur aty.

Gjer kur mendja do më mbetet në këtë ligështi?

Ngado që të vështror, ngado që syrin kthej

Rrënime të zeza të jetës sime këtu gjej

Ku kaq vite shkova dhe prisha e bëra shkretë".

Vende të reja s'do të gjesh, s'do gjesh dete të tjerë.

Qyteti do të të ndjekë. Të njëjtat rrugë do të kthesh.

Dhe në të njëjtat lagje do të gjesh strehë;

E në po ato shtëpi do bëhesh flokëbardhë.

Gjithnjë në këtë qytet do të mbërrish. Se gjetkë-shpresë

mos mbaj-

anije nuk paska për ty, as rrugë nuk do të ketë.

Kështu siç e bëre jetën tënde shkretë Në këtë fole të vogël, në tërë botën e prishe përngaherë.

Te Kavafi pra, ikje-kthimi përbën një rreth dëshpërimisht të mbyllur. Fat-dënim në qytetin e lindjes, nga i cili provon të ikësh e s'mundesh, të cilin e braktis dhe e bart me vete vulë, vragë të brendshme. Në rropatje për ti gjetur shtigjet e kthimit nëpër botë, në kërkim të qetësisë, prehjes, drejtpe-shimit të brendshëm, e derdh, e konsumon kot, e shprish edhe atë bartje të folesë së dikurshme, thelbin... Dyfish humbës, sipas poezisë, vizionit poetik dhe filozofik të Kavafit... Por le të na lejohet të kthehemi, - sa brenda parabolës ikje kthim, ku ngjizet dhe artikullohet majë artistike vetë poezia e Kavafit "Qyteti", tek disa nga poezitë gjithashtu antologjike të vëllimit "Një ballkanas në Londër", që janë dëshmi se " jeta e shkretë nga foleja e vogël" nuk është "prishë përngaherë nëpër botë"! Le të shohim si duket, si artikullohet çarja e pakalueshme mes dy brigjeve, në njërin nga poezitë më të realizuara, te këtij libri "Balada e njeriut që nuk dua ta njoh": "Një njeri vjen mëngjeseve në dhomën time", "Nuk thotë asnjë fjalë", "Asgjë nuk thotë", "vendoset në një kënd të dhomës Sendet nga shikimi i tij kanë të ftohtë". (...) "Ai kurrë se ka parë bukurinë e hënës", "Vetëm kur ngrihet nga gjumi vonë", "Kujtohet se netëve", " ka pasur hënë"... "Ai nuk beson tek gjërat", "Si mund ti besojnë gjërat atij?"... "Unë them se ai nuk duhet të flerë", "Kur hëna është e bukur në prill", "Ai është njeriu që nuk dua ta njoh" "Dhe e njoh atë mirë"... Si mund të bëhen bashkë pra këto dy palë të unit lirik, duke përjashtuar

njëra-tjetrën përfundimisht?!

"Era" është një tjetër kryevepër e këtij vëllimi, është një tjetër variant metaforik i po asaj mungese gërryese, i atij malli dhe asaj vetmie pa ngushëllim. Është era që fryn tërbuar kudo dhe nga kudo, ortek që shemb dhe rrënon pengesa, furi që përplaset mureve të veta dhe kthehet sërishmi dhe sërishmi prapë. Ç'është, ç'kërkon ajo? Të hapë dritare, dyer të mbyllura hermetikisht, botën, zemrat, të kaptojë male, dete, qiej dhe të mbërrijë-ku? Të fshijë nga faqja e dheut mallin, dhembjen, kohën, hapësirën? Shpërthen ajo tejtejet, s'ka fuqi që i vë pritën, që e pengon, ska mbrojtje prej saj... fryn e fryn ajo nëpër pafundësi shkretëtire, pa pengesa, e këndeç çdo gjë mbyllur, kyçur, dyer, dritare, zemra...

Mungesë-vetmi sjell si ikja (qyteti i braktisur apo që të braktis), si gjakimi për kthim. Shndërruar në rrëfim poetik, në art që ndriçon mungesën gërryese, mallin sfilltës, vetminë ulëritëse, në botën e zërit lirik vazhdon të mbetet e hapur varra dhe ta ushqejë atë, poezinë, njësoi si kraharori në gjoksin e nositit të Lasgush Poradecit. Është përfitim i stuhishëm vizioni i mungesës, si prani e asgjësë, e hiçit që fanitet rrënues çastesh gëzimi, lumturimi, shembje urash kthimi, shtyllash mbështetëse. Edhe më keq, vjen iluzion, në çaste se mund të ringjallet gjë nga ai fluid eterik i memories. Sado që zëri lirik përpëlitet në mëtim për një mbështetje, jo rrallë duke kërkuar strehë në çaste intime...Nuk ka asgjë më të pranishme në poezinë e Rudolf Markut tek libri "Një ballkanas në Londër" se mungesa. Mungesë është çdo gjë përreth, e tëra çfarë ka, mungesë vatre, mungesë hënë dhe muaji prill, mali e deti, mungesë shtëpie dhe sokaku me kalldrëm, e dashura e parë, zëri, hija e babait, mungesa në këtë lirikë të përsosur është një fuqi që lëviz male e shkëmbej, lumenj dhe erëra, që lëviz universin e zërit lirik...

Një atribut i mundshëm që gjithashtu do tu qëndronte vargjeve të këtij vëllimi poetik, mund të jetë: mall për një botë, për një kohë që nuk ekziston më, përkatësisht mall për një botë të munguar shpirtërore, mungesë e një vatre të njëhershme, të ngrohtë dhe të dashur, mall për shtëpinë e lindjes dhe njerëzit përreth, - artikular në art poetik të përsosur. Bota, rruga e kaluar, sa më përcëlluese që vjen dhe ngacmon si kujtim, siç ndodh në poezinë e Rudolf Markut, aq më gërryese artikullohet malli, përkatësisht atë tokë e shpirt i thatë shtrihet bota e tanishme përreth. Këtyre përmasave bredh dhe vuan vetmia në librin poetik "Një ballkanas në Londër". Në lirikën e tij, bota e brendshme është refleksion i botës përjashta që vjen valëzim ezoterik. Refleksioni autopoetik vjen fizionomi dalluese, e veçantë, nuk i ngjan kujt, pos rrahjes së zemrës së vet, e shpirtit të aftë dhe të pasur ta përballojë sfidën dhe ta ruajë qenien e vet, ta ushqejë

vibrimin e pashtershëm të thesarit shpirtëror. E etshme kjo botë shpirtërore e Rudolf Markut për miqësi, për dashuri, prandaj vargjet poetike në këtë vepër hapin shtigje, gjejnë lehtësisht rrugë hapjeje.

Pra përkundrazi: duke na dhuruar art poetik, vlerë, zëri lirik vazhdon ta thellojë, ta acarojë deri në dramalizim vetminë, përkatësisht mëton dhe arrin njëkohësisht çlirim nga mbërthimi i brendshëm i saj, mëton dhe arrin pastrim nga ngarkesa e mëkateve, e pleksjes së vetes në thurjen e rrugës së ikje-kthimit, e rrethit të mbyllur. Natyrisht kolovitja mes kujtim ëndërrimit dhe realitetit konkret, e sjell buzë papërbalueshmërisë ankthit vetmi. Ndërgjegjësimi i tij se një gëzim i gjetur apo i rigjetur në shtëpinë globale është përfundimisht i pamundur, ndjesi që shtrihet në shpirt si gjallërim estetik i mallit dhe melankolisë gjatë tërë rrëfimit lirik përbën thelbin e vetmisë së ankthshme. Është fjala për botë lirike që në rropatje për ta kthyer të pakthyeshmen, mëton edhe drejt një pakti me realitetin çfarë është. Në momente, diskretshëm, jo vetëm e kaluara, por çdo gjë në ecje e sipër tretet për të mos u kthyer, duke lënë pas vetëm jehonën e rrjedhës flurorë të lumit, fishkëllimën rrëqethëse të erë-stuhisë si përfitime mbi kokat tona, mbi majat e maleve...

Drithërimë poetike dhe mall gërryes për të munguarën në pakthim është gjuha e kësaj poezie me burim ngasës nga universi i mistikut dhe dashnorit, i ikësit dhe kthyesit, i gjetësit dhe humbësit, gjithë për të mbajtur gjallë varrën. Vjen drithërimë e lehtë e megjithatë ngulçitëse përballë tjetërsimit dhe shkretërimin të shpirtit dhe që, prekur thellësisht, lëshon, herë-herë përshkëndijime metafizike. Pas përplasjeve mureve të padepërtueshëm, rebelimi tërhiqet në prehje, dhe atëherë shtrihet, si një vello e lehtë, konstante, mërzia, për të cilën Leopardi thotë se është "më sublimja e ndjenjave njerëzore". Kjo ndjenjë sipas tij vjen nga të kuptuarit se "gjithçka është shumë pak", është vetëm "një vogëlsirë përballë aftësisë së vetë shpirtit", thjesht mërzia është "të vuajturit për ndjenjën e pakënaqësisë për boshësinë që të ofron realiteti".

Valë vetëtimash, dridhje dhe regëtimë e brendshme vjen shtytja poetike e Rudolf Markut, bota e shpirtit dhe e mendjes së zërit lirik, vjen trajtë sublimë e qenies së tij. Në momente vjen tërmet i brendshëm, shpërthim dhe shkrim çasti që rishtazi, me delikatesë subtile, ekuilibruese, pa lënë rrënoja gërmadhash dhe humnera të pakalueshme mbrapa. Nuk vijnë lëvizje tektonike apo qiellore si të rastit, incidente të shkëputur: vinë valë që i japin kuptim-pakuptimësi çdo gjëje në botën dhe jetën e zërit lirik. Në këtë kontekst, poetika e kësaj lirike, e shquan, e vë në dukje individualizimin e zërit, e kthjellteson diskursin poetik së brendshmi. Pa as më të voglin hezitim për ta fshehur ankthin vetmi, shtrirjen gri mbi çdo gjë që lidhet me përditshmërinë e tij; të theksuara qartësisht edhe bredhjet kryqetërthor, nëpër Evropë dhe mediteran sidomos, kërkimin e etshëm të rrugëve drejt Itakës, përkatësisht rrugët për të ikur sërishmi dhe sërishmi nga Itaka... Diskrecioni i zërit lirik te poezia e Rudolf Markut as së largëti nuk priret drejt përvojave të fshehjes,

të hermetizmit trend kalimtar i çdo epoke poetike, por ai është vetëm dhe vetëm në funksion estetik, përmasash dhe mjetesh që nuk shkojnë përtej këtij objekti të zërit lirik.

Zëri lirik në poezinë e Rudolf Markut, duke bredhur në kohë dhe hapësirë, duke depërtuar përtej shndërrimeve dhe shumësive, krahëve të iluzionit dhe deziluzionit, krahëve të pranisë dhe mospranisë së objektivit, veprimeve dhe mosveprimeve, krahëve të qenies dhe mosqenies, përkatësisht duke relativizuar kufijtë e duke i ngritur rishtazi ata, vendos më shumë qendra dhe perspektiva perceptimi kreativ dhe emocional mbi botën, mbi kohën dhe

hapësirën, kujtimin dhe mallin, vetminë dhe vuajtjen, mërzinë dhe brengën, si poet dhe filozof... Perspektiva nga majat e lashta historike e mitologjike, vjen me funksion e gjakim përngjasimesh që i sjellin të kthjellëta qartësisht përmasat, raportet mes universit shpirtëror të zërit lirik dhe atij total. Përmasat përmasë të absurdit dhe pamundësisë, të mungesës së pariparueshme në botën e zërit, përkatësisht sa më i qartë vetëdijësimi i tij për këtë status të pandryshueshëm tani më, ndjellin, sjellin në memorie bëma e personazhe nga thellësi të tilla, sa për të ndriçuar, por edhe për të marrë pjesë në dhembjen e poetit... Po me

këtë lehtësi shndërrimi zëri lirik lëviz në kohë dhe hapësirë, kodifikon shumësinë e botëve, kalueshmërinë si njëkohshmëri dhe shumëkohshmëri; sinkroninë, pluralitetin e gjithësisë, rrjedhën e bëmave në shiritin kohë që janë një dhe të pandara me hapësirën dhe kohën; sikur asnjë nga rrjedhat, bredhjet dhe pleksjet e të veçantave, nuk i veshin dot petkat e gëzimit. Është ndërgjegjësimi definitiv i zërit lirik për statusin gri e që në çaste, pikërisht për këtë, ai, zëri lirik, jo rrallë, me buzagaz të hidhur, ironizon diskretshëm statusin e tij të vulosur... Do të vazhdojë ndërsa të vijë nga pas jehona e tërë atij universi të tretur në pakthim, si Njeriu që "nuk dua ta njoh", si njeri i ftohtë që përhap ftohtë me sy, që s'beson dhe se besojnë, si Lumenj që në gjashtë hove të përsosur vijnë si Drin me valë floqash përrallore dhe gishtërinj të varur, kapur pas valëve, si bukuri hëne në prill, do të vijë: "Ashtu si uji që rrjedh nga shkëmbinjtë", "Pikë-pikë mes gurëve të bardhë". Si "Një përrua që rrjedh", "Mundimshëm", "Në Saharë". Do vazhdojë të trokasë e fryjë ngado e kudo, do rebelohen në vuajtje e dhembje dhe në art të përsosur...

Kemi përpara arritje poetike, gjuhë me qartësi dhe kthjelltesë të mprehtë që përkundet valëve të vetmisë, bredhjeve në kërkim të mungesës, imagjinatës që sajton iluzion se mund të kthehet, të ngjallet, të preket e humbura në pakthim dhe që, në rastet më të shpeshta të poentojë duke ateruar në truallin e fortë, të ashpër, të pandryshueshëm. Në tërë këtë ecejake dramatike deri të etshme në momente, poezia e radhës, vargjet e radhës në këtë vëllim të shënuar të poezisë shqipe, sërishmi çdo gjë nis nga fillimi, secili objektivi i mëtuar dhe i arritur shndërrohet sërishmi në nisje, në ikje-kthim të sjellë në rreth të paspërthyer. Kështu, Rudolf Marku poet, që çapitet edhe brenda përvojave dhe trendeve poetike të kohës, i vetëdijshëm se nuk mund të mbështetet vetëm në krahët e një përvoje, as te postmodernizmi që, si drejtim, në fillimet e veta pandehi se e gjeti çelësin e vetëm për hapjen e pahapshme në kërkim të së vërtetës së qenies dhe ekzistencës, mbështetet sigurt në shtigjet më të qëndrueshme të poezisë shqipe dhe poezisë përgjithësisht. Prandaj edhe insistimi i zërit lirik për ta personalizuar perspektivën e vuajtjes së vetmisë, të fokusuar brenda universit të pafund, të paprekshëm për përmasat depërtuese të njeriut, në këtë poezi vjen dhe shtrihet natyrshëm. Përngjasimet individgjithësi, duke u shfaqur edhe si përvojë e gatshme, e vetvetishme, pa ndërhyrje modelesh, sidomos larg prirjeve për "poezi të pastër", në poezinë e Rudolf Markut vijnë ura lidhëse mes fenomeneve të bartura krahëve të fantazisë qoftë nga thellësitë kohore, qoftë nga lartësitë qiellore të hapësirës dhe, realitetit mbërthyes, gozhdues...

Malli është shija kryesore pas kontaktit të parë me poezinë e librit "Një ballkanas në Londër" e poetit Rudolf Marku. Malli ndërsa është konstantë e rëndë që nuk mund të shuhet. Tek poezia, tek poetët, tek Rudolf Marku është thesar. Në botën e tij shpirtërore para së gjithash, në fatin e tij të zgjedhur a të prerë, me këtë rast ai, malli, vjen metaformozuar në poezi të përkryer... (Shkupi press, mars, 2013)

TRANS-HUMANIZMI, RELIGJION PA ZBULESË

Trans-humanizmi është një rrymë mendimi, lëvizje intelektuale dhe kulturore ndërkombëtare me një qëllim për të transformuar rrënjësisht situatën njerëzore, duke zhvilluar dhe zgjeruar teknologjitë në dispozicion për të rritur në masë më të madhe inteligjencën, fuqinë dhe qëndrueshmërinë fizike dhe kapacitetin psikologjik të njeriut

Nga Metin IZETI

Mendimet trans-humaniste paraqiten për herë të parë nga gjenetisti britanik J. B. S. Haldane në esenë e tij "Daedalus: Science and the Future" qysh në vitin 1923, që më vonë të sistematizohen nga biologu Julian Huxley, i cili konsiderohet si themeluesi i trans-humanizmit, pasi ai e ka përdorur këtë term në një artikull të shkruar në vitin 1957.

Por, ajo që na bën kureshtar në lidhje me trans-humanizmin është çështja e debatit nëse trans-humanizmi është një degë e post-humanizmit dhe se si kjo lëvizje filozofike duhet të konceptohet në lidhje me trans-humanizmin. Për rrjedhojë, parashtrohet edhe pyetja se a është trans-humanizmi aspekti vendimtar në mendimin filozofik dhe artistik të shekullit 21? Disa janë të mendimit se trans-humanizmi tashmë e ka zëvendësuar post-modernën dhe njerëzimi nuk ka rrugë tjetër të zhvillimit përveç tij.

Ndërthurja e çështjeve teknologjike dhe filozofike

Në fazën aktuale të zhvillimit të të menduarit, përkufizimi konvencional i trans-humanizmit sillet rreth binomit teknikë-njeri. Shkurtime, trans-humanizmi është një lëvizje filozofike, sociale, ndërkombëtare, shkencore dhe madje ekonomike që promovon përmirësimin fiziologjik, mendor, emocional, njohës, gjenetik të njeriut me anë të arrijve moderne shkencore dhe teknike. Sipas ithtarëve të trans-humanizmit (p.sh. Max More, James Hughes, Nick Bostrom, Ray Kurzweil, Kevin Warwick, Donna Haraway, etj.), përmirësimi nuk duhet kuptuar vetëm si përmirësim i kushteve të jetesës në Tokë, por si përpjekje, me synim ndryshimin dhe përmirësimin, duke filluar nga trupi i njeriut i cili konsiderohet me të meta dhe plot defekte poshtëruese, të cilat duhet hequr qafe. Këtu cenueshmëria konstituive njerëzore shihet nga një këndvështrim negativ. Prandaj, ne duhet ta heqim qafe atë me çdo kusht, në mënyrë që të arrijmë jo vetëm një gjendje jetëgjatësisë në Tokë, por nëse është e mundur, pavdekësi.

Nga kjo është e qartë se kjo lëvizje nuk është vetëm e rëndësishme për fenë, por edhe sfiduese, sepse vë në pikëpyetje të gjitha bazat tradicionale, filozofike dhe teologjike mbi të cilat mbështetet jo vetëm shoqëria njerëzore, por edhe lloji njerëzor. Dhe zhvillimi eksponencial i teknologjive

moderne thjesht na detyron të pyesim veten për të ardhmen e specieve tona, për gjendjen e re të shpallur të super-, trans-, meta- ose post-njerëzore, por edhe nëse vërtet duam të heqim dorë nga ajo që ne jemi tani në mënyrë që të bëhemi diçka "më shumë". Prandaj, çështjet teknologjike dhe filozofike ndërthuren këtu, në atë që ne duam të përdorim teknologjinë për të "zhvlerësuar" parimet filozofike nga të cilat njeriu realisht nuk mund të heqë dorë, si p.sh. çështja e kuptimit të jetës në përgjithësi, por edhe çështja e kuptimit të jetës teknokratike në veçanti. Trans-humanizmi na rikthen pra te pyetjet themelore që njerëzimi ka pasur gjithmonë, por dëshiron të shkojë përtej tyre, pra t'i zgjidhë me ndihmën e teknologjisë. Megjithatë, ai harron se njeriu nuk mund të zgjidhë dimensionet enigmatike të jetës së tij duke përdorur shpikjet e duarve dhe mendjes së tij. Shpëtimi duhet kërkuar në diçka jashtë vetvetes, dmth. që e kapërcen atë.

Ndjenja e plotfuqisë dhe lozja e rolit të zotit

Jean-François Lyotard shpiku termin aktual "post-moderna", nën të cilin ai dëshiron të nxjerrë në pah gjendjen kulturore në shoqëritë post-industriale dhe IT të qytetërimit perëndimor në shekullin e 20-të. Nuk bëhet fjalë për një largim në mënyrë të rreptë nga moderniteti, por për një këputje me vetëdije për të menduar për modernitetin nga një këndvështrim tjetër. Fokusi nuk është më në mënyrat tradicionale të rritjes dhe edukimit të një personi, por tek teknologjia, e cila luan një rol pothuajse kyç dhe hyn në sferën e kulturës, fesë dhe eskatologjisë, duke u përpjekur t'u përgjigjet pyetjeve të lashta ekzistenciale. Prandaj, bëhet fjalë për një gjendje shpirtërore "të re", jo për një ndryshim të periudhës.

Dimensioni informatik i post-modernitetit është rrjedhojë logjike e të folurit për gjendjen post-humane sepse, sipas trans-humanizmit, informatika së bashku me degët e tjera shkencore dhe teknike (nanoteknologji, bioteknologji, shkencë konjitive), na çon në atë gjendje. Në këtë është ndërlidhja e gjendjes postmoderne dhe post-humane, me gjendjen trans-humane që është edhe më radikale sepse dëshiron të heqë qafe gjithçka që është njerëzore. Trans-humanizmi është kalimi drejt asaj gjendjeje dhe post-humanizmi me të duhet ta realizojë mbinjeriun. Nëse nisemi nga kjo, atëherë mendoj se jemi duke u zhytur në një tjetër utopizëm shkatërrues. Trans-humanizmi nuk është

vetëm shkatërrues sepse jep shpresë të rreme, por edhe sepse nisët nga supozime të gabuara. Domethënë heqja dorë nga shpirti, fryma, pra jomaterialja dhe e mbinatyrshtëmja, e kjo çon në vetëshkatërim, pra dehumanizimin e plotë të njeriut.

Duhet theksuar edhe faktin se trans-humanizmi është plural, pra një lëvizje me vizione të shumëllojshme. Mund të jetë monolite nëse qëndrojmë vetëm në kuadrin e deklaratave të cilave u përmbahen të gjithë trans-humanistët, por megjithatë zbatimi është i larmishëm. Tek disa trans-humanistët, gjithçka mbetet vetëm në nivelin e mendimit. Ajo që është ende simptomatike është se trans-humanizmi është një luftë për pavdekësinë tokësore, por marrëdhënia me "hyjninë" është transferuar në makina deri në atë masë që inteligjenca artificiale bëhet një shenjë hyjnore për shumë njerëz. Bëhet fjalë për shekullarizimin dhe "shenjtërimin" e përmbajtjeve të lashta shpirtërore që formësojnë të vazhdojnë të formësojnë jetën. Për më tepër, kjo na fut në një mjedis të njëfarë ankthi të brendshëm dhe ndjenjës së humbjes, më drejtë, dëshpërimit. Dhe arsyeja qëndron në faktin se ne kemi përparuar aq shumë sa nuk e dimë më se ku po shkojmë me veten.

Duke u ndjerë i fuqizuar, njeriu shpesh ka një zgjedhje midis tre gjërave. Njëra prej tyre është ndjenja e plotfuqisë dhe lozja e rolit të zotit dhe sundimi i të tjerëve, e dyta është shpikja e mjeteve të transmetimit të fuqisë, në këtë rast teknologjia, inteligjenca artificiale etj., dhe e treta është qëndrimi i përlulësishëm dhe shërbimit. Sot, në një shoqëri teknike dhe mentalitet teknokratik, duket se nuk ia vlen të jesh i përkushtuar. Kjo periudhë, kryesisht e lufton përkushtimin ndaj Zotit dhe përpjekjet të vendosë njeriun në vendin e tij. Ndërsa nga ana tjetër është fakt se nevoja për shpirtëroren ende ekziston, por ajo "ridrejtohet" apo shtrembërohet.

Në shqyrtimin kritik të trans-humanizmit, duhet pasur kujdes dhe të mos biem në një gjendje homogjenizimi të të gjithë përkrahësve të kësaj lëvizjeje. Siç e thash më lartë, ka tendenca të ndryshme në këtë lëvizje. Megjithatë, nëse vëzhgojmë përpjekjen për të teknologjizuar lindjen njerëzore, me të cilën tashmë mund të zgjedhim disa karakteristika të fëmijës së ardhshëm deri në zgjedhjen e gjinisë, atëherë shohim përpunueshmërinë e një pjese të trans-humanizmit me ideologji të ndryshme. Në këtë frymë, me dyfishim mekanik të njeriut, riprodhimi seksual mund të shmanget me gjithçka që ai

përfshin, si hapja ndaj bukurisë së tjetërsisë, pastaj befasia, paplanifikimi dhe paparashikueshmëria. Një qëndrim i tillë çon në post-gjinorizëm si gjendje e ndërprejes së tjetërsisë, diversitetit dhe kompleksitetit në emër të autonomisë absolute të individit. E përsëris, nuk mendoj se të gjithë trans-humanistët janë përkrahës të post-gjinorizmit. Le të përmendim një që i përgjigjet frymës së ideologjisë gjinore. Donna Haraway sheh, për shembull, kiborgizimin një alternativë për të luftuar kundër dualizmave që nënshtrajnë trupin ndaj shpirtit, gruan ndaj burrit, femrën ndaj mashkullit, materializmin ndaj idealizmit dhe natyrën ndaj qytetërimit, duke krijuar kështu një hierarki klasash, kulturash, me një fjalë, racizëm. Nëpërmjet kiborgizimit, versioni i ri i qenies njerëzore do të çlirohej nga ajo barrë dualiste, duke filluar nga barra trupore dhe detyrimet e identitetit të rrënjësura në trup. Mendoj se me një qëndrim të tillë është e qartë se ku po na çon krahu i trans-humanizmit.

Herezitë e vjetra me zë të ri

Nga ana tjetër, teknologjia kohë më parë është kthyer në një fe të re, e cila mbart mesazhin e "shpëtimit" të njeriut nga fiziku poshtëruës. Jean-Claude Larchet, flet për shfaqjen e shoqërisë si burim i humbjes së brendësisë tradicionale dhe shfaqjes së një feje të re teknokratike. Për shembull, Google është. 1) i gjithëpranishëm, 2) i gjithëdijshëm, 3) i përgjigjet gjithçkaje, 4) është potencialisht i pavdekshëm, 5) i pafund, 6) kujton gjithçka, 7) nuk dëshiron të bëjë asnjë gabim, 9) është i vetmi "zot" ekzistenca e të cilit u vërtetua. Nëse vëmë re se një numër i mirë trans-humanistësh janë pikërisht ndër drejtuesit kryesorë të Google, ta përmendi Rayja Kurweil'in, atëherë përgjigja është e qartë.

Trans-humanizmi sigurisht ka të bëjë me fenë, por fenë pa zbulesë, pra, pa transcendencë. Sipas një pikëpamjeje të tillë, transcendenca është mundësia e tejkalimit të vetvetes me anë të teknikës, dhe jo me ndihmën e Zotit. Teknologjitë e përmendura janë mjete për shpëtimin e njerëzimit. Është e rëndësishme të theksohet se si përmes përpjekjes për të hyjnizuar jo vetëm inteligjencën artificiale, por edhe të gjithë lëvizjen trans-humaniste, po themelohen edhe komunitete fetare. Një komunitet i tillë na vjen nga viti 2006, dhe është Shoqata Trans-humaniste Mormone Amerikane. Jemi në një konfuzion dhe çrregullim ekzistencial-shpirtëror, madje edhe psikologjik.

Besoj se trans-humanizmi është gnosa e epokës postmoderne. Domethënë, kur studiojmë historinë e gnosticizmit, shohim shumë ngjashmëri me trans-humanizmin. Ngjashmëritë që gjinden midis logjikës së gnoses historiko-antike dhe të kuptuarit trans-humanist të njeriut çojnë në përfundimin se lëvizja trans-humaniste është një gnozë postmoderne në të cilën sundon "shpëtimi" sipas njohjes teknologjiko-konvergjente, lartësimi i shpirtit, në aspekt të teknikave meditative, kundrejt adhurimit praktik të trupit, që me sa duket krijon një qasje dualiste ndaj realitetit.

Edhe pse sot shumë janë bërë agnostikë nëpërmjet pozitivizmit dhe shkencës, konvergjenca teknologjike ka krijuar gnostikë që mund të mos jenë të vetëdijshëm për gjendjen e tyre, ndaj mund t'i quajmë gnostikë anonimë post-modernë. Himni për dominimin e shpirtit mediativ mbi materien çon në besimin se njeriu nuk duhet të kufizohet në dëshirën e tij për vetëvendosje të pafundme. Me fjalë të tjera, ata që mendojnë pak më thellë për këtë lëvizje, thjesht mund të konkludojnë se herezitë e vjetra kanë gjetur një zë të ri dhe ai zë quhet trans-humanizëm.

DIVERGJENCA E FIGURËS FEMËRORE MBI KONCEPTIN E TJETËRSIMIT

(Rreth veprës “Vdekja është femër” të poetit Fitim A. Nuhiu)

Emine BORIÇI

Realiteti në të cilin jetojmë na përball me individë, situata apo rrethana nga më të ndryshme, duke piketuar dhe paradoksin e kësaj shoqërie. Piktorë, muzikantë, aktorë apo autorë të ditëve të sotme shfaqen si të denjë për profilizimin e tyre, e këtë e jetësojnë duke pasur besim se ajo çfarë kontribuojnë është buni dominant mbi tjetrin dhe këtu humb origjinaliteti dhe krijohet fasada e përngjashme mbi të parin. Në këtë formë paraqiten radhë, njëri pas tjetrit, forma adekuate, prezantim i dikotomisë e vërtetë-kopje.

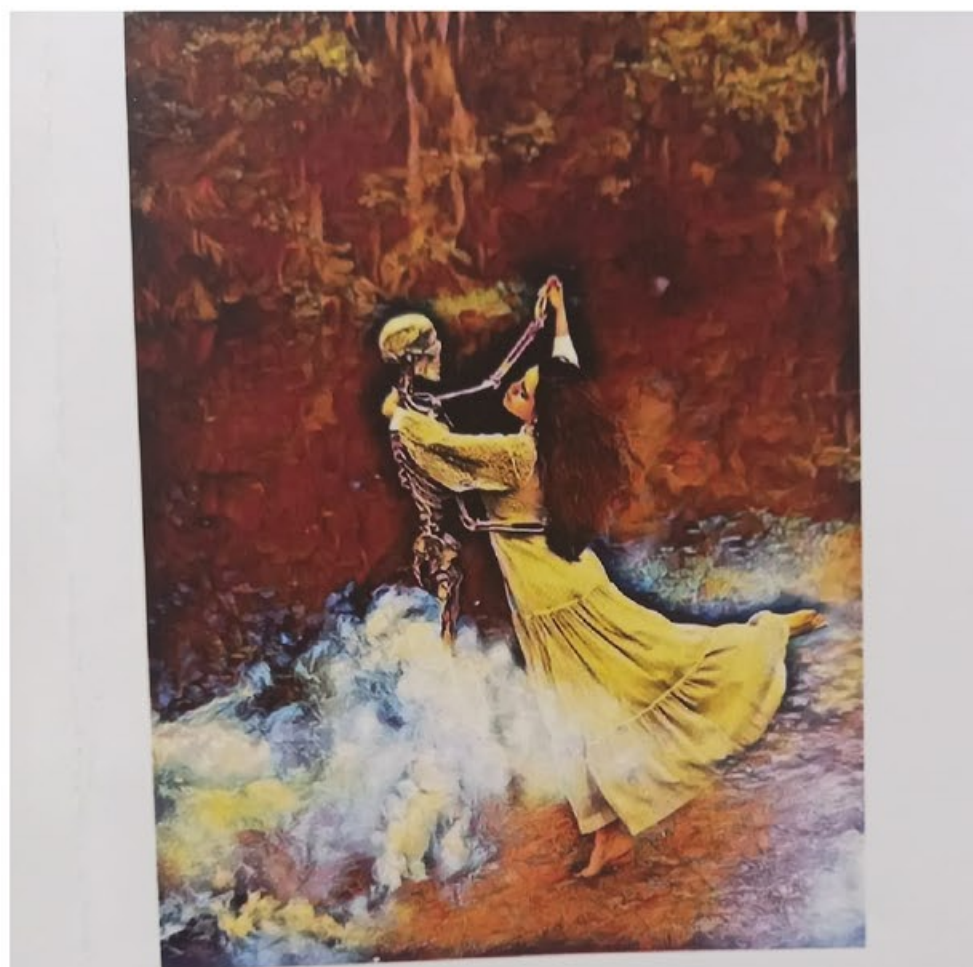
Pa diskutim që ne ecim përgjatë një rrugë duke ia mundësuar vetvetes të kemi një shembull referencial, por jo të bëhemi si ai, të mësojmë e jo të kopjojmë, të konturojmë mbi karakterin tonë e jo ta marrim atë të gatshëm nga pasqyra për të cilën ne mund të shihemi, prandaj lind nevoja për diçka ndryshe dhe koha për të cilën jetojmë duhet të ketë si bazë vetveten dhe jo tjetrin, pra ne duhet të ndërtojmë ngrehinën e personalitetit mbi vetveten.

Rrallë, shumë rrallë e gjejmë këtë, sidomos në fushën e letërsisë ku çdokush shkruan shumëçka pa pasur një kriter, atë të kënaqësisë estetike. Sot nuk bëhet diferenca midis një veprë të mirëfillte dhe një veprë amatoreske, pasi mungon aspekti i meritoktaxisë. E nëse rikthehemi në retrospektivë, të papërsëritshëm mbeten autorët e rrymave të ndryshme, duke filluar nga antikiteti e deri në modernizëm, ku trajtesa të ndryshme vijnë si nevojë e shoqërisë për të përmbushur një boshësi të botës njerëzore, ku adaptohet dhe rehatohet në Botën e Trillimit dhe merret nemtja si efekt estetik.

Ç’ndodh me postmodernizmin sot?

Procesi i të shkruarit kërkon një profesionalizëm të lartë dhe aftësi në këtë fushë, duke përkthyer etimologjinë e asaj çka mund të ashtuqhet vepër letrare. Shumë postmodernistë kanë arritur të afirmojnë, pohojnë se tiparet e kësaj rryme janë sa të thjeshta në raport aparenial aq të vështira në procedë letrare, në forma shkri-more, kurse këtë më së miri e kanë realizuar Agron Tufa, Fatos Kongolli, Ermelinda Myzeqari, Fitim A. Nuhiu e shumë autorë të tjerë, duke konstatuar në prozë e poezi. Tendencë drejt së resë dhe aktualitetit të zhveshur nga çdo parim kujdesor, mënjanohet duke i lënë vend lirshmërisë.

Fitim A Nuhiu i prezantohet

FITIM NUHIU

VDEKJA ËSHTË FEMËR

publikut me veprën “Vdekja është femër”, ku prevalon mendimi se në këtë diapazon poezish rolin primar e ka dashuria si një ndjenjë universale, e cila formëson mini-segmentet mbi këtë koncept, si: dashuria për prindërit, raporti bashkëshortor, shoqëror, e dashuria mbi enigmatiken, ku pikëmbërritja është te ekzistenca dhe vlera e saj, e cila ndërton dhe simbolin e oportunitetit. Të gjitha këto tematika së bashku na japin bashkësinë e përplotësimit të një vëllimi të mirëfilltë poetik.

Poezia vetë si zhanër influencon drejt një ritmi përshpejtues, duke respektuar sintaksën e përlllogarit-ur, ku nëpërmjet figuracionit stilistik mesazhi tejçohet, pra vargjet koncentrike, izotopike vërtiten te kuptimi i parrë, kuptimi i vetë autorit. Për të parashtruar ide, mendime, gjykime, kritika mbi poezinë, duhet interaktiviteti bilateral midis nesh dhe poetit që përshkohet si një fije e hollë. Po të vendosim referenca koncize dhe të prera, humbasim format kon-

vencionale nuhiniane. Po ta lexojmë në metodat tradicionale, nuk kuptojmë magjinë e vargjeve, pra abandonohemi, braktisim atë çka letërsia na dhuron, prandaj ne lexojmë nëpërmjet procedeve letrare.

Kuintesenca e çdo gjëje është koha, e cila është cilësuar si një matës linear avangardë, ku i lejon individit hapësirë të ndryshojë për t’u bërë korrigjues i së djeshmes dhe më i mirë i së ardhmes, por stadi disnivelues i ndryshimit është mosha e cila shfaqen në periudhën e pjekurisë ku autori shprehet: “Familja është përgjegjësia ime,/ është edhe llogaria ime”. Poeti tashmë gjatë gjithë rrugëtimit të tij pasqyrohet me përgjegjësi për të ruajtur një ekuilibër të saktë mbi konceptin e shenjtë të familjes, duke e thurur detajisht bukur.

Tematike është trajtimi mbi ndjesitë dhe emocionet e autorit përkundrejt femrës, kurse konteksti i kësaj linje bëhet personifikues mbi dashurinë e cila nuk është

platonike, as metafizike, as himnizuese, por reale, duke e piketuar “vdekjen” nisur edhe nga titulli “Vdekja është femër”, ku raporti homologues midis tyre e bën të ndërsjellët komunikimin.

Figura e saj aktualizohet me dëshpërimin e thellë dhe motivin e vdekjes, i cili është fenomeni i determinimit religjioz mbi jetën e individit. Poeti thotë:

VDEKJA ËSHTË FEMËR

Vdekja nuk vjen kur dëshironi ju
Por, kur dëshiron AJO,
Sepse ajo është femër,
Ka tekta e saj,
Ka përvojën e saj,
Ka zgjuarsinë e saj.
Vetëm ajo ka fuqinë të nënshtrojë,
Të rrëzoj
Dhe të merr me vete
Ku t’i ka qejfi ASAJ.

Emotiviteti i një komponenti përfshin dyanshmëri, vdekja e cila unifikon femrën duke e shpirtëzuar, jetësuar e duke i dhënë jetë si një individ, individ femër, pasi sharmi të cilën posedon kjo qenie është jetike. Përmendet qejfi, teka, përvoja, zgjuarsia dhe fuqia, një enumeracion konvergjuës i personalitetit të saj, ku krijohet një katapulte foljore “të rrëzoj” dhe kjo formë e çarmatos botën mashkullore, duke rënë pre e dëshirave të ASAJ, madje ka raste kur ankimitet e shumta tregojnë se ky realitet kthehet në tragjizëm, në vdekje, ku vetë vdekja është femra, pra vdekja është femër, është nënshtrim.

Poezitë e Fitim A Nuhiut janë të çliuruara nga rimat tradicionale, nga strofat e rregullta katërcinë apo tercina dhe figuracioni i rënduar stilistik. Ato qëndrojnë të lira dhe determinojnë vetë stilin e autorit. Është e evidente se F. Nuhiu është egzigjent ndaj së panjohurës simbolike, i thellë në gjykim dhe krijon një definicion se letërsia në fund të fundit mbetet një botë e cila ka dryna të shumë kuptimor dhe se çkodifikimi i tyre duhet t’i mbesë lexuesit profesionist dhe të apasionuar të kësaj fushe.

Nuhiu cilësohet si një poet pararojë, i cili i fal publikut ardashës një lajtmotiv tepër të rëndësishëm të dashurojë gjithçka, jetën, dijen dhe mirësinë, duke rrugëtuar ëmbëlsisht drejt letërsisë e cila është e vetmja formë për të marrë kënaqësinë estetike që Bota e Njëmendësisë nuk mund ta përmbushë atë skutë të mendjes ose të zemrës.

POSTKRITIKA

Kritiku është një figurë dramatike paradoksale, i vendosur midis dy realiteteve, realitetin e vet kritik dhe realitetin tjetër, letrar

Afrim REXHEPI

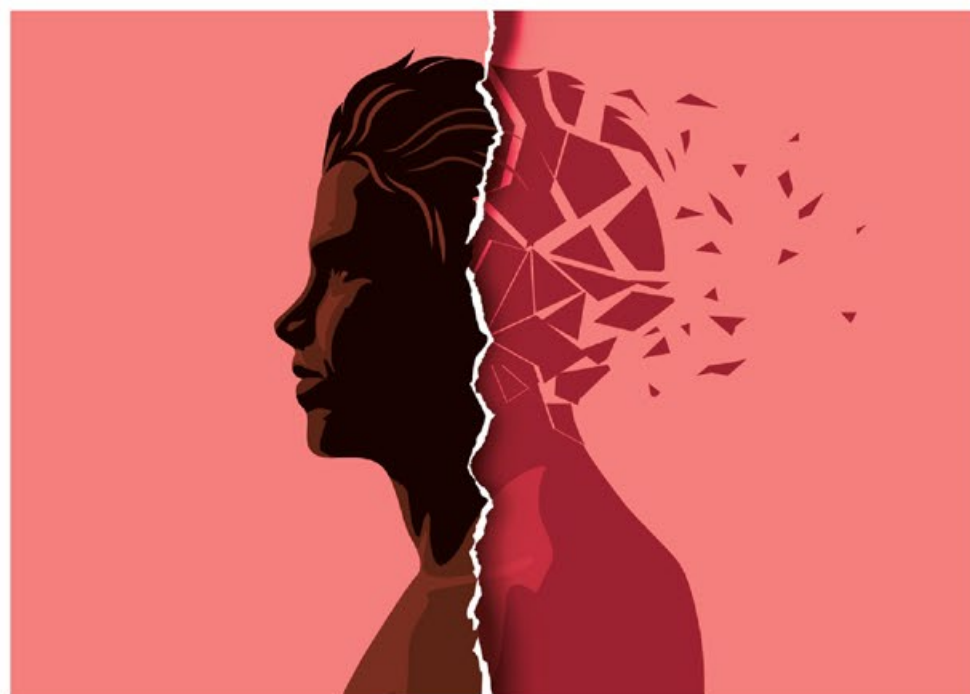
Është tejet intrigues fakti që sot po flitet për fundin e letërsisë, për krizën e shkencave humane, për fundin e arteve. Nuk është e rastit që Marta Nussbaum përcaktimet e tilla i quajti "Krizë e heshtur" („The Silent Crisis”) e shkencave humane dhe shoqërore në kohën tonë. Impakti i shkencave humane dhe shoqërore, dukshëm po zbehet, sepse po preferohet përfitimi i shpejtë dhe aftësitë e aplikuar të përshtatshme për përfitim. Ne nuk po mendojmë seriozisht për këto ndryshime që po ndodhin, nuk po i zgjedhim ato, e megjithatë ato po e kufizojnë gjithnjë e më shumë të ardhmen tonë - shënon Marta Nussbaum. Megjithatë, besoj bindshëm në faktin që arti dhe letërsia, që shkencat humane, që humanistika, me ripozicionime teorike të përshtatshme, do ta mbijetojnë edhe këtë krizë të heshtur. Funkcionet e kritikës letrare janë mjaft komplekse dhe shumëdimensionale, sociale, humanistike, intelektuale etj. Kritiku është një figurë dramatike paradoksale, i vendosur midis dy realiteteve, realitetin e vet kritik dhe realitetin tjetër, letrar. Objekti i kritikës është modeli i botës së tekstit të caktuar dhe gjuha e botës së shkrimtarit në veprën e caktuar. Në vazhdim shënojmë faktin që kritika ngritet mbi një bazë teorike (poetika), dhe është funksionale në projektimin e sistemeve teorike - metodologjike të studimit të letërsisë, si dhe në sistemet e vlerave kulturore, me theks në vlerat estetike, etike dhe antropologjike. Kritika letrare shënohet përmes tre funksioneve bazike: interpretative - hermeneutika si instrument i kritikës dhe aksiologjike; edukative - universitare dhe akademike; estetike - teksti kritik tejkalon vijën e perceptimit metalettrar në dobi të dimensionit artistik.

Në shqyrtimin e tij për librin Kufijtë e kritikës (2015) të Rita Felskit, Terry Eagleton vlerëson faktin që në filozofinë kantiane nocioni i kritikës është i lidhur ngushtë me vendosjen e përcaktimeve të gjykimin. Megjithatë, Terry Eagleton përcakton "studimi i Rita Felskit ka të bëjë me kritikën në kuptimin më pak të specializuar të analizës kritike. Nuk është një vepër për vendosjen e kufijve, por një vështrim kritik i idesë së kritikës, ose të paktën i një versioni të caktuar të pranuar gjerësisht". (Eagleton, 2015: 238) Rita Felski nuk mendon për hermeneutikën e dyshimit të Paul Ricoeur, për hermeneutikën që duhet të gërmojë kuptime dhe kontradikta të fshehura kuptimore të tekstit, hermeneutikë që demaskon apo ç'mitizon tekstin, duke e zbehur vlerën e saj estetike. Ideali i saj kritik është një hermeneutikë e shpresës që ruan vlerat estetike, e që funksionon përmes leximit post-kritik. Në kontekst të kësaj, parashtrahet pyetja: ç'është leximi post-kritik? Leximi postkritik është proces i lidhjes interaktive të teksteve, të rrjetëzimit të veprave letrare dhe elementeve me funksion aktancial, pra postkritika krijon mundësinë e lidhjeve që nuk kanë ekzistuar më parë. Modeli i tillë kritik, rrëzon kontekstin, aktantët veprojnë në të tashmen duke u lidhur me aktantë tjerë, veprat nga e kaluara lidhen me bashkëkohoren,

lidhjet janë transkohore, jo të fiksuara në kohë siç do të donin historianët e rinj. Në këtë kontekst shënojmë ANT (Actor - Network Theory - Teoria e rrjetëzimit aktorial), e Bruno Latour (sociolog dhe antropolog), i cili sugjeron që bota përbëhet nga rrjetet ANT, në të cilat përfshihen elemente jomateriale dhe koncepte e ide të njerëzve, ku gjithçka ka vlerë të barabartë dhe që është pjesë e rrjetit të përgjithshëm të ontologjisë së sheshtë (të rrafshët). Gjithçka është e lidhur në një formë interaktive me njëra tjetrën. Në vend të përcaktimeve tradicionale për objektivitetin dhe subjektivitetin, mendohet për inter-objektivitetin. Ky fakt intrigon, sepse si mund të jetë një objekt po aq i rëndësishëm sa një qenie njerëzore, në një rrjet të caktuar, p.sh. një celular e ka vlerën e barabartë me një qenie njerëzore. Pra, objektet krijojnë më shumë lidhje se sa ne mund të imagjinojmë. Në letërsi, lexuesi mund të lidhet me stilin e preferuar, apo me ndonjë zhanër, me elemente të librit, me personazhe, me kritikë të caktuar, me koncepte të ndryshme në sistemin e caktuar kulturor. Edhe kanonet letrare, janë rrjete asociative të lidhura në ndonjë qendër socio-kulturore, ideologjike-politike apo edhe nacionale e akademike etj.

Rita Felski konstruktin një teori neofenomenologjike e lidhur ngushtë me pragmatizmin. Postkritika ka kuptimin e idesë së kritikës që realizohet përmes interpretimit interaktiv midis entiteteve të rrjetëzuara që i definojmë si aktantë. Aktanti ka intensitetin apo vlerën e duhur, në varësi të modusit ku funksionon, ka forcën lëvizëse të lidhjes së entiteteve që dallojnë. Funksioni i kritikës është ndërmjetësues midis lidhjeve interaktive ku qarkullojnë aktantët letrar në procesin në të cilin ato transformohen në vlera. Pra, kritiku nuk është më gjykatësi i cili përcakton vlerat, por është njëri nga aktantët e rrjetëzimit, duke i intensifikuar dhe i moderuar rrjetëzimet. Në kontekst të kësaj, sipas teorisë postkritike, kritiku letrar duhet të bëhet pjesë e ontologjisë së sheshtë, të koeprojë me leximin e masës, në funksion të qarkullimit të vlerave estetike. Sipas Teorisë së rrjetëzimit aktorial - ANT, nuk është aq e rëndësishme çështja e tekstit apo e lexuesit, sa pyetja si dhe në ç'mënyrë ata lidhen. "Nëse dëgjon çfarë flasin njerëzit, ata do t'ju sqarojnë çështjen, sa thellë janë të prekur e të lidhur me veprat artistike që i mundësojnë t'i përjetojnë gjërat, dhe t'i transformojnë përjetimet e idetë e tyre". (Felski, 2015: 118)

Teoria e rrjetëzimit aktorial - ANT, është e përkushtuar për të shumëfishuar ndërmjetësit dhe për të përfshirë spektrin e plotë të aktorëve. Fati i veprave letrare shqipe, sot është i lidhur me agjentë të panumërt: botues, recensues, agjentë, librari, teknologji të konsumit (e-readers, Amazon.com), korniza institucionale, forma e përshtatjes dhe përkthimit, vetive fizike dhe materiale të librave, duke filluar nga fontet deri te fotografitë e kështu me radhë. Nga një këndvështrim i tillë, marrëdhënia tekst - lexues është vetëm një pjesë e vogël e rrjetit që po zgjerohet. Një zgjidhje e mundshme do të ishte përmes funksionalizimit të postkritikës, mundësinë e rrjetëzimit të kritikut

letrar, brenda modusit kulturor, në funksionin aktancial, - lëvizës i proceseve, si promotor, redaktor, recensues, moderator, koordinator interpretimesh dhe shijesh profesionale e jo profesionale, gjithnjë në funksion të vlerave estetike. Nevoja për interpretim është esenca e jetës, të interpretosh do të thotë të jetosh. Pra, post-kritika përveç që është proces subjektiv, është edhe proces pragmatik. Në vend që të merret me kritikën a teorinë e kritikës, ajo është më e interesuar të testojë mënyra alternative të leximit dhe të menduarit. Ajo që vlerësohet në leximin post-kritik, është aftësia e tyre për të rikontekstualizuar atë që dimë dhe për të riorientuar dhe rifreskuar perceptimin e lexuesit si dhe ngritjen e tyre shpirtërore dhe morale. Pra, post-kritika shqyrtton raportet midis leximit kritik dhe post-kritik, post-kritika supozon kritikë. Vetë termi post-kritikë, përfaqëson një metodë dhe një moment, si për praktikën e leximit, njashu edhe për disiplinën e studimeve letrare. Në nivelin e leximit, post-kritika sugjeron faktin që pasi të praktikojmë kritikën, lexojmë tekstin në mënyra të tjera. Teoritë pro post-kritikës, argumentojnë faktin që metodat post-kritike janë mjete për të rifituar kënaqësinë e kritikës dhe interpretimit tekstual. Pra, vepra estetike nuk ka asgjë për të fshehur, është e hapur për lexim dhe në funksion të mundësisë që fusha e studimeve letrarë "të rikthejë kënaqësinë e kritikës". Rita Felski me neofenomenologjinë e saj të leximit, interesohet për çështje që kanë të bëjnë me funksionin pragmatik të letërsisë. Në librin e saj Letërsia e shfrytëzuar (2008), sistemon katër modele të interaksionit letërsi - lexues: rinjohja, fascinimi, dija dhe tronditja. Bëhet fjalë për një kthim afektiv që në dekadën e fundit, po bëhet funksionale në shkencat humane. Në kontekst, funksional është rrjetëzimi i Latour, sepse shkaktin fluktuacion të afekteve, duke risjellë vlera të reja estetike. Është tejet intrigues fakti që në praktikën interpretative, ndonjëherë preferohet të thuhet që nëse nuk mund të kuptosh, atëherë përpiqu të ndjesh. Në fakt, sipas Felskit, teksti dhe lexuesi janë interaktiv, jo vetëm në dimensionin interpretativ - racional por edhe në dimensionin kognitiv - emocional. Një teori pragmatike e tipit që çdo teori thelbësore e etikës kërkon një kuptim thelbësor të emocioneve, do të thellonte leximin post-kritik, mbase përmes konceptit të filozofisë së ndjenjave të Martta Nussbaum. Duke u bazuar në konceptin e Prustit për emocionet si "përmbysje gjeologjike të mendimit", traktati i Nussbaum ofron një kundërvënie të qartë ndaj idesë së vjetër se emocionet tona janë thjesht energji shtazore ose impulse primare krejtësisht të ndara nga njohja jonë, dhe se

çdo teori thelbësore e etikës kërkon një kuptim thelbësor të emocioneve. Në kontekst, Nussbaum shënon strukturën narrative të emocioneve dhe mënyrën se si rrefimi e rindërton marrëdhënien tonë me përvojën. "Kjo është ajo që donte të thoshte Proust, kur pretendonte se disa të vërteta rreth emocioneve njerëzore, mund të përcillen më së miri në formë verbale dhe tekstuale, vetëm një vepër e tillë do të tregojë saktë strukturën e ndërlidhur kohore të emocioneve dhe mendimit". (Nussbaum, 2003: 6) Kritika letrare është metadiskursive, dhe se çfarë do të shënojë, varet nga funksioni i saj bazik, të vlerësoj dhe të rivlerësoj vlerat, të zgjidh kriza të vlerave të letërsisë, të artit dhe të jetës kulturore në përgjithësi, pse jo edhe të parastrukturohet përmes opsioneve metodologjike të diskursit kritik. Post-kritika e Rita Felskit, e bazuar në teorinë e rrjetëzimit aktorial, shënon faktin që kritika letrare gjendet para sfidave të theksuara: ndërvëprimi midis kritikës dhe parakritikës profesionale dhe mediatike; ndërmjetës midis autorit dhe lexuesit (botues, redaktor, recensent, librari, shpallje në internet etj.); dominimi i rekomandimeve të marketingut dhe të reklamave (vlerësime sipërfaqësore dhe sisteme vlerësuese konjunkturale e simulative); fuqizimi i marketingut në dëm të vlerave estetike; politizimi i diskursit kritik; marginalizimi i rolit edukativ dhe racional të kritikës; spektakli i kritikës letrare dhe marginalizimi i kritikës profesionale etj. Dhe kjo tregon faktin shqetësues që kritika letrare ndodhet para sfidave shoqërore, mediale, komunikative dhe të tregut, respektivisht po zhvillohet transformimi i strukturës së kritikës dhe funksionit të saj shoqëror. Këtu vjen në shprehje funksionaliteti konstruktiv dhe esencial i post-kritikës, që përmes teorisë së rrjetëzimit aktorial, kritiku, duke qenë pjesë e rrjetit, në rolin aktancial, moderon intensitetin e lidhjeve të rrjeteve, në të cilën qarkullojnë vlerat estetike, dhe me gjasë që këto vlera të mbijetojnë në kohë.

Kritika letrare, sikur është lodhur nga "luftërat" teorike që i imponoi post-strukturalizmi, që shpirti kritik sikur më nuk e posedon energjinë e duhur që e kishte dikur. Ndoshta post-kritika na mundëson të rifreskojmë njohuritë tona për letërsinë dhe pozicionin e saj në kohën e "krizës së heshtur", ku seriozisht po rrezikohen shkencat humane, në kontekst edhe letërsia dhe vlerat estetike. Ndoshta, post-kritika përfaqëson njërin nga paradigmat e mundshme teorike, për të rigjallëruar kritikën e cila e mbështetur në Teorinë e rrjetëzimit aktorial - ANT, do të mbetet njëra nga opsionet e paradigmatve të teorisë së kritikës, për gjen-eratat që do të vijnë.

PËRTHYERJA E TË SHKUARËS DHE NJËKOHËSIA NËPËRMJET SURREALES

Novela "Flama" që mori çmimin Europin të Letërsisë, për vitin 2021, është një prozë që lexohet me një frymë. Ka një gjuhë aq të thjeshtë, me shumë elemente gjuhësore të një komunikim të përditshmërisë tonë që djeg, përvëlton, përcëllon...

Emrie KROSI

Ndërtimi i një proze në kohën e shkuar, nuk është e panjohur për gjininë e letrave. Kthimi në kohë dhe receptimi nga lexuesi në kohën ku jetojmë, por me "rrëfime" nga e kaluara, e ka orientuar prozën shqipe, në burimin e saj. Koha historike e vërtetë, si ajo e kohës së mbretërisë apo diktatoriale, po kultivon një tharm të ri, në prozën moderne, post/modern shqipe, që "prodhon" letërsi të mirë dhe lexues të ri, nëse e ngjiz si duhet rrëfimin. Novela "Flama" (Kuka: 2021), na jep imazhin e kohës mbretërore, një qytet si Tirana, ku mbretëron rrëmuja, mizëria e pislëku, varfëria, morali dhe vesi, kurvëria dhe kuplaraja, shteti dhe intelektual, ligji dhe vrasësi, grykësia dhe përdhosja, krijon një lloj marrëdhënie të përfaqësore me kodin narrativ dhe me elemente postmoderne (McLeish: 2003). Nën këtë kumt, nis udhën edhe rrëfimi i Tom Kukës, (Enkel Demi) për Di Himën, Tom Kukën, Spiro Kutleshin, Sadijen etj. Ndërtimi i veprës përbëhet nëpërmjet linjës së përbashkët të personazheve të njëjtë, por në formë tregimesh me emra të ndryshëm, përmes tre leximesh:

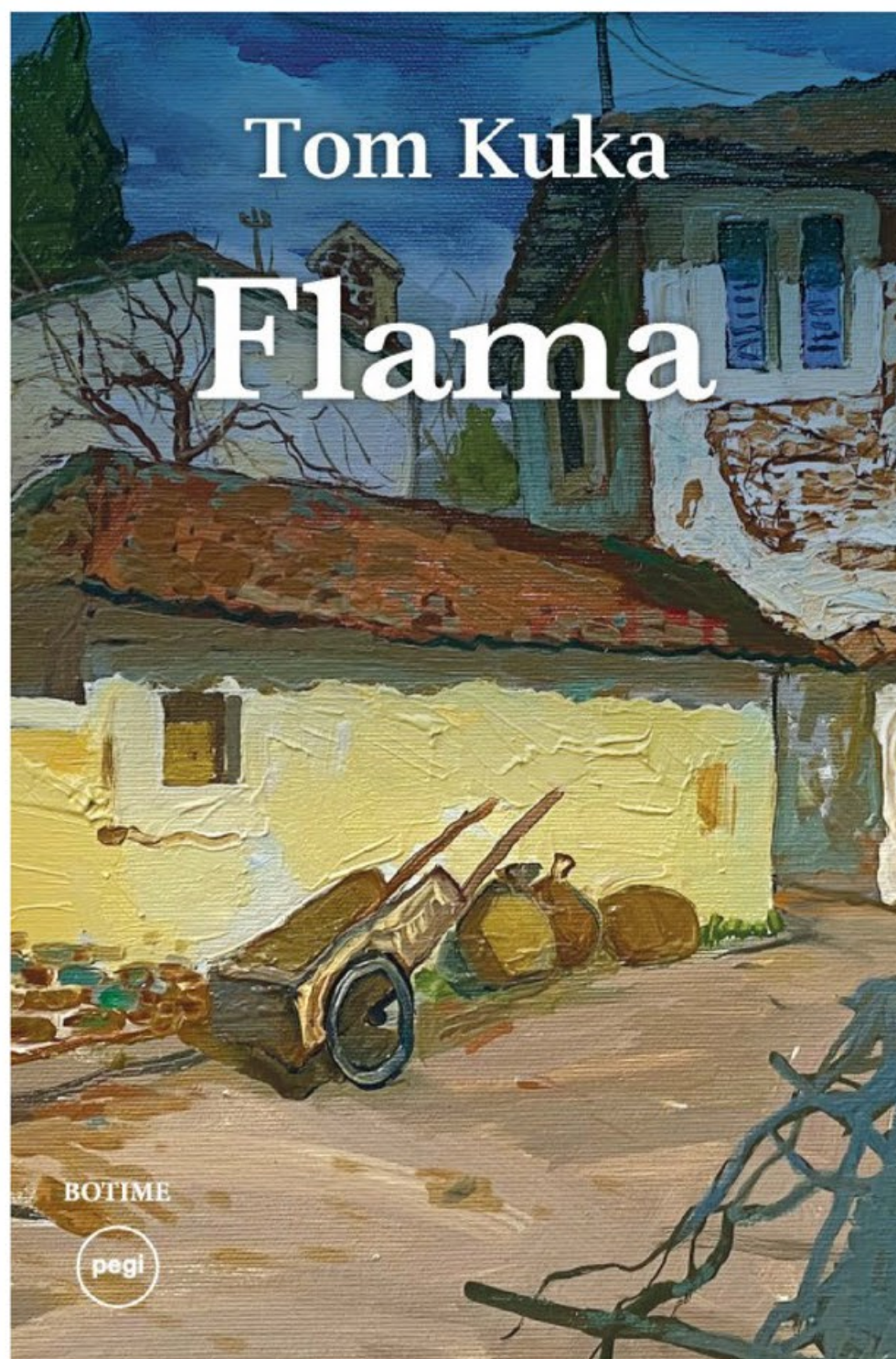
leximi parë: vjen përmes këndvështrimit real. Reale është Tirana moderne, me tërë problematikën e saj, si një lëngatë rraskapitëse drejt një identiteti të ri modern, duke kërkuar vetveten nëpër lagjet e pista të ardhacakëve të rinj periferik, ku krahas paragjyqimeve, thashethemeve, sollën një rokadë sa përcudnuese aq edhe ndërtuese, përmes toponimeve të saj të qëndrueshme akoma si: Brraka, Lana, Bregu i Lumit, Ura e Tabakëve, Xhamia e Et'hem Beut, Shkoza etj. Filli që lidh tregimet është gjithërokja e një perceptimi të stilit prozaik tek "Ora e Zooparkut" (Çela: 2007) dhe modelit të novelës së Konicës, "Dr. Gjilpëra zbulon rrënjët e dramës së Mamurrasit" (Konica: 2011);

leximi i dytë: nëpërmjet këndvështrimit surreal. Ngjizja e magjikes, për të treguar gjëmën e madhe të mëkatit kutelian, hakmarrjen, mjerimin dhe pafajësinë në realitet të paimagjinueshëm. Në atë realitet magjik, ku trupi dhe shpirti shpërfaqen, nëpërmjet mënyrës së jetesës, veshjeve, zakoneve, besimeve dhe besëtytnive, ku përmes lirisë së kurbatkave, (përfaqësia e grave të lira), banorët e Bregut të Lumit. Leximi në gjuhën e fëmijërisë së Tomës, magjeps lexuesin, duke rikthyer zakonet e të shkuarës, që akoma i kanë rezistuar shpërbërësit të modernitetit;

leximi i tretë: qyteti që lëngon nga flama, por mëkater e kësaj të keqeje i mbulon llahtaria e vrasjeve. Vdekjet e shumta, vrasjet dhe frika e njerëzve janë paradigma krahasimtare me pandeminë botërore, ku ndërthuren poetikat e hapura, ku strukturat teorike herë-herë janë të ndërrueshme bashkë me procedimet teorike (Bertens: 2012).

***

Autori si një nevojë e brendshme krijuese, ka truallin e vet social-psikologjik, jo vetëm në funksionin kulturor dhe historik, por edhe në përcaktimin e raporteve me çështje preferencash, me raporte specifike mes botës rrëfimtare dhe me botën tekstore, (Dado: 2006). Autori përmes rrëfimit: "tani, askush nuk e dinte se kur ta fillonte këtë punë,

por njerëzimi po fluturonte. Varrezat ishin plot, ndaj u hapën gropa të reja në shpatin e kodrës. Flamëmadhja i rrëmbëu me aq furi kaq të madhe, thua se ishte unshëm tërë kohës. Fëmijë, pleq, gra, burra që u vendosën në pìrg në makinën e Tom Kukës, i cili nuk përtonte ta kryente këtë punë gojëkyçur, ashtu siç e donte moti, që kish rënë". Duke krijuar një lloj metamorfoze të konceptimit të figurës-personazh, nëpërmjet lëvizjeve herë diagonalisht herë horizontalisht, dallojmë disa aspekte në këtë roman:

variantet e tregimeve (që lidhin njësinë tërësore rrëfimtare), metodologjinë e interpretimit të personazheve,

kontekstin referencial, konvencionin metaforik (bërthama e ndërtimit romanor) duke kaluar subjektivizmin vepër/ autor, procesi letrar i ndërtimit të kësaj vepre mbështetet në dy qasje:

qasje e brendshme, (lidhja mes emërtimeve të tregimeve),

qasja e jashtme, (funksionimi i njësive tërësore të romanit, në përqasje me jetën shpirtërore të shoqërisë shqiptare).

Përmasë e rëndësishme e modelit rrëfimtari, është shqyrtimi i topikëve: topikët ligjërimorë dhe topikët narra-

tivë, dekonstruksioni do të kryhet mbi një modelin e leximi si një mbishtesë shënjuese duke u bazuar më shumë në topikët funksional, në rendin izotopik dhe strukturat përkatëse të kuptimit, se vetë topiku si shenjë, priret të shpërbëhet (Eagleton: 2008).

Si model i topikëve ligjërimorë, në formën e shenjave narrative janë: a) elementet policëske, b) elementet e kronikës, (vrasja/armët), c) elementet hetimore (ndjekja/arrestimi) etj. Përmes rrëfimit dallojmë disa elemente të romanit policor, zhanër kryesisht pak i lëvruar në letërsinë shqipe, (Ismail Kadare) te "Pasardhësi" dhe (Zija Çela) tek "Ora e zooparkut" etj. Stuktura fabulore ka disa përbërës të romanit policor, si: a) ndodhja e një krimi, b) fshihja e krimi, c) kërkimi i zbardhjes së gjurmëve të krimi, d) kërkohet të gjendet autori, përmes një narratori-investigues etj.

Elemente të kronikës, (vrasja/armët):

"Gjente shumë gjëra Kurbatka, madje pat nxjerrë në shesh edhe hoxhën që pinte raki fsheshtas, edhe kamatarin që shtonte para në fajde. Shumë nuk e donin, të tjerë e urrenin, por që t'ia prisnin grykën... ishte e tepërt", f. 10, "Kurbatka nuk sheh filxhan"

Elemente të identifikimit të armëve:

"Nuk është thikë as kamë. Është një mjet i prehtë dhe hollak. Them se e kan prerë me brisk", f.16, (po aty)

Elementet hetimore:

"E prera në fytyrën e Hanifes së Shkozës që e njëjtë me dy të tjerat. E njëjta dorë, e njëjta befasi ua kishte ndaluar frymën. Di Himës i vinte plasia që zëri i tyre nuk e çante dot të përtejmen...", f.91, ("Faqen qose e çjerr brisku").

Elementi i arrestimit:

"-Mos e lër të lëvizë, se erdha shpejt! Po e le, të mora shpirtin!", f.108, ("Dhim-bja është kafaz për zogjtë").

Autori përmes rrëfimit, përmes (de)kodimit dhe (ç)mitizimit të qytetit, si një përfytyrim apokaliptik, se bota njerëzore ishte ngërthyer në absurd, vdekje, depresion dhe frikë, heq paralele me poezinë "Qyteti në depresion" (Londo: 2020). Frika, ankthi dhe pandemia botërore, ndryshoj madje edhe sjelljet njerëzore, ca u humanizuan dhe ca të tjerë u (de)humanizuan. Marrëdhënia e jetës me vdekjen sa tokësore aq edhe (për)tejtokësore ndërtohet mbi narrativën mes autorit dhe heroit të tij, si një korrespondencë mes shënjuësive dhe të shënjuarit nuk është e njëjtë me atë lloj korrespondence midis shenjës dhe referencës, sepse e para është produktive në kuptim, ndërsa kjo e fundit është, padyshim, një çështje referimi ndaj të mirë dhe të keqes botërore të bashkëkohësi, kur rrëfehët ngjarja (Mauricie: 1982). Ky lloj tëhuajezimi, ka një koncept individualist, se individualizmi është konfiguracion ideologjik modern, që ngërthen tërësinë e linjave rrëfimtare, përmes përndjekjes (flama nga minjtë që përndjek qytetarët), përmes katarsisit, (pastrimi përmes vdekjes nga e keqja shoqërore). Degradimi moral i shoqërisë shqiptare, një shoqëri që ka humbur çdo vlerë humane, mbushur me imoralitet, mashtrime, shfrytëzime, skllavërime, korrupsion, abuzim me lirinë dhe "shthurja" dhe kalbëzimi shpirtëror i njeriut të "vogël", të "vjedhur", të "nënshtruar" nga zbrazëtira e jetës vetmitare, se jashtë krijimit të një vetëdije puritane, a mund të krijojmë një realitet sui generis, duke pasur pavarësinë e ekzistencës personale të pavarur nga vetëdija krijuese me mënyra të esenciales si fenomen sociologjik (Durkheim: 2004). Autori duke sendërtuar, një realitet letrar, historik dhe real, nëpërmjet disa fjalëve që përsëriten si motiv të ndërtimit tekstor si: flama, flamëmadhja, kumtmadhi etj., zbraz një realitet të tejngopur me teprica vdekjesh të pafundme, ndaj kryepolici Di Hima, kupton se jeta është dhuratë nga Zoti, se jeta duhet të vazhdojë: "Di Hima qeshi me të madhe. Iu bë sikur kishte mbërritur në një kohë tjetër, me njerëz që sulen rruginave për të shitur, blerë, për t'u njohur, për t'u vrrarë, për t'u martuar", f.111, ("Dhimbja është kafaz për zogjtë").

Si përfundim: Novela "Flama" që mori çmimin Europin të Letërsisë, për vitin 2021, është një prozë që lexohet me një frymë. Ka një gjuhë aq të thjeshtë, me shumë elemente gjuhësore të një komunikim të përditshmërisë tonë që djeg, përvëlton, përcëllon...Një metaforë e mrekullueshme për njeriun shqiptar, që djeg, përvëlton, përcëllon... E tëra një realizëm magjik. Një magji e papërsëritshme.

DISKURSI SIMBOLIK NË TRAJTA REALE DHE SUREALE

(Xh. Bajraj "Copa ime e Qiellit", poezi, botoi "Koha", Prishtinë, 2015)

Kemajl ALIU

Poet me bursën e Parlamentit Ndërkombëtar të Shkrimtarëve dhe i deportuar nën tytat e automatikut me dhunë nga atdheu, të cilin e deshë aq shumë, në një situatë lirie, do të provojë rikthimin në Kosovë me qëllim të jetuarit, por fati i emigrantit, si një mallkim shekujsh, do të mbetet i pashmangshëm për te deri në frymën e mbramë të tij.

Midis mërgimit në Mexiko City, si fat i pashmangshëm i të jetuarit latent, si dhe krijimit poetik si dashuri permanente, sado që në shikim të parë duket se ka një koekzistencë nocionesh, konceptualisht të dyja këto konvertohen në njësi divergjente; Vendimi i të frymuarit në Mexiko City, për poetin do të ketë qenë i përmasave dramatike. Fatit të shurdhër poeti, në pamundësi tjetër, do t'ia nënshtrijë jetën e tij fizike, ndërsa vetëm nëpërmjet flatrave të poezisë së tij do të arrijë, të krijojë një azil tjetër, atë të poezisë, i cili qëndron përtej çdo gjeografie tokësore të rrokshme. Azili poetik qëndron më lart se çdo lloj azili tjetër i dytë, mbase poeti atë e ka pushtuar vetëm përmes shtigjeve të shpirtit të tij. Prandaj adresa e të jetuarit të tij, falë kësaj poezie, është lehtë e identifikueshme dhe plotësisht e besueshme, është Copa e Qiellit, ku poeti jeton... e që në fakt është, Kosova, Rahoveci, ku ai do të endet nëpër Stinën e Luleve të vdekura, Hapësirës së Parajsës së Humbur, duke e kërkuar Njeriun e lirë pas të cilit është dhënë me tërë qenien e tij, prandaj; "Nëse lumenjtë rrjedhin pa emra njerëzish / i lini të qetë/ harresa ka arsye e vet/... Gjegjësisht; " Nëse në këngën time/ hasni një njeri /... / në ditë me diell / e lini të qetë/ ai u lind i lirë/ Shi për këtë "Në këngën time" fq.9.

Kjo poezi do të mund të merret si prolog i tërë këtyre vëllimeve poetike, është si një testament poetik, që shpërfaqë gjithë besimin deri në përmasat hyjnore, në kërkimin, apo krijimin e "Njeriut të lire", i cili mbase mund të shfaqet vetëm në kozmosin e poezisë.

Libri poetik, "Copa ime e Qiellit" ka gjithsej 200 faqe, është i shkruar në gjuhën shqipe dhe Spanjisht, dhe është i përmbledhur në pesë cikle: 1."E bukur dhe e marrë", 2. "Mollë e bardhë", 3. "Në vitrinën e mortit", 4. "Sheshi i lirisë", dhe 5. "(The) ROCK AND ROLL WALTZ-

Poeti Xh. Bajraj, i cili përherë të parë në letrat shqipe u paraqit me përmbledhjen poetike "Nënë prej Guri" (Botim i "Rilindjes 1988), për 30 vite rresht në të vërtetë arriti të krijojë suksesshëm poezinë e tij e cila shquhet për nga guximi krijues, vargu i lirë, deklitishizmi, figuracioni i dendur, simbolizmi i theksuar perceptimi i ri, shumësia tematike, çka e tërë kjo ka rezultuar me kultivimin e mjeteve të reja shprehëse gjuhësore e stilistike, që e bëjnë poetin individualitet të veçantë krijues në poezinë shqipe.

Ajo çka vlen të theksohet është se poezia e tij, shquhet edhe për tematikën mjaft aktuale të cilën e dominojnë motivet e vetmisë, pëshpërimat e trishita të natës, qetësia e viseve të vetmuara, dimri që përshkohet nga një pikëllim i pashpjegueshëm, ku; "Era e zezë i ndjekë yjet", (shi për këtë poezinë "Pasdite e shëmtuar", fq.26). Është në natyrën e saj që lirika e simbolizmit të ketë për trajtim njeriun e pazakonshëm dhe të veçar i cili në botën e sendeve dhe hapësirën e dhënë lëvizë kryesisht vetë duke dialoguar mbase me të vetmen mikeshë të vetmisë njerëzore - poezinë.

Zhënjimi i poetit me njeriun është i thellë tmerrësisht, prandaj nga kjo përmblytje zhytëse ai sikur mundohet të dal mbi sipërfaqe. Të dal mbi sipërfaqe me çka tjetër përveç se me vargun e tij të rebeluar, sarkastik dhe plot dramacitet. Kanë ndodhur gjëra vërtetë tragjike.../kur erdhi herën e dytë/.../njerëzit ia prenë krahët/ që atëherë

engjëlli s'guxon të flejë/ ka frikë mos e ëndërron njeriun/. Shi për këtë; "Ëndrrat e engjëllit" fq. 34.

Me këtë raport perceptues artistik poeti arrin në përmasat e një meditimi abstrakt i cili reflektohet i konkretizuar krahasimisht midis dy subjekteve; engjëllit dhe njeriut. Për dallim nga engjëlli i cili ngelë përgjithnjë i pagjumë, njeriu vazhdon të ëndërrtojë... por kjo nuk do ta lumturojë aspak atë sepse pikërisht ndoshta dashuria për njeriun e lirë, e bënë që ai ëndërrin ta përjetoj si zhgënjendërr, me një fjalë realitetit të dhimbjes ai nuk mund t'i shmanget për asnjë çast sepse në zanafillën e tij të dashurisë e ka dhimbjen për tjetrin... për Njeriun që e ëndërron...për njeriun e lirë. /mbrëmë kur hijet ktheheshin në shtëpitë e tyre /.../ flutura e vdekjes më puthi në ballë /.../ti u zgjove më ngrohe me trup më puthe /.../ ëndrra ime zhgënjendërr e kujt ishte/. Shi për këtë "Ëndërr zhgënjendërr" fq. 39.

Është krejt e dukshme, se poeti me një mjeshtëri të rrallë ka arritur ta transmetojë lëvizjen e subjektit nëpër situata pasigurie, ankthi dhe lemerie të cilën gjendje e unifikon në ligjërimin e trajtës së dramacitetit, gjendje kjo ku edhe pse dyzohen të kundërtat; ëndrra dhe zhgënjendërra, dashuria dhe dhimbja, si dhe vetvetja dhe tjetri, në fund patjetër do të

ndodhë kulmi i dramës: ëndrra dhe zhgënjendërra, edhe njëra edhe tjetra, janë plotësisht reale. Janë realitet nga i cili buron vetëm Dhimbja. Është kjo mjeshtëri e rrallë e kombinimit të reales dhe sureales, që dëshmon fuqishëm origjinalitetin krijues dhe të rrallë artistik të poetit Xh. Bajraj.

Ai gjithashtu, ka arritur suksesshëm që me motivimin tematik të mallit të bëjë strukturim të fuqishëm kuptimor i cili me trajtësimin e tij në simbol, arrin përmasa të gjëra kuptimore edhe pse me një gjuhë shprehëse emocionale krejt të natyrshme, për të mos thënë fare të ftohtë. Madje ajo çka duhet të theksohet, është se në këtë situatë artistike poeti ka arritur të racionalizojë bindshëm përparësinë e poezisë simbolike, karshi asaj tradicionale, sepse në një motiv aq konkret dhe të trajtuar aq gjatë, vërtetë shprehja artistike arrin të bëhet kulmore, falë kryesisht natyrës simbolike të poezisë. /diku në dhe të huaj / fusha e kujtimeve çel lule me fytyra njerëzish/ Shi për këtë; "Maja e vetmisë" fq. 46.

Me këtë rast mund të konstatojmë pa hezitim se poeti ka arritur të transmetojë bindshëm faktin, se poezia e tij si poezi simbolike në radhë të parë karakterizohet me fuqizimin e poeticitetit të brendshëm duke sakrifikuar, gjegjësisht aneksuar

poeticitetin formal në masë evidente, sepse esencialisht dhe kuptimisht do ta varfëronte dukshëm poezinë e tij, në raporte intervepruese të konsistencës formale karshi asaj përmbajtjesore.

Prandaj, kujtoj, se pikërisht natyrës krijuese të këtyre vargjeve iu shkon bindshëm parafrazimi i V. Hygoit, i cili për poezinë simbolike në një rast shkruante se, është; "Ligjërata në ligjërata".

Të natyrës së ngjashme gjithashtu vazhdojnë të jenë më tej, poezitë "Grim i vdekjes" fq. 48. Apo "Kohë e ndalur" fq.49, etj.

Ndërkaq cikli poezive "Në Vitrinë mortit" i dedikohet, tmerrit të luftës së fundit, tragjedisë sonë, ku poezitë shquhen për nga mëvetësia motivore, të cilat edhe pse të ndërlidhura aq natyrshëm mes vete, secila ka në vete dramacitetin e saj, por që mendoj se unifikimi i tyre, si një model në tërësinë e njësive është rezultat i spontanitetit ligjërimor poetik të poetit Xh. Bajraj, që është karakteristikë esenciale e gjuhës së tij krijuese.

Konsideroj se edhe pse pretendimi i poetit ka qenë kryesisht të poetizoj brenda strukturës së poezisë, ky cikël për nga tërësia rrokë përmasat e dramës si gjini letrare, çka e bënë edhe më të veçantë poezinë e tij, duke e shquar edhe më, individualitetin e tij origjinal artistik. / kjo poezi s'është e imja/ këto vargje i kanë shkruar ushtarët e armikut / e imja është veç dhimbja/ Shi për këtë "Odë ushtarëve të armikut" fq.65. Apo poezia "Ftohtë", fq. 83, ku poeti thotë; "/bën kaq ftohtë /brenda zemrës së njeriut /.

Ndërsa në poezinë "Dikur dhe tani", fq. 171, kuptojmë se gjithë jeta e poetit Xh. Bajraj, qe vetëm një bredhje, Kosovë, mërgim, prapë kthim në Kosovë dhe përsëri, mërgim në Mexico City, që dëshmojnë se lumturia për te ndoshta ishte vetëm ai kërkimi i njeriut të tij të ëndërruar, që në fakt unë nuk arrita ta gjej dot, as në leximin këmbëngulës që i bëra librit të tij. "/Derisa shkruaja poezi për ditët që kurrë nuk erdhën / Apo më tej ku thotë; " në një gjuhë tjetër shkruaj vargje për ditët që kurrë nuk do të kthehen/ në një gjuhë tjetër e kërkoj bukën në shitore/.../ tani/ dhemb jeta / Shi për këtë, po aty, fq. 171.

Marrë në përgjithësi mund të thuhet lirisht se poezia e poetit Xh. Bajraj, në tërësinë e saj shpërfaqet si poezi e sensibilitetit specifik, e cila brenda për brenda me varietetet e saj arrin të funksionojë në një harmoni të natyralizuar simbolike dhe gjuhësore ku realja dhe surealja marrin trajta të veçanta kuptimore estetike

Siç e filluam këtë shkrim, me poezinë për kërkimin e njeriut të lirë, duke bredhur librit "Copa ime e qiellit", mund të përfundojmë se poeti kurrë nuk e përjetoj lirinë, në kuptimin e lirisë së ëndërruar dhe të kërkuar. U dha me tërë qenien pas saj, brodhi shumë në kërkimin e saj, sikur pas ndonjë "Utopie". Ishte dhe mbeti poet i Parajsës së Humbur, të cilën nuk arriti ta gjejë kurrë, mbase Trëndafil gjithmonë do të ngelë me gjemba dhe njeriu nuk do të gëzohet dot. Çastet e tmerrit nuk ndodhin vetëm në ëndërr... Pasi që në fakt ajo është zhgënjendërr...

Nisur nga ky parafrazim i poetit, ndoshta njeriu i këngës së tij, nuk ishte ëndërr... nuk ishte as personifikim... por ishte vet ai... që as ai e as ne nuk arritëm ta shihnim të lirë... kushedi... apo një pretendim tjetër me synim për të qenë më i saktë. Liria, ëndrra për Lirinë, njeriu që do të Lindet i Lirë, është dhe mbetet një kërkim për racën e poetëve në vazhdimësi...

Përndryshe ky shkrim do të mund të përmblyej fare natyrshëm me poezinë "Kati i shtatë" të librit poetik "Copa ime e qiellit" si një lloj epilogu, për njeriun e këngës, apo për vet fatin e poetit, ku ai thotë: "/ Në katin e gjashtë shoh /një zog brenda kafazit/ që kishte vdekur buzë këngës së vet/.

RAPORTET MES REALITETIT DHË ËNDRRËS

(Rreth romanit -ese, SIKUR, të Vera Vasisë)

Agim BAJRAMI

Të lexosh romanet e Vera Vasisë do të thotë që së bashku me ta të lexosh ditarët dhe ëndrrat e pashkruara të dhjetëra e mijëra grave dhe vajzave të sotme, të cilat falen çdo ditë para ikonave të dashurive të tyre të ëndërrta, si para ikonave të një kisha. Nëse do të hulumtonin trupin rrëfimtari të prozës së saj, do të konstatojmë me kënaqësi një prani të dukshme indesh drite dhe shprese, të cilët emetohen natyrshëm edhe tek heronjtë e këtyre veprave. Në këtë linjë edhe romani "Sikur", i cili vjen mbas shumë romaneve të mëparshëm të saj si: "Qershi në kohë lufte", "Letra nga qielli", "Fustani i Polinës" etj. merr përsipër pasqyrimin e këtyre figurave në një laryshi kontekstesh kohore, por në të njëjtët raporte hije drite në rrethet vicioze të rutinës përditësore dhe ambienteve të ashpër maskilist. Parë në këtë këndvështrim mes heroinës qendrore të romanit dhe ambientit të saj aspak mikpritës, ekziston gjithmonë rreziku i rënies në kurthin e fshehtë të rutinës dhe melanolisë. Ndaj, e vetmja zgjidhje për t'i ikur kësaj, mbetet krijimi i një mikrobote individuale dhe mbushjes së saj me fantazi dhe ëndrra të guximshme. Është një proces jo i lehtë, që jo të gjithë ia dalin në krye. Edhe pse në pamje të parë personazhet e këtij romani ngjan se notojnë në "ujëra të qeta", situatat që përjetojnë ata, janë krejt ndryshe. Personazhi kryesor i romanit, një vajzë me botë të gjerë dhe kërkuese, e ndjen se po zhytet si pa kuptuar në kurthin e rrafshët të monotonisë dhe zhveshjes së vetes pak nga pak nga tiparet më qenësore të personalitetit të një gruaje, fenomen me të cilën janë mësuar kaq shumë shumica e moshatareve dhe kolegeve të saj. Mbasi ka përjetuar pasojat e rënda të braktisjes nga bashkëjetuesi, shqisat e mbi-ekzistencës së saj tashmë janë bërë më të mprehta dhe më reaguese. Kështu, duke bashkuar në një të vetme, forcën e fantazisë me atë abstraguese, ajo ia del të krijojë brenda saj figurën e një burri të ëndërrt, një personazh sa fluid aq dhe fizik, sa i padukshëm, aq dhe tokësor, çka i jep jetës së saj të tjerë dimensione.

Edhe pse një personazh atipik që vepron në rrethana tipike, prania e tij i ka dhënë këtij romani eseistik një rrjedhë interesante. Nga faqja në faqe ky duet i çuditshëm do të hyjnë gradualisht nën lëkurën e njeri tjetrit, aq sa në një moment të caktuar identifikimi i tyre, do të jetë një mision i vështirë. Natyrisht një identifikim i tillë artistik, i ka shkuar më për shtat autores të shpallë kredon dhe shumësinë e koncepteve të saj për tema dhe ide të caktuara, që kanë të bëjnë për gruan dhe konceptet e saj për jetën. Është kjo arsyeja që në ravijëzimin e tyre të dominojë më shumë dialogu i mprehtë dhe të folurit simbolik. Është forca dhe rrezatimi i tij, që gjenerojnë energji te personazhet dhe mendimin qendror të veprës. Fantazia dhe e vërteta, e pazakonta dhe enigma, janë kuarteti që do t'i ndeshësh vazhdimisht gjatë rrugëti-

mit tënd të gjatë në këtë vepër. Heroina e veprës dhe koha e saj, e kanë lidhur veten dhe fatet e tyre me këngët e sinqerta dhe vizionin për të nesërmen, që hap ndjenja e dashurisë për njerëz që e çmojnë dhe shenjtërojnë atë me veprimet dhe përkushtimin e tyre. Pohimi i veprës se një femër fantazinë e saj e përdor për të treguar dhe jo për të dashuruar, është një ftesë hulumtimi. Është e qartë se me krijimin e personazhit virtual të burrit të ëndërrës, këtij individi plot botë shpirtërore dhe humane, autorja krijon njëherësh edhe modelin interesant të një maskulli, kaq të ndryshëm dhe të civilizuar, përballë bashkëkohësve të tij arrogantë dhe cinikë me gratë dhe të dashurat e tyre. Vera Vasija është një autore që eksperimenton herë pas here në brendinë psikologjike të personazheve të saj, me mjetet dhe mënyrat e saj artistike. Linjat e shkathëta me të cilat vizatohen ata dhe ngjyrat e ndezura që reflektojnë, i bëjnë krijesat e saj sa interesante, aq dhe të afërt për ne. Janë individë që karakterizohen gjithmonë nga ngutja për të tejkaluar kornizat e arealit ku janë mbyllur dhe rendja drejt së resë. Nga gjithë karakteristikat e shumta individuale, që mbartin personazhe të tillë, duket se kjo është më eidentja.

Figura e Danielës të befason me energjinë që reflekton, por edhe me statujën e saj reflektuese.

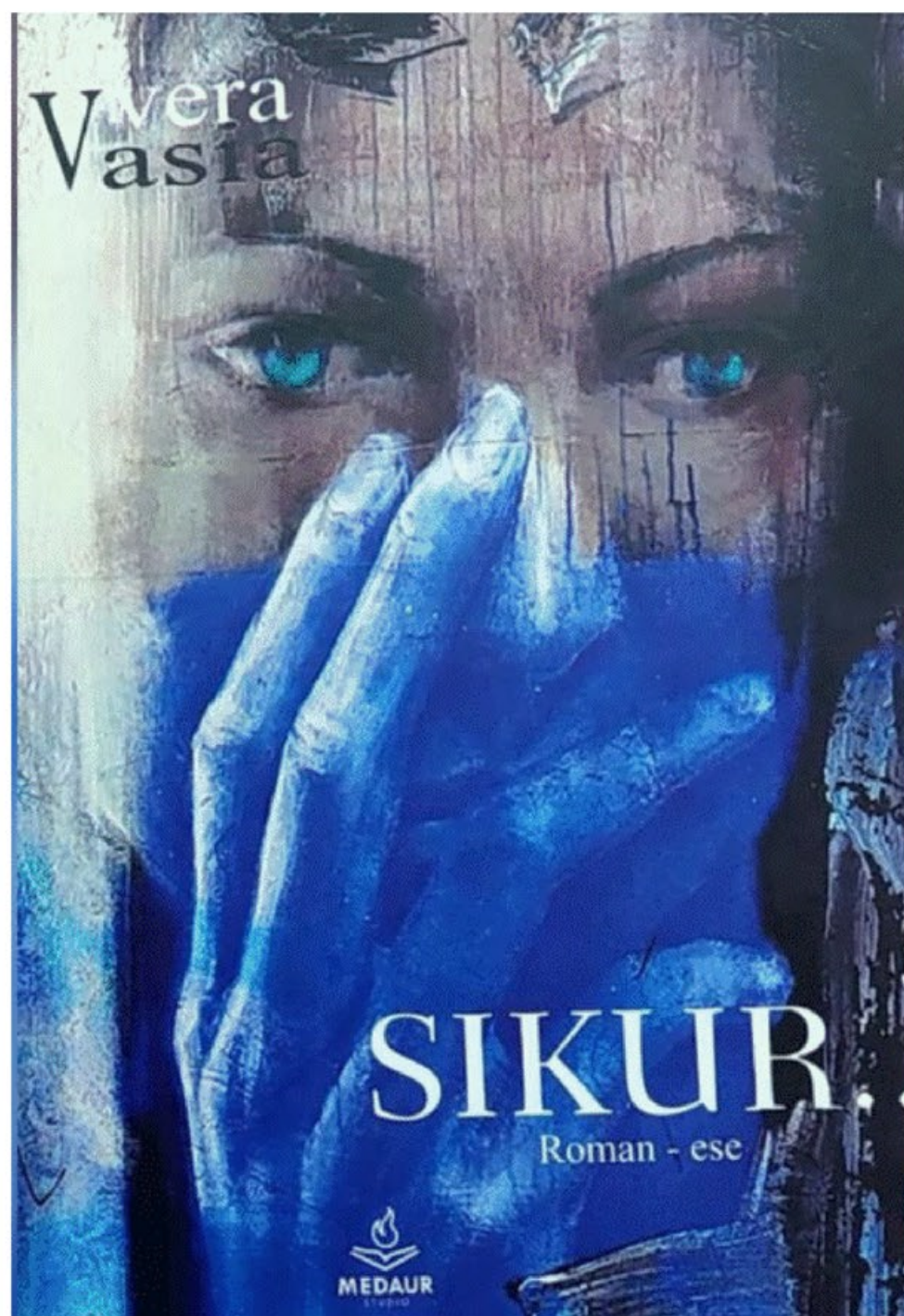
"Më duket se vdes çdo ditë nga pak", thotë ajo në një nga dialogët e saj të shpeshtë me mikeshat që e rrethojnë, si për të treguar gjendjen në të cilën ndodhej.

Masa e kohës ishte bërë si bllok, ku shënohej një datë dhe shkrimi vjetrohej, aq sa nuk lexohej më. Ajo ikte vjedhurazi dhe kërkonte të fshihej aty ku mendimi se perceptonte si masë, përkëdhelej, duke humbur kështu mes ditës dhe natës dhe vrapoi për ta arritur ndalej të një shikim përtej qiellit, për ta prekur atë në finish. Le mbrapa një kohë dhe gjete një tjetër. Gruaja që përfaqëson ajo është një frymë, që buron nga zhgënjimi prej absurdit dhe kërcitjes së dhëmbëve të ankthit. Ajo nuk sëmuret nga sfidat e dashurisë, sepse i është mbushur mendja top se: Dy njerëz bëhen viganë, kur mes tyre përjetohet ajo çfarë mund të duket e vogël dhe e pa rëndësishme. Danielën e bashkon me të harresa, por e ngacmon një PSE-të e shumta të arealit. Atë dhe personazhet e tjera gra të kësaj veprë i bashkon dhe i bën të ngjashme me njëra tjetrën klithma e heshtur që bartin në buzë dhe ndjenja e protestës,

ndaj së tashmes të përjashtuar nga drita dhe të nesërme që s'premtion shumë. Kjo është një lloj ngasje, që ajo bëhet pjesë e shqetësimeve dhe pakënaqësive intelektuale. Personazhes që lëviz si një kohë e humbur në faqet e romanit të saj, i rri shumë i ngushtë ky areal, ajo nuk ka nge të merret me pikëpyetjet, dyzimet dhe PSE -të e gjata të dyshimit. Synimi i saj primar nuk është pasqyrimi i dramës, por gjurma e plagës që lë ajo tek individë të veçantë nga mos kurimi në kohë.

"Njeriu se kupton dot sa shpejt vjetrohet një letër dhe cili është fundi që mbetet nëpër gishta". Në një atmosferë të tillë uniformiteti dhe mungesë ngjarjesh, shoqëria e saj vetëm me mbetje ëndrrash dhe copëza vetmish, do të ishte vërtetë e rrezikshme dhe pa rrugëdalje.

Ndofta ka qenë presioni i tyre që e shtynë atë të nxjerrë nga sirtarët e fantazisë prej gruaje figurën e ëndërrt të një burri, i cili pak më vonë do të shndërrohet në një të dashur virtual. Dhe pse me shpërfaqje fragmentare, pesha e pranisë së tij është e mjaftueshme t'i krijojë rrëfimit të saj sigurinë e duhur dhe asaj vetë, gjysmën e munguar. Në një farë mënyre vepra e Verës mund të konsiderohet edhe një vepër e mungesave të mëdha dhe dëshirave të refuzuara. Vizatimi i kontureve të tyre në shkallë dhe proporcione të ndryshme, shoqërohet nga një përdorim efikas metafore. Burri -ëndërr, nëse mund ta konsiderojmë kështu, është jo vetëm një premtim për lumturi virtuale, por edhe rikthim në përmbajtjen. Edhe përpos dëshirës së saj për ta mbajtur disi larg syve të të tjerëve, bukuria e tij fizike dhe shpirtërore depërton mes nesh me logjikën dhe ligjet e përhapjes së dritës, duke orientuar kësajsoj lidhjet dhe zgjidhjet e mëtejshme të fateve të personazheve. Autorja nuk bën eksperimente me stilin, por kujdeset që të përcjellë te lexuesi sa më qartë reagimet e njeriut nën peshën e një drame shpirtërore, në një mjedis aspak mirëkuptues. Ngjan se gjatë procesit të gjatë shkrimor autores i është kujtuar Kundera dhe një nga thëniet e tij të njohura se: Të njohësh bukurinë e një femre me një vështrim të thjeshtë, nuk është asnjëherë pak, por art. Elokuenca gjuhësore dhe ndërkaljet efikase të elementëve të esesë me poezinë e shqetësuar qytetare, i japin forcën e duhur komunikative dhe ritmike rrëfimit. Një gjë e tillë i jep më shumë ritëm dhe elegancë rrëfimit. Në këtë këndvështrim duhen parë dhe trajtuar edhe ndryshimet e herëpashershme të humorit dhe portretit të personazheve, veshur si gjithmonë me lumturi dhe zhgënjime të vogla. Romani, ashtu siç e ka të qetë fillimin, të tillë ka dhe mbarimin e tij. Një mbarim plot ngjyra të gjalla si siluete e një fustani të kuq, plot flutura dhe sinonime të një vallëzimi qiellor. Në fund, si plotësim i këtij vallëzimi, vjen edhe pohimi entuziast i protagonistes kryesore të kësaj veprë me vlerë se: Jeta e gruas është një qiell i pafund dashurie.

POEZI E MENDIMEVE DHE EMOCIONEVE NË DIMENSIONIN KOHOR

(Arif Molliqi, "Si kripën të kam dashtë", "Armagedoni", Prishtinë, 2018)

Majlinda ZORBA

Kur ndeshesh me titullin kaq popullor Si kripën të kam dashtë, të vëllimit poetik të autorit Arif Molliqi, vendoset një raport i ngrohtë dhe i afërt komunikues me autorin, duke krijuar përfytyrim rreth mënyrës së shkrimit, si dhe përfshihesh nga ngasja poetike për leximin e tij. Vëllimi në fjalë fillon me një poezi të veçuar me titullin Kronika e një fotografie. Çdo fotografi për poetin përmbledh ngjarje jetësore të shënuara, gjendje shpirtërore të papërsëritshme, që mbeten të sendërtuara përgjithmonë. Fotoja është një vizatim me dritë që ekspozon një kohë të caktuar mbresëlënëse që mund t'i drejtohesh sa herë të duash për ta risjellë në kujtesë.

Fotoja që i përgjigjet kohës së ikur të rinisë i ndjell atij keqardhje, pendesë, mungesë dhe e fut në meditime poetike. Poeti e krahason atë me foton kur ai mbuluar thinjash është duke synuar të dallojë dy kohë në antitezë të fuqishme që jetojnë paralelisht tek ai me efektet e tyre lirike. Kjo poezi krijon një rrëfim më vete, të spikatur dhe duket se është fort e dashur për poetin. Në këtë, si dhe në të gjithë veprën kemi fjalë çelës të një fjalori letrar: terr, kohë, ferr, paraqisje, vdekje, vetmitar, engjëll, djall, plagë, farë, varr, tym, mjegull, portret, ngjyra e zezë dhe e kuqe etj., si dhe publicistikë e kinematografikë: foto apo si fjalë e plotë fotografi, film, letër, kronikë, antenë, televizor, ngjyrat bardhë e zi etj. Motivi i mallit, kujtimet, nostalgjia, trishtimi, ëndrrat, lidhur këto gjithmonë me dimensionin kohë, do ta përshkrijnë si një fill i kuq gjithë veprën. Poeti, nisur nga uni i vet ekzistencial, është i bindur për pafuqinë njerëzore... me borën e bardhë mbi kokë... frytet e mërdhita dhe për triumfin e kohës që ikën me revan përpara, duke marrë me vete sekretet e jetët e secilit e duke mos u kthyer më për ta.

Asociacioni i mendimeve

Mes epitetit kohëmatësi dhe metaforës ëndrrat janë plakur vëmë re asociacionin e mendimeve dhe të emocioneve në dimensionin kohor. Në këto poezi autori rreth të shkruajë në mënyrë sa më koncize, e përngjashme kjo me një prirje të përgjithshme të poezisë moderne, duke i lënë hapësirë lexuesit të mendojë e imagjinojë në mënyrë aktive. Ndërsa po të gruponim fjalët të fjalorit me karakter kohor, ato janë të shumta (kryesisht ndajfolje), dhe nëse do ta bënim pemën e mendimit, do të spikatnin vargje të shpeshta që karakterizojnë kohën në shumë cilësia e anë të saj: Ora e plakur me akrepa të lodhur (Ora e plakur), këtu me anë të metaforizimeve del në pah ecja e zvargur, kur është fjala t'i rrëzojmë paragjykimet që janë shqetësuese për poetin dhe këtë ai përpigjet ta kthejë mes vargjesh të shkurt-ra në bindje për lexuesin.

Diku tjetër Aty ku zura pritë, "...nuk e di ku ikën vitet e mia, a në tokë a në qiell, në hapësirën bosh midis një vjeshte e një dimri", ikja e kohës kthehet në shqetësim 42 e pasiguri për poetin, "... stina e mjegullës", "ishin ditë të lëna peng nga një kohë tjetër, me antena televizori bardhë e zi", "ndër vitet që bëheshin shekuj".

Te poezia Letra e humbur... derisa u rishfaq në një të martë me datën trembëdhjetë..., vjersha "Në ndërrimin e moteve", "... në mundsh për një vit ta ndalësh hapin... nuk bëhesh i mençur asses, kur dikush mundohet ta ndalë

kohën". Vetë letra si mjet komunikimi që konservon, ashtu si dhe fotografia kujtime, ndjesi, dëshitime e zhgënjime, pendesën dhe mundësinë që ajo fal për t'i kuptuar gabimet e hershme që mund të ishin zgjidhur ndryshe: Një ngjarje e vrugët. Ndërsa në poezinë Vajzës që i pëlqente shiu, "... pas asaj nate që eci nëpër shi, duke u munduar ta shpëlajë një njollë të zezë në trup, mbetur nga kohë e keqe, nga një njeri i panjohur (asociacioni e panjohura në kohë e njerëz), te Më thuaj a të marr për dore, "...në sy, në gjoks, ka portretin tim, që ma vodhi vjeshhtën e kaluar". Ndërsa në poezinë Bukuri e egër, "...ajo edhe sot është e bukur, ka pamje të çuditshme, vite që s'i plaken kurrë, në Imagjinatë e zbehtë", "... kisha menduar se ajo ishte kohë e shpifur, kohë për t'i frikësuar vetmitarët që ecin natën".

Perceptimi i faktorit kohë

Libri hapet me poezinë Kronika e një fotografie e cila mund të themi se luan rolin e një prologu në hyrje të tij, duke i bërë të ditur lexuesit për një ngjarje që ka ndodhur më parë dhe që nuk trajtohet në vepër, po 43 që lidhet me të tërthorazi. Pas prologut kemi pesë nëndarje: E para Përsëritje e papërsëritur, e dyta Si kripën të kam dashtë, e treta Për dhimbje ka prova, e katërta Fshati me një refugjat, e pesta Mjegulla në kryeqytet. Bie në sy përdorimi disa herë i grupit të fjalëve Përsëritje e papërsëritur si nëndarja e parë e vëllimit, si titulli i poezisë së dytë të nëndarjes së parë, si një varg i poezisë Në kavernat e lirisë, "... i përsëritur në një kohë të papërsëritur" dhe si titulli i poezisë së shtatë Përsëritet e papërsëritura të nëndarjes së fundit me titull Mjegulla në kryeqytet. Ky grup fjalësh ka faktorin kohë së brendshmi, ndërsa te Libri i amzës, "...mes dy poleve të tokës, në këtë kohë gjithçka ndodh", "Në kavernat e lirisë", "... koha ka të drejtë të përqeshë, ky është fati ynë, i përsëritur në një kohë të papërsëritur", këtu poeti e shpirtëzon kohën, e personifikon atë duke e bërë pjesë të pandarë, dëshmitaren e vetme të paanshme për ngjarjet që ndodhin, së cilës i jepet kësajosi e drejta edhe të gjykojë e ta vërë në lojë.

Në poezinë Prova e një ore vlen të përmendet fjala "kohë" e parë në shumë

anë. Vihet në dyshim saktësia e saj: "... ora është e saktë kur i numërojmë numrat, shpesh ndodh i gabojmë vitet, s'na del asgjë e saktë... në Ballkan është prishur numërorja, janë ndryshkur akrepat e orës, janë lodhur durimet... as dita dhe nata nuk përfundojnë me orë... është gjë e shëmtuar kur dëgjon tik-takun cinik, kjo orë e përbaltur, zhveshur deri në lëkurë, s'na hyn në punë as kur lahet shtëq". Këtu poeti sikur luan me orën, e percepton kohën në mënyrë të ndryshme, edhe si një kohë reale, edhe si një kohë artistike, pjesë e subjektit mendor. Për të rëndësi kanë: ndryshimi, e reja, pozitivja, të cilat i dëshiron me pasion t'i shohë në realitetin ballkanik por, fatkeqësisht, ora e ndryshimeve për mirë nuk vjen, se ajo është e plakur, ka tik-takun e saj cinik. Përbaltja e orës është një metonimi e spikatur ku mjeti zëvendëson ngjarjen, punën që është bërë mbrapsht. Koha e parë konkretisht nga poeti duket si një hollësi e mërziqshme, e parëndësishme por, në fakt, ajo merr një nëntekst të fuqishëm ideor në suazën e kontekstit të përgjithshëm. Në një poezi tjetër Ishte vonë për të thënë diçka vargu i parë ta jep përshtypjen se kemi të bëjmë me një lajmërim në gazetë apo një faqe ditari: "... sot me dymijë e shtatëmbëdhjetë, ditë e shtunë dhe vjeshtë... këtu e tutje u besoj vetëm vdekjeve, kjo s'na u dashtë kështu, ngaqë koha na e la hingëllimën e tepërt, në kuptimësitë tona i lamë të hyjnë të tjerët, dhe në librin e harrësës i vumë vetes pikë (në memorie të poetit është çdo gjë që lidhet me kohën, kur ajo që e ka dashur më tepër me zemër ka vdekur, trishtimi për të në paralelizëm figurativ me kohën përshkon gjithë poezinë, i lënduar që koha i mori me vete të dashurën, po më shumë i lënduar për zgjidhjen e gabuar që dikur i kanë dhënë të dy bashkë, si dhe fundi tragjik simbolizohet me hingëllimën e kohës së pamëshirë që s'i dha shansin për ta gëzuar jetën me të dashurën e tij.

Në Shënime nga Shkupi, "... pas dymijë vjet më pas erdhi djalli me zhurme", poezia Ligjëratë dashurie: ...dashuria s'është kohë e pathënë, as dhimbje që harrohet, (çdo gjë ndodh me një arsye të fortë që e përmblodh vetë koha. Le ta kujtojmë Kantin, sipas të 45 cilit, koha dhe hapësira janë forma të ndjeshmërisë sonë, jo realitete që jetojnë nga vetvetja dhe të

pavarur nga subjekti ndijor.

Ky citim e përmbush më së miri komentimin e raporteve kohore me ndjeshmërinë e krijuesit; i veçantë është përdorimi i faktorit kohë në vjershën Peizazh ndryshe që nis: Kohë, shpëtoje kohën, derisa zogu këndon në kopsht e më tutje... shpëtoje nga fjalët e pathëna... kohë mëshirëmadhe bëhu, mos më shkund nga pema këtë natë, nga pema e veshur me mantel malli. Krijuesi ndjek të njëjtin procedim artistik me anë të fjalës kyçe "kohë". I drejtohet asaj që ta shpëtojë kohën, duke e llogaritur atë një herë si qenie reale, konkrete, në të cilën ka mbështetur shpresat dhe një herë si një kohë e largët, universi vetë, i gjithë kozmosi. Në këtë vjershë ka lirizëm të ngrohtë, ka mall e nostalgji, ka butësi në kërkim të mëshirës (kohë mëshirëmadhe - epitet metaforik, pema e veshur me mantel malli - personifikim dhe epitet metaforik).

Te vjersha Kthimi ose braktisja e gjumit, "... pak pas orës tre... në orën pesë të ditës së pasnesërme" mendoj se në këtë rast mund edhe të shmangeshin dy vargje të tilla që mund të zëvendësoheshin me fjalë të tjera që përcaktojnë vështirësinë. Diku tjetër Më ngjan se ata udhëtojnë pa e ditur fundin, krijuesi e mbyll poezinë: "...gërrej me këmbë e duar kohën që më ka mbetur. Me këtë metaforë folje cilësohet ngarkesa e njeriut me shumë probleme e angazhime. Tek-tuk ka edhe deklarime apo thjeshtëzime të kohës, nëse do t'i quanim kështu, rastet kur përdorimi i saj i tepruar e prish bukurinë e poezisë, po në shumicën e poezive procedimi artistik me këtë nocion është realizuar më 46 së ploti, duke i dhënë ngjyrim simbolike dhe metaforike të larmishme, duke shtuar shkallën e emocionalitetit dhe duke u plotësuar edhe me një tematikë të pasur e duke përçuar mesazhe bashkëkohore.

Ky autor përbën një individualitet të veçantë për vetë përvojën jetësore që ka edhe si një atdhetar i lidhur ngushtë me Kosovën: Kthimi ose braktisja e gjumit, Epitaf për kufirin, Te kulla e Zhelepit, Loja me litar, me arën e babës: Era e arës së babës, me Llukën e Epërme, vendlindjen e dashur Llukë e Epërme, I rikthej lojërat nëpër rrugët e fshatit, me Lumëbardhin që nuk është më: Vrasja dhe vdekja e Lumëbardhit, me heronjtë e demokracisë: Ibrahim Rugovën, Jusuf Gërvallën: Heshtje e zhurmshe, Përvjetor, me Salih Çekajn, Agimin, Xhemalin (Në Koshare me Salih Çekajn, me shokët e shkollës, me Sadik Mulliqaj, motrën e dashur që s'është më (Loja e dhimbjes, Motërmadhës), me Çarnërinë, Aleppo, Shkup, me Larntumirë Çarnëri, Aleppo (Haleppo), Nata e anktheve, Shënime nga Shkupi, si dhe me atë të mërgimtarit, për të cilën krijuesi ka bërë një nëndarje të katërt të vëllimit me gjashtë vjersha (nis me Fshati me një refugjat e mbaron me Malli për bahçen më ftoi). Te poezia Kthimi ose braktisja e gjumit autori llogarit me kohën: "... është mëkat i shpëlarë, kapërcim nga stinët e vdekura... kërkoni dashuri stinëve shterpe... s'di a kam kohë t'i ujis thëngjijtë e shuar nga djersa.

Dallohen për lirizëm të theksuar: Kënga e qukapikut, Vrasja dhe vdekja e Lumëbardhit, Më thuaj ta marr për dore, Era e arës së babës, I rikthej lojërat nëpër rrugët e fshatit, Midis dhimbjes e të tjera. Zemërimi dhe herë- 47 herë rebelimi i autorit për politikanët që e kanë zhgënjyer popullin, i kanë shitur interesat e tij, e

kanë copëzuar vendin pa mëshirë, arrin që të derdhë në vargje të gjithë mllëfin e dufin e brendshëm të shpirtit të ndjeshëm prej poeti: Politikanët, Rekuem inati, Kjo kafshë e zezë, Kryeqyteti i krimbave, Në esencë ti bën sikur jeton, Epitaf për kufirin, Te Kulla e Zhlepit, Promenadë veriore apo limonadë kulturore. Në disa vjersha dalin çaste trishtimi, keqardhjeje, vetmia e refugjatit, malli për fëmijët e gruan, letrat që u shkruan atyre, boshllëku shpirtëror në vend të huaj etj., por nuk mungojnë edhe notat e optimizmit, apo tragjizmit, edhe deklarimet, thënia troç e së vërtetës herë si një këshillë e nxitje, herë si rrugë e vetme për fitoren.

Tema e vetmisë e parë edhe në plan social dhe ekzistencial do të jetë nga temat më të rëndësishme në vëllim, së bashku me mallin e trishtimin për jetën që ikën pa u vënë re në kohën që ndryshon me dinamikë.

Fazat e jetës të autorit merren në trajtesë në disa vjersha, sidomos me nostalgji që bëhet shkas për ta mbushur zemrën e poetit mërgimtar, formësohet faza e fëmijërisë dhe e rinisë, lidhur këto edhe me mallin për atdheun që e shumëfishon nostalgjinë për kohën e ikur. Poeti është i vetëdijshëm për filozofinë e jetës, që gjithçka në univers lind, zhvillohet e më pas i vjen fundi, vdes, prandaj e mbyll vjershën Dhimbje ndryshe me këto vargje: "... oh pa sy, do ta pres pleqërinë". Me nota dhimbjeje përshkruhet një plagë e shoqërisë së sotme, dhunimi i femrës së cilës i janë kushtuar kryesisht dy vjersha Vajza që ecte nëpër shi, Vajzës së kryeqytetit. Kryeqyteti gjithmonë ka nxitur poetët për të shkruar për të, pasi aty rritet më shpejt e keqja, veset, rrëmbimi pas parasë, shthurja e vlerave morale, vetmia si një stimuluese e zvetënitimit shpirtëror, sidomos të rinisë. Një nga këto figura është ajo e vajzës në të dyja poezitë e lartpërmendura. Ka edhe ndikime nga poezia popullore si: Malli me bahçen më ftoi.

Në poezinë e Arif Molliqit gjejmë edhe sensin ironik e satirik të vlerësimit të realitetit bashkëkohor lidhur me simbole të shumta që s'janë gjë tjetër veçse paralelizma figurative të nënkuptuara. Te poezia Një kostum evropian, Kam bërë një kapërcim, Loja me litar, Diqysh po më duket, Prova e një ore, Kryeqyteti i krimbave vihen në pah me tallje të fshehtë dukuri negative të jetës shoqërore dhe individuale. Për sa iu përket mjeteve artistike të përdorura nga autori në vëllim, ato krijojnë në përfytyrimin e lexuesit marrëdhënie të tilla ku koha reale shkrihet me kohën artistike dhe gjithçka përjetohet sikur ndodh në çastin e shkrimit të poezive. Ndërthurja e planeve kohore të së kaluarës me të tashmen e të ardhmen, krijon kështu një kompozicion kohor të caktuar dhe është sigurisht vlerë e vëllimit Si kripën të kam dashtë të autorit Arif Molliqi.

Ndryshimi i rendit kohor të ngjarjeve, veprimeve, ndjenjave, krijojnë situata të veçanta dhe lexuesi përfshihet nga një gjendje shpirtërore që e dëshiron autori, përforcohet një ndjenjë, ndjesi, apo një për përfytyrim në një moment të caktuar dhe kështu natyrshëm zbulohet thelbi i karaktereve, mesazhet. Vështrimi retrospektiv dhe ai i çastit i pasqyrimit të ngjarjeve janë kombinuar në mënyrë të atillë që i shërbejnë ngarkesës emocionale-shpirtërore të lexuesit. Pra, mund të themi se ky krijues e përqendron më tepër vëmendjen në transmetimin e lëvizjeve, të dinamikave gjithfarëshe të jetës, pa u kujdesur shumë për ritmin, rimën, për përsosjen e formës. Nuk duhet lënë pa theksuar se janë ndjenjat ato që e përcaktojnë cilësinë e poezisë dhe ky vëllim shpalos ide dhe mesazhe, tema të begata vetëm përmes ndjenjave. I urojmë autorit shpërthime të mëtejshme lirike, frymëzime të mirëfillta artistike, procese krijimesh të larmishme që kurorëzojnë vepra artistike që burojnë nga shpirti. E vërteta e botës së brendshme shpirtërore të shkrimtarit, të ideve dhe veçorive të shijes vetjake të tij, merr në vepër ngjyra përgjithësimi që u shërbejnë kohëve.

Qasje

VDEKJA E NOSITIT, TRAGJEDI APO DRAMË POETIKE!

Lasgush Poradeci me "Vdekja e Nositit", na çon të mendojmë dhe na bën me dije se nuk është jetë ajo që thuhet para se të vdesim, por jetë është ajo kur kemi forcë ta durojmë vdekjen, të përballemi me të dhe të dalim fitimtarë dhe të mbijetojmë me të

Sulejman MEHAZI

Vdekja është gjeja më e tmershme nëse kështu kemi dëshirë ta pagëzojmë. Të përcaktohesh për vdekjen është niveli më i lartë shpirtëror e artistik, që kërkon fuqi tejet të madhe, pasi dashuria pa fuqi shpirtërore urrehet nga arsya, sepse asaj i ngarkohet diçka që nuk mund ta durojë. Lasgush Poradeci me "Vdekja e Nositit", na çon të mendojmë dhe na bën me dije se nuk është jetë ajo që thuhet para se të vdesim, por jetë është ajo kur kemi forcë ta durojmë vdekjen, të përballemi me të dhe të dalim fitimtarë dhe të mbijetojmë me të. Kërkon dhe do të forcojë unin e tij poetik për ta luftuar në çdo mënyrë të keqen. Këtë përkapje origjinale të përmasës poetike e shohim edhe si koncept të përsosjes dhe njohjes poetike, kjo njohje poetike shpreh pasqyrimin e vetvetes ndaj unit të tij artistik dhe nëpërmjet pelegrinazhit shpirtëror primordial tragjik, arrin shkallën e ndritjes poetike. E çfarë do të thotë kjo për Lasgushin dhe ne si studiues dhe lexues të tij? Kjo do të thotë jetë shpirtërore e imagjinative, dramatike e tragjike, artistike e poetike, jetë e hapjes së varrit në gjji:

"Me zjarr ju flas..., me zjarr...
Në gjirin t'im kam hapur varr"

Zjarri është shpirti i poetit, kur në këtë moment të frymëzimit digjet çdo gjë në mbrendinë e tij, kjo krijon dhembje të fuqishme, prej kësaj dhembje të fuqishme formohet flaka poetike, kjo flakë krijon në gjirin, gjoksin dhe zemrën e Nositit një varr të hapur, që e ka kuptimin e sakrificës poetike, idealit dhe rrugës poetike të tij. Kjo sakrificë poetike, ky varr i mbrendshëm është shkak i "liqerit zemërak" që te "zemra" e Nositit "kullon gjak".

"Un' ik liqerit zemërak
Fatlum dh'i pastër si zëmbak,
Po zemra ime kullon gjak:"

Gjaku që kullon nga zemra e Nositit shderrohet në tragjedi apo dramë poetike, që për poetin do të jetë përcjellëse e përhershme e rrugëtimit të tij poetik. Nositit duke qenë i pa aftë të tolerojë dhembjen, përballon kundërshtitë e vdekjes, pa asgjë, pa forcë fizike, por me zjarrin e gjuhës

poetike:

"Me zjarr ju flas..., me zjarr", me varrin në gjji: "Në gjirin t'im kam hapur varr" dhe kullimin e gjakut në zemër: "Po zemra ime kullon gjak", që e ka kuptimin e qetësisë poetike shpirtërore. Kjo fuqi nuk është diçka pozitive që stërvishet prej negatives, por kjo është fuqi që e shikon në sy negativin dhe është gati të banojë në të. Këtu nuk bëhet fjalë për diskurse shterpe, por për sfida serioze, është kjo jetë e shpirtit që është gati të ballafaqohet me gjërat që janë të padurueshme.

Valët e ujit, gjenocidi, holokausti, despotizmi dhe fatalizmi, bile edhe ballafaqimi me këto fuqi të shkatërrimit është obligim i të menduarit dhe autoterapia është në të vërtetën e vdekjes. Fuqia e shpirtit është në artin poetik si mikrokozmos, gjegjësisht si botë e vogël, që përbën kurorën e makrokozmosit dhe poeti si mikrokozmos, gjegjësisht, si botë e vogël që përbën kurorën e makrokozmosit, dhe, si mikrokozmos apo si botë e vogël që përmban shpirt të çiltër nëpërmjet të cili depërton në rrugën e ndritur të artit dhe i përjeton pasqyrimet e poezisë së frymëzuar.

Ky etos i çmendur i shpirtit dhe vlerat e përtytura të këtij etnosi çojnë drejtë një kataklizme eskatologjike të ekohapsirës shpirtërore, ndotja e shpirtit në faqet e natyrës makrokozmiqe lë gjurmët e saj edhe në natyrën mikrokozmiqe.

Si ka mundësi që shpirti të vuajë e trupi mos ta ndiejë këtë vuajtje. Pikërisht, Lasgush Poradeci me anë të kultivimit të ekologjisë shpirtërore i del përballë dhe i kundërvihet fuqisë intenzive dhe të fuqishme të së keqes, pasi ajo është "raison detrè" e fatkeqësisë ose mirëqenies, fascinimit ose mallkimit, jetës ose vdekjes, shpresës ose optimizmit.

1."Me zjarr ju flas... me zjarr"

Paralajmërim apo përkujtim, rikujtim artistik, që do të thotë mbrojtje e gjërave të çmuara, është trajtë më e përsosur e vepërimit të brendshëm, thelbi i brohoritjes dhe artit poetik dhe i pranishëm në gjithë sistemin poetik të L.Poradecit.

2. "Un' ik liqerit zemërak"

Në aspektin poetik, pendim për gabimet e bëra, kthim prej mëkateve duke u penduar. Pendimi është trajtë më e çiltër e

kërkimit të faljes dhe ndjesës, pendim i sinqertë poetik që mund ta shpreh poetikisht vetëm Poradeci. Pendim vetëm me zemër e gjak të pastër, kërkim i ndjesës me gjuhë të zjarrtë dhe vendosmëri me trup të mos bëhet më ai mëkat.

3. "Se vijnë-urtuar zoqhtë e mi"

Në aspektim metaforik do me thënë, dashuri kuptimore, pastërti e qetësi, lartësi dhe pasqyrim, lidhje apo përgjegjësi, thelbi i diçkaje, mbrojtje dhe rruajtje e dashurisë. Dashuri më e fortë, më e thellë, më e fuqishme dhe më e lartë.

4. "Pa nis ah! Gjirin ta godas"

Ekstazë, që do me thënë, gjetja e pjesës së humbur, hidhërim, dëshpërim, ankesë, helmim, pasuri potenciale, dashuri e tepër e kulminante.

5. "Ahere-helmohet e buçet"

Zili poetike e liqerit të shkretë për shkak flijimit artistik.

6."Ay e tund, ay e shkund"

Paraqet rrugën më të sigurtë të vajtjes së shpirtit në përsosuri.

7. "E shpirtin dyke m'a përcjellë
Më thotë-ah shih sesa'sht' i fellë
Ky gjir' i em që të pat pjellë...

Me zjarr ju flas, me zjarr"

Lasgushi shpreh një poetikë që njeriut ia mundëson përkujtimin e origjinës së tij artistike.

VDEKJA E NOSITIT

Me zjarr ju flas..., me zjarr.

Në gjirin tim kam hapur varr...

Që t'i jap shpresë-edhe t'ja marr...

Un' ik liqerit zemërak

Fatlum dh' i pastër si zëmbak,
Po zemra ime kullon gjak:

Se vijnë-urtuar zoqjtë-e mi,
Dh' u jap ushqim me dashuri-
Një dashuri për llafтари:

Pa nis ah! gjirin t'a godas...

Dh' e hap ah!-gjirin më një ças...,
Dh' i nginj ah! zoqjtë-e vdes me gas!...

Ahere - helmohet e buçet
pas mallit t'im liqeri - i shkret,
e rit tallazin posi det.
Ay e tund, ay e shkund,
ay e hap sa me të mund,
gjer mu në gjit, gjer mu në fund.
E shpirtin dyke m'a përcjellë,
më thotë-ah! Shif sesa 'sht' i fellë
ky gjir' i em që të pat pjellë...
...Me zjarr ju flas, me zjarr.

MOHIME

Besimi im i humbur
është pronësi e jotja...
Mua më mbetën në fyt
ca çaste nga euforia...
Tash luftoj më shumë
e më pak zhgënjehem
me një motiv më pak
nga dashuria...

REBELIME

Shtrihen vështrime
tej dukjes e pa dukjes...
Sytë e egërsuar -
pasqyrë e kësaj bote...
E keqja s'ka stimul
as dekor...
e nuk pranohet
shëmtia e kësaj toke... !

MASKARADE

Humba kohë
mbi origjinë fati...
mësova kush e lind
e kush e vret.
Shoh si shpiken zota
e kopilë zotash...
maskarada e botës
s'ka më sekret !

BESTYTNI

Mbi mbrëmje kthehet
filladi i parfumuar
perëndimi vdes
ndër krahë terri.
Harkun e kësaj bote
shumë e përshkuan...
e askush
s'rilindi
si dielli... !

MBRESE

Kërkoj të gjej
një specie të çfarëdoshme
lindur pafajësisht
në një strofull bosh...
ta pyes ç'kujton
nga dhimbja vendlindje
kur të kthejë
kokën pas..... !

UNI PA EMER

Tash... bërë zot i marrëzisë sime
nga barbaria...
Ndjej zërat n'arratisje
me një copë qiell të fyer
si dëshmi origjine
duke mbartur në memorie
profecitë e rreme !
Kurova plagët
me dogma tokësore e enigma hyjnore
e shpejt... ra bota e ëndrrave
si perandoria romane.
Veç britma në sordinë e sulme të fjetura
e urretje ndaj legjioneve të mia
të dorëzuara pa kushte...
E zgjatet vazhda e epokave të pangopëshme -
njerëgrënës rrugët
njerëgrënës qielli e deti
e stinët mbuluar
me polen frike !
Prekma emrin
si djeg
mes tre kohëve të përçudshme...
Nën rrathë mundimesh prej dielli e hëne
tash, simulohen vajet
në këngë epike...
Ah ! Totalitare vuajtja, zemërimi e heshtja
totalitar pushteti e koha e humbur
anonim fati
e vërteta e loti
në rrugën pa kthim
të unit të bjerrun... !

NGJASIM

Shi... ah shi
mbi supet tona akoma të pa kërrusura...
Shpesh stinët ndryshojn' fytyrat
me reshje, stuhi
deri në përmbytjen profane !
E kotë, protesta jonë
ndaj kësaj dhune të pa ndërgjegjshme,
njëlloj si në regjimet
anti humane !

EPILOG

I pa qetësueshëm
pësjellimi i ditëve
i pa mbarueshëm
shtegtimi i shpresave...
Prapë ti nisesh
nga ikja në ikje
tu gjendesh pranë
pritjeve të kahershme...
E duke qepur
gjurmët e arnuara
tej rrugëve të reja
hedh vështrimet
Melodi të shurdhëta
dertesh e ëndrrash
si liturgji asketësh
ndërrojn' vend-banimet...

KSENONOMANI

Qazim SHEHU

Sapo e kisha botuar librin tim me tregime dhe po e kundroja me kujdes kopertinën, lidhjen, paraqitjen e tij estetike. Libri është si fëmija, thonë, por unë do të shtoja se kur vjen një libër, ai lind i rritur dhe nuk ka më mundësi të provojë veten, nuk do kujdes, sepse kujdesi ndaj tij i përket punës paraprake.

E mora librin tim dhe e dërgova në një librari. Para më doli një vajzë e bukur, me një pamje disi të ndrojtur, por ndërsa komunikojta me të për mundësinë që ta reklamonte diku, ajo ma ktheu se nuk para ecte letërsia shqipe, veçmas librat me poezi, fare. Kishte kthyer mbrapsht sa e sa autorë dhe i vinte keq për këtë, por ishte e detyruar.

Nuk bëra zë, nuk doja ta zgjasja më këtë, vetëm tunda kokën dhe dola i heshur. Në trotuarin përballë librisë, sytë me kapën një radhë librash shtrirë përtokë. Emra të mëdhenj: Dostojevski, Tolstoi, Balzaku, Kafka, Xhojsi, Man, Heminguej. Libra filozofikë, histori, monografi, rrinin shtrirë përtokë dhe kalimtarët kalonin pa ua hedhur sytë.

Disa tituj më tregonin se i kisha lexuar, por seç kisha një tërheqje drejt tyre, pasi botimet ishin të reja dhe më ngjante sikur nuk i kisha lexuar. Ai që shiste ishte një i njohur, por u shmanga, bëra sikur nuk e pashë, sepse disa herë më kishte rekomanduar libra të mirë dhe unë i kisha blerë. Ai e dinte që blija libra dhe në disa raste isha zënë ngushtë, se s' më ndodheshin paratë e mjaftueshme.

Bëra tutje dhe po mendoja: Në Tiranë ka lokale luksoze, po nuk ka librari

luksoze, ka dyqane mode, markete me hapësira të bollshme, por nuk gjendet që nuk gjendet një librari e përmasave të mëdha. Sikur të ishte një e tillë, ku autorët të çonin librat dhe njerëzit të shkonin, të lexonin, të blinin, të kontaktonin me autorët, të kishte lektorë të përgatitur dhe seriozë, sa mirë do qe!

I lodhur siç isha, hyra në një klub për të pirë diçka. Ndërsa kamarierja po vonohej, nxora librin tim të ri dhe po i gëzohesha. Mendoja se nuk ishte i keq. Por atij i rri përsipër një kopertinë e dyfishtë, mosnjohja dhe indiferenca. Edhe nëse e lexonte dikush, do të më lavdëronte për ato gjëra që edhe nuk duhen cekur, sepse çdo libër ka gjëra që nuk ritmojnë, këto i kupton autori, pas dy -tri vitesh, pasi ftohet pakëz.

E mora gotën e rakisë, më duhej një

gotë sa për një tonus ngazëllyes, kur dëgjova një zë:

-Ej shkrimtar, ç'na ke shkruar?

Ngrita vështrimin nga libri dhe sytë më parë prokurorin EL, i ulur me dy shokë të tjerë, mbase gjykatës apo avokatë. Nuk kishte rëndësi. Dikur ai s'ka qenë prokuror, por shoku im, por, mbasi mbaroi kursin gjashtëmujor të Plepave, e ndoqi mirë karrierën gjyqësore dhe u bë një emër i dëgjuar i jurisprudencës, i shqiptuar për çështje të prekshme edhe nga media.

-Një libër me tregime, - thashë.

-Mund ta shoh?

U ngrita dhe ia dhashë librin. Ai e mori dhe çoi foli me shokët. Filloi ta shfletohte, tundi kokën. Kur u ktheva në tavolinën time, vura re një broke verë dhe një pjatë me dy bërxolla.

-I ke nga prokurori, - tha kamarierja.

Nuk bëra zë, as falenderova. Po shihja drejt tij. Pasi e shfletoi një copë here, ai ia dha librin njerit nga shokët që rrinte me të, siç dukej, vartës i tij, i cili ma solli në tavolinë.

-Megjithë qejf do ta blija, -tha, -por nuk lexoj letërsi shqiptare, lexoj letërsi të huaj, franceze, angleze, amerikane...

Mua sikur më ra tavani mbi kokë. Ky kokoroç, që s'e di se çfarë ka qenë, ende fliska si për pasnesër. Mendo sesi mund të formulojë ky idiot akuzat, si mund të japë pretendat, dhe aty për aty, falë intuitës sime të thekshme, ia ktheva:

-Ti ke të drejtë, -thashë, -shkrimtarët shqiptarë vuajnë nga mungesa e leksimit...

-Atëherë përse shkruani?...

-Këmbëngulim, për shkak të mungesës së leksimit dhe besojmë se një ditë do të lexohemi...

-Aha!-ia bëri ai me ironi dhe një shpërfillje, që u ndie nga intonimi...

-Por, -vijova, -përpara se të përzëmë shkrimtarët shqiptarë nga ky vend, në fillim duhet të përzëmë prokurorët, gjyqtarët dhe avokatët shqiptarë; nuk do të ishte keq, - vijonte ironia ime sipas logjikës së tij - t'i zëvendësonim me prokurorë italianë, belgë, francezë, anlezë. Jeta do të bëhej më e bukur pa prokurorët shqiptarë, sesa pa shkrimtarët shqiptarë. Sepse, sado të dobët të jenë shkrimtarët shqiptarë, ata mundohen të ngrënë në këmbë të mirën, të bukurën, të cilën, siç është parë, ju e kenë përdhosur...

U ngrita dhe dola pa ia prekur porosinë...

SHPËRTHIMË...

Syhejl HAVOLLI

Dielli sikur ka vendosur ta pjekë qytetin tonë... Përpara syve të mi kam lagjen e kuqe të qytetit tim: shtëpitë qëndrojnë të nemitura dhe nuk ia dalin që nuk ia dalin të ruajnë qoftë edhe vetëm disa palë grushte ajri të freskët për nën pullazet e tyre, të cilat, pothuaj deri më një, nuk e di nëse më shumë u përngjajnë luleve të diellit (Tërë lagjja e kuqe e qytetit tim - një arë e madhe e mbjellë me lule dielli...) apo kërpudhave pas shiut... Shtëpitë janë të heshtura..., pullazet e tyre digjen... Rrezet që thyhen nga kulmet, marrin udhën e qiellit në formë të qindra e qindra gjuhësh zjarri për t'u mbytur diku në kodrinat që e rrethojnë nga lindja ose në tymrat që ngrihen andej nga perëndimi i qytetit tim, dhe hiri e pluhuri e gjithë gazet helmuese bredhur këtu mbi Kosovën tonë për të bërë dritë andej në viset e errëta të shtetit e të popullit drapër... E diel është, por këngë nuk dëgjoj..., nuk shoh asnjë flamur ngulur mbi shtëpitë...; në tërë lagjen time nuk bëhet asnjë dasmë (!? ... Sa çudi! As zëra fëmijësh nuk dëgjohen... A thua, ku janë fëmijët...?)

Vallë, ku janë djemtë dhe vashëzat që duheshin martuar tash në muajin e gushtit...? (Dhe më kujtohet një gusht, gushti i vitit një mijë nëntëqind e tetëdhjetë e nëntë... Dhe më kujtohet një dasmë..., ka qenë dita e diel, po - po...!) Djemtë kanë ikur..., kanë tretur me kujtimet e me dashuritë e tyre të para... Ata bredhin tashti nëpër kryeqendrat e Evropës a nëpër viset e shkreta e të ftohta të Skandinavisë... për një copë bukë..., grusht rrezesh dielli..., për një grimë rehatie... Dhe vashëzat shpalojnë kujtimet e tyre në oborre të zjarra qytetesh e në ara përvëluese fshatash... Ose vrapojnë pas dokumentesh... një pasaportë për të marrë udhën, kushedi, mbase për të mos takuar kurrë më "princin e ëndrrave"... që mund të ketë gjetur prehje në përfaqimin e ftohtë të një sykalte ose brenda grilash të një nga burgjet e shumta anekënd kontinentit plak... Kushedi...

Zemra më qan... Sytë më mbushen lot... Dhembja më lidhet lëmsh në fyt

e më zë frymën... Kosova ka mbetur si çerdhet nga fundi i vjeshtës... O Zot! Fjalët e këngës "Atje është Prishtina... Atje është Rugova... Kosova ju thërrret... Kosova rënkon..." më therin shpirtin tim kaq të trazuar... Sa shpejt që hyri kjo këngë në shtëpitë tona dhe sa shumë lavdërime që ngjall... Egërsirës kanë zënë t'i dobësohen thonjtë..., kanë zënë t'i ligështohen kthetrat... Nuk ka më forcë të vërë perden e hekurt pr të penguar fjalën e fotografinë shqiptare që të depërtojë në Kosovë gjatë tërë ditës... Eh, egërsira..., bisha..., thonë që është më e rrezikshmja para se të japë shpirt... Kushedi...

Sot në sofrën time u shtruan mysafirë fjala shqipe e fotografia, kënga e vallja shqiptare..., familja shqiptare e kisha e xhamia shqiptare nga Detroiti i largët atje tek humbet Dielli... Eh, populli im... Eh, fjalët e gjuhës së mirë...! Pletë që shikoj, në rrudhat e tyre sikur kanë ndryrë mallin e pashuar për vendlindjen, për mëmëdheun... dhe frikën se eshtrat e tyre do të kalben në dhe të huaj... Burrat e gratë, në fjalët që thonë, në shikimet e tyre të permallshme, në buzëqeshjet... sikur i kanë të gdhendura vuajtjet e të afërmeve, të prindërve, të atdheut të tyre... Fëmijët atje luajnë lojëra të tjera..., edhe qeshjet e tyre janë të tjera... Nuk janë qeshje mësuar nga vrapimi pas fluturash e nga bredhjet nëpër livadhe lulëshumëngjyreshe... As nga dashuria e singertë e gjyshit dhe e gjyshes... Ata qeshjet sikur i kanë mësuar nga filmi..., nga teatri... Sidoqoftë, fëmijët qeshin... Flamuri me shqiponjën e zezë në fushën e gjerë të kuqe valon e valon... Atë e mbajnë në duar... Kanë festë atje... të njëzet mijë shqiptarët... Kremtojnë përvjetorin e heroit kombëtar - Dedë Gjo Luli... Shqiptarët kremtojnë për ne, për veten atje larg... Ata brengosen për ne... Ata edhe këndojnë, edhe vallëzojnë... "Shqipëri, oj nëna ime, Ndonëse jam i mërguar..." thërrasin të gjithë njëzëri për ta përfunduar "Oj Kosovë, oj nana ime... Zemra ime kurrë s'ka me t'harruar..." Dhe sytë prapë më mbushen lot... Janë këta lot dhembjeje? Lot mallëngjimi? Lot krenarie? Këta janë lot..., lotët e mi për shqiptarët..., për Kosovën! Le të jenë lëng vaditës..., lëng freskimi për zemrat e zhuritura...!

ARRATIA E FUNDIT E BABAIT

Bruno Shulc

Ndodhi në periudhën e vonë dhe të mjerueshme të përçarjes së plotë, në kohën e likuidimit të biznesit tonë. Tabela sipër shitores qe hequr, grilat ishin të lëshuara gjer në gjysmë, dhe brenda nëna ime ishte përveshur tregtimit në të zeze të gjithçkaje që kishte mbetur. Adela, shërbyesja jonë, kishte shkuar në Amerikë, dhe thuhej se barka me të cilën kishte lundruar qenkësh fundosur e të gjithë udhëtarët paskëshin humbur jetën. Një thashetheme të tillë nuk e verifikonim dot, por çdo gjurmë e vajzës që zhdukur dhe nuk morëm më lajm prej saj.

Filloi një epokë e re – e zbrazët, esëll, e trishtë, si një fletë e bardhë letre. Një shërbëtore e re, Genia, anemike, e zbehtë dhe e pakockë, endej poshtë e lart nëpër dhoma. Kur dikush e cekte pas shpine, ajo përpëlitej, zgjatej si gjarpër ose gërvishtej si mace. Kishte një çehre të bardhë e të plogësht, madje edhe brendinë e qepallave e kishte të bardhë. Ishte aq e përhumbur sa ndonjëherë bënte salcë të bardhë prej letrash e futurash të vjetra: ta shpifte e nuk shtihet në gojë.

Aso kohe, babai im ishte padyshim i vdekur. Ai po vdiste disa herë me radhë, gjithmonë me ca ngurrime që na nxisnin të rishqyrtonim qëndrimin tonë kundrejt faktit të vdekjes së tij. Kjo kishte përparësi të veta. Duke e copëzuar vdekjen e tij, Babai na kishte familjarizuar me largimet. Dalëngadalë u bëmë mospërfillës ndaj rikthimeve të tij – secili më i shkurtër, secili më i përvajshëm. Tiparet tashmë i ishin shpërndarë nëpër gjithë dhomën ku kishte jetuar e po mbinin, duke krijuar kështu në disa vende nyje të çuditshme ngjashmëria nga më shprehëset. Letra e murit filloi ta imitojë dellin e tij shpërthyes e të zakonshëm; dizajni i luleve u vetëregullua në format e trishita të buzëqeshjes së tij, simetrike pors gjurmët e fosilizuar të një trilobiti. Për njëfarë kohe, iu shmangëm palltos së tij të gëzofit, punuar me lëkurë qelbësi. Palltoja merhte frymë. Lemeria e kafshëve të vockla e të qepura kokë më kokë e përshkonte si një rrjedhë e pafuqishme dhe humbej në palosjet e gëzofit. Po të vendosnim veshin mbi të, dëgjohej njëzëshmëria e gërhimës melodike të gjumit të kafshëve. Në këtë formë të lënuar, mes erës së dobët të qelbësit, vrasjes dhe çiftëzimeve brenda natës, babai im mund ta kishte shtyrë jetën për shumë vite. Por nuk e bëri dot.

Një ditë, Nëna u kthye nga qyteti me fytyrë të shqetësuar.

"Pa shiko, Jozef," tha ajo, "çfarë rastësie fatlume. E kapa tek shkallët, duke u hedhur

lart e poshtë" – dhe e ngriti një shamë që mbulonte diçka në një pjatë. E njoha menjëherë. Ngjashmëria ishte e frikshme, ndonëse tani ai ishte një gaforre ose një akrep i madh. Nëna dhe unë u pamë në sy: pavarësisht metamorfozës, ngjashmëria ishte e jashtëzakonshme.

"A është gjallë?" pyeta.

"Sigurisht! Mezi po e mbaj," tha Nëna. "Mos ndoshta duhet ta vendos në dysheme?"

E la pjatën poshtë, dhe, të përkulur mbi të, e vëzhguam nga afër. Kishte një zgavër mes këmbëve të shumta e të lakuara, të cilat mezi i lëvizte. Kanxhat dhe brirthët e tij të ngritur dukeshin sikur po dëgjonin. E vendosa pjatën pjerrtas dhe Babai lëvizti drejt dyshemesë me kujdes dhe me njëfarë hezitimi. Me të prekur sipërfaqen e sheshtë poshtë tij, nisi të lëvizte papritur me të gjitha këmbët, ndërsa njejt e forta prej këmbënyjori lëshonin një zhurmë kërcitëse. Ia preva rrugën. Ai ngurroi, hetoi pengesën me brirthët e tij, më pas ngriti kanxhat dhe u kthye mënjanë. E lamë t'ia mbante kah ishte nisur, atje ku nuk kishte mobilje për ta futur kokën. Duke vrapuar me hov të valëzuar nëpër këmbët e tij të shumta, iu afrua murit dhe, para se të arrinin ta ndalonim, vrapoi lehtësisht përpjetë, duke mos u ndalur askund. Pata një të ngjethur kur m'u ngjall një krupë instinktive gjersa e shikoja tek ngjitej nëpër letren e murit. Në ndërkohë, Babai arriti deri tek dollapi i epërm i kuzhinës, dhe ashtu i varur për një moment në skaj, testoi terrenin me kanxhat, për t'u zvarritur më pas kah brendësia e dollapit.

Ai po e zbulonte apartamentin rishtazi nga këndvështrimi i një gaforreje; dukshëm, përkapte të gjitha objektet përmes shqisës së nuhatjes, sepse, megjithëse e vështrova me kujdes, nuk mund të shquaja tek ai asnjë organ shikimi. Dukej se i shqyrtonte me kujdes objektet që i dilnin përpara, duke ndaluar e duke i ndërjerë me brirthët e tij, pastaj duke i rrethuar me kanxha, si për t'i provuar dhe për t'u njohur; pas një kohe, i la ato dhe vazhdoi vrapin, duke tërhequr nga pas barkun pakëz të ngritur nga dyshemeja. Në të njëjtën mënyrë veproji me copat e bukës dhe të mishit që ia hodhëm në dysheme, duke shpresuar që do t'i hante. Ai ua hodhi një sy përciptazi dhe vrapoi tutje, duke mos kuptuar që ishin të ngrënshme.

Duke parë këto shqyrtime të vëmendshme të dhomës, mund të thuhej se ai po kërkonte diçka me kokëfortësi dhe në mënyrë të palodhshme. Herë pas here vraponte në një cep të kuzhinës, strukej nën një fuçi uji që pikonte dhe, me të arritur

pikat e grumbulluara të ujit mbi dysheme, dukej sikur po pinte.

Ndonjëherë zhdukej për ditë të tëra. Sikur ia dilte shumë mirë pa ushqim, madje kjo nuk dukej se ndikon në gjallërinë e tij. Të kapluar nga ndjenja të përziera turpi dhe neverie, gjatë ditës e fshihnim frikën tonë të fshehtë se natën vonë, ai mund të na vizitonte në shtat. Por kjo nuk naodhi kurrë, megjithëse gjatë ditës endej gjithandej mobiljeve. I pëlqente të qëndronte veçanërisht në hapësirat midis gardërobave dhe murit.

Nuk mund të mos merrnim në konsideratë disa manifestime të arsyes, madje edhe një sens humorit. Për shembull, Babai nuk mungonte kurrë në dhomën e ngrënies, megjithëse pjesëmarrja e tij në të ishte krejt simbolike. Nëse dera e dhomës së ngrënies mbyllej rastësisht gjatë darkës dhe ai mbetej në dhomën tjetër, e gërvishte fundin e derës duke vrapuar lart e poshtë përgjatë çarjes, derisa ia hapnim. Me kalimin e kohës, u mësua se si të fuste kanxhat dhe këmbët e tij nën derë, dhe pas disa manovrave të zhdërvjellëta, më në fund ia doli të fuste rrëshqitazi trupin e tij nëpër të dhe drejt dhomës së ngrënies. Kjo dukej sikur i jepte kënaqësi. Më pas ai ndalej nën tavolinë, i shtrirë krejt qetësisht, me barkun që i pulsonte pak. Se cili ishte kuptimi i këtyre pulsimeve ritmike, nuk mund ta dinim. Dukeshin të pahijshme dhe keqdashëse, por në të njëjtën kohë shprehnin një kënaqësi mjaft të pështirë dhe epshore. Qeni ynë, Nimrodi, i afrohej ngadalë dhe i pabindur. E nuhaste me kujdes, testante dhe kthehej indiferent, duke mos arritur në asnjë përfundim.

Në ndërkohë, demoralizimi në shtëpinë tonë po shtohet. Genia flinte tërë ditën, e trupi i saj i pakockë valëzohej gjatë frymëmarrjeve të thella. Gjenim shpesh në supë bobina pambuku që ajo i kishte hedhur me perimet, pa u menduar shumë. Shitorja jonë ishte e hapur gjatë gjithë kohës, ditë e natë. U zhvillua një shitje e vazhdueshme mes pazareve dhe diskutimeve të ndërlikuara. Sikur të mos mjaftonte e tëra kjo, Xha Çarls erdhi për të qëndruar.

Ishte çuditërisht i dëshpëruar dhe i heshtur. Deklaroi me një psherëtimë se pas përvojave të fundit fatkeqe, kishte vendosur të ndryshonte mënyrën e jetesës dhe t'i përkushtohej studimit të gjuhëve. Ai u mbyll, për të mos dalë më kurrë, në dhomën më të largët – nga e cila Genia kishte hequr të gjitha qilimat dhe perdet, meqë nuk e miratonte vizitorin tonë. Kohën e kaloi aty, duke lexuar listat e vjetra të çmimeve. U përpoq të shkelte Babanë egërsisht, disa herë me radhë. Duke klithur nga tmerr, i

thamë të ndalonte. Më pas, ai vetëm vuri buzën në gaz me ironi, ndërsa Babai, duke mos e kuptuar rrezikun që kishte kaluar, vazhdoi të sorollatet dhe vëzhgonte njollat e dyshemesë.

I shpejtë dhe i lëvizshëm për aq sa ishte në këmbë, babai im me krustacët e tjerë e kishte të përbashkët karakteristikën e të qenët krejtësisht i palëvizshëm kur shtrihet mbi kurriz. Ishte e trishtueshme dhe për të ardhur keq ta shihje atë duke lëvizur dëshpërimisht të gjitha gjymtyrët dhe duke u rrotulluar pafuqishëm rreth boshtit të tij. Vështirë se mund ta detyronim veten të shikonim mekanizmin e dukshëm, pothuajse të paturpshëm të anatomisë së tij, të ekspozuar plotësisht nën barkun e nyjëzuar e të zhveshur. Në momente të tilla, Xha Çarlsi mezi përmbahej për të mos e shtypur Babanë. Vrapuam për ta ndihmuar me njëfarë sendi që kishim më afër dorës, të cilin ai e kapi fort me kanxha, duke rifituar shpejt pozicionin e tij të zakonshëm; dhe përnjëherë nisi një vrapim zigzag të rrufeshëm, me shpejtësi të dyfishtë, sikur dëshironte të zhduk kujtimin e rënies së tij të neveritshme.

Më duhet ta detyroj veten të raportoj me përpikëri veprën e pabesueshme, nga e cila kujtesa ime zbrapset edhe tani. Edhe sot e kësaj dite nuk arrij ta kuptoj se si ne u bëmë autorët e vetëdijshëm të këtij krimi. Një fatalitet i çuditshëm duhet të na ketë tërhequr drejt tij; sepse fati nuk i shmanget vetëdijes apo vullnetit, por i përpin ato në mekanizmin e tij, ashtu që ne të jemi në gjendje t'i pohojmë dhe pranojmë, si në një ekstazë hipnotike, gjërat që në rrethana normale do na shtinin tmerrin.

Tronditur keq, e pyeta nënën time gjithë dëshpërim, përsëri dhe përsëri: "Si mund ta bëje këtë? Po ta bënte Genia – por ti vetë?" Nëna qau, shtrëngoi duart dhe nuk gjeti dot përgjigje. A kishte menduar ajo se Babai do të shpëronte ashtu? A kishte parë ajo në atë veprim të vetmen zgjidhje për një situatë të pashpresë, apo e bëri atë nga moskokëçarja dhe mendjelehtësia e pakonceptueshme? Fati ka një mijë marifete kur vendos të na imponojë tekat e tij të pakuptueshme. Mjafton një ikje e përkohshme e mendjes, një moment pavëmendjeje ose verbërie për të futur dhëlpërisht një akt midis Shillas dhe Karibdasit të të vendosurit. Më pas, me mend pas kuvendit, ne mund ta përsiatim pafundësisht atë akt, të shpjegojmë motivet tona, të përiqemi të zbulojmë qëllimet tona të vërteta; por akti mbetet i pakthyeshmë.

Kur Babai u soll mbi një pjatë, ne u përmendëm dhe e kuptuam fare mirë atë që kishte ngjarë. Ai shtrihet i fryrë dhe i ënjtur nga zierja, me çehre të hirtë dhe i mpiksuar. U ulëm në heshtje, të shtangur. Vetëm Xha Çarlsi e ngriti pirunin drejt pjatës, por menjëherë e uli poshtë krejt i pasigurt, duke na parë me mëri. Nëna urdhëroi ta çonin në dhomën e pritjes. Më pas, qëndroi aty mbi një tavolinë të mbuluar me një pëlthurë kadifeje, pranë albumit të fotografive familjare dhe një kuti cigaresh. I lënë mënjanë, thjesht po qëndronte aty.

Por bredhjeve tokësore të babait tim ende nuk u kishte pas ardhur fundi, ndërsa arratia e rradhës – zgjatja e tregimit përtej kufijve të lejuar – është më e dhimbshme. Përse nuk u dorëzua, përse nuk e pranoi se ishte i rrahur kur kishte qd arsyë për ta bërë këtë, madje kur edhe vetë fati nuk e matufoste dot më shumë? Pas disa javësh palëvizshmërie në dhomën e pritjes, arriti disi të përmbledhet dhe dukej sikur po shërohej dalëngadalë. Një mëngjes, pjatën e gjetëm bosh. Njëra këmbë shtrihet në buzë të gjellës, në një salcë të ngjeshur domatesh dhe xhelatine që ia shtroi shtigjet e arratisë së tij. Ndonëse i zier dhe me këmbë që përshkoen gjatë rrugës, ai e kishte tërhequr veten diku zvarrë me fuqinë e mbetur, për të filluar një bredhje të pastrehë, dhe ne nuk e pamë më kurrë.

(Nga anglishtja: Dhurata Alija)

Shkrimtarë për fëmijë: Bardhyl Xhama

DETI DHE RRËFENJA

Kontributet dhe arritjet letrare të autorit Bardhyl Xhama shpërfaqen veçanërisht në dy rrafshë: në zhanrin fantastike-shkencor dhe në zhanrin e rrëfenjës

Xhahid BUSHATI

Bardhyl Xhama (1933-2022) ka botuar veprat: "Përrallat e detit", përralla, 1975; "Zhytësit e vegjël të thellësive", novelë, 1977; "Ekspedita e kaltër", roman fantastike-shkencor, 1980; "Zjarrëfiksi i pyllit", përralla, 1987; "Tërfili me katër fletë", novelë e përralla, 1989; ribotim, 1999; "Pse qau delfini?", 50 rrëfenja, 1996; "Në kthetrat e piratit", roman, 1997; "Lejleku me akullore", 20 përralla, 1998; "Djaloshi që kapte rrufetë", 60 rrëfenja, 2000; "Djali me tre brirë, përralla, 2002; "Tre vëllezërit", novelë, 2003; "Arratisje nga kafazi", përralla e rrëfenja, 2007; "Pëllumbi me fjongo të kuqe", 60 rrëfenja për fëmijë e prindër, 2007. Shtëpia pa libra si trupi pa shpirt, 32 rrëfenja, 2012, etj.

Përmendja e veprave të mësipërme flet për një kontribut të vlefshëm dhe që ka lënë shenjë në fushën e letërsisë për fëmijë. Shkrimtari Dritëro Agolli bën një cilësim të tillë: "... Bardhyli ka dhënë një kontribut të shquar në lëmin e letërsisë për fëmijë, që nga libri i parë "Përrallat e detit" e deri te "Djali me tre brirë" i vitit 2002. Me këto ka luajtur një rol të rëndësishëm në ndezjen e fantazisë së fëmijëve për animizmin e sendeve, që t'i bëjnë sendet e kafshët të flasin si njerëz, të nxjerrë në dukje aksionin, që u pëlqen tepër fëmijëve. "Përrallat e detit" kanë lindur... edhe nga eksperiencia e tij, sepse ka qenë zhytës i shkëlqyer e notar shumë i mirë dhe jo vetëm se ka lindur e është rritur në bregdet, por është vetë person i tillë. Se ka njerëz që lindin në bregdet, por mbyten në një legen me ujë." Gjithashtu na duket me interes edhe ky mendim i shprehur për librin "Përrallat e detit", ku thuhet: "Teksa ribotohej vëllimi me përralla "Përrallat e detit"... nga Shtëpia Botuese Extra, pas gati tridhjetë vjetësh, lexuesit e moshës që kishin shijuar stilin e shkrimtarit patën mundësinë të transmetojnë atë stil dhe ato vlera edhe tek brezi tjetër. Fundja një letërsi e shëndoshë këtë kërkon, interesimin dhe ribotimin. Dhe "Përrallat e detit" kështu morë udhë-jetën e re të shkrimtarit që takonte lexuesit e tij në kohë, hapësirë e dimension tjetër lëvizjesh."

Duke iu rikthyer biografisë artistike të shkrimtarit Bardhyl Xhama, mendojmë që kontributet dhe arritjet e tij letrare shpërfaqen veçanërisht në dy rrafshë: në zhanrin fantastike-shkencor e në zhanrin e rrëfenjës. Le t'i themi dhe ç'a fjalë për zhanrin e parë, më shumë në aspektin e këtij zhanri duke parë prirjet e lëvizimit të krijuesve drejt kësaj letërsie. Me të drejtë studiuesi Astrit Bishqemi, duke marrë si bazë përmbajtjen e krijimit artistik-shkencor, qëllimet e tij, shkallën e fantazisë, etj., bën dy ndarje të këtij zhanri: a) degëzimi njohës-shkencor dhe b) degëzimi fantastike-shkencor. Duke qenë njohës i krijimtarisë së Bardhyl Xhamës, vërej se, dukuria e tij më e shumtë është drejt degëzimit të parë. E dyta zë më pak hapësirë. Assesi nuk është mangësi; kjo është e lidhur me parapëlqimet vetjake të shkrimtarit, me komunikimin artistike-shkencor të tij me lexuesit e vegjël.

Në vitet '80, shkrimtari Bardhyl Xhama boton veprën "Ekspedita e kaltër". Një roman fantastiko-shkencor. Nuk ishte rastësi dhe as e papritur. "Shenjat" e para autori i kishte dhënë që me novelën "Zhytësit e vegjël të thellësive". Romani "Ekspedita e kaltër" (lëvron për herë të parë këtë gjini) plotëson më tej portretin shkrimtarit dhe është një mbarësi për të në sprovën e tij në këtë gjini të rëndësishme. Duke qenë një zhanër të ri në fushën e letërsisë për fëmijë dhe të rinj, dhe për vetë letërsinë ishte një zhvillim i ri, romani "Ekspedita e kaltër" theu disa tabu e klishe që mbaronte politizimi i asaj kohe në lidhje me tematikat që trajtonte. Autori i shumang me mjeshtrit. Vepra fitoi vlera se autori e njihte mirë detin dhe botën nënujore.

re. Ajo, ("Ekspedita e kaltër" – nënvizimi im Xh. B.) kërkesat e artit i shkriu natyrshëm me informacionin shkencor. Subjekti është interesant e tërheqës, jo vepron një numër personazhesh të realizuar artistikisht dhe bartës konfliktesh të shumëllojshme. Aso kohe vepra solli kërksheri e interes tek lexuesit e vegjël. Romani përmendet jo vetëm si arritje e autorit, por edhe si arritje e vetë zhanrit në letërsinë shqipe për fëmijë. Duke mos harruar se, është koha, kur ky zhanër ka një rrugë e përvojë modeste, endet përmes një kohe të politizuar e disa veprave tejet të politizuara e skematike, siç e përmenda më lart. Me këtë veprë dhe me guximin e tij krijues, shkrimtari Bardhyl Xhama çel një udhë të re shikimi në zbulimin e mistereve të detit, sjellë informacion të ri e të panjohur shkencor (të botës nënujore); njëkohësisht plotëson dhe zgjeron më tej larminë në individualitetet krijuese që merren me këtë zhanër, por duke ruajtur gjithnjë veçantitë e profilit të tij.

Rikujtojmë se, në këtë zhanër, kontributi i shkrimtarëve Flamur Topi, Alqi Kristo, Astrit Bishqemi, Ali Eltari, Niko Deda, Thanas Qerama, Bedri Dedja, Konstandin Leka, Arion Hysenbegasi Thani Naqo etj. është i rëndësishëm. I jep jetë, zhvillim dhe arritje. Lë shenjë dhe vlera të vërteta. Përvoja dhe ndihmesa e tyre (e bashkëngjitur me fantastikën dhe artistikën) është e dukshme dhe përcaktuese në njohje të mëtejshme në disa fusha të ndryshme të shkencës, ku ata, krahas problematikave e tematikave të trajtuara paraqesin edhe profilit e tyre si krijues.

"Ekspedita e kaltër" vjen me një tematike

të veçantë, jo e përsëritur nga autorë të tjerë. Ngjarjet vendosen dhe zhvillohen në një të ardhme. Ka një përcaktueshmëri viti dhe kohe. Është fjala për një marrëdhënie të kësaj date me autorin, edhe pse me largësi kohe, autori sikur vë veten në provë në realizimin e "ëndrave" të tij, për atë çfarë dëshmon në këtë roman. Ka meritën, siç thotë shkrimtari Thanas Qerama, se "... arrin t'i mbajë në një lidhje të shëndoshë ngjarjet e së ardhmes me ato të sotme, me traditën në përgjithësi, duke nënvizuar idenë se e ardhmja do të jetë vazhdim i të sotmes". Ngjarjet e kësaj veprë lidhen me një grup fëmijësh, të cilët udhëhiqen nga inxhinier Gëzim Shkëmbi, profesor i shkencave hidraulike. Realja dhe fanta-shkenca janë në funksion të ndërtimit të maketit të hidrocentralit. Dhe për të realizuar këtë maket nis udhëtimi-studimor i quajtur "Ekspedita e kaltër".

Dukuritë e ndryshme shkencore që përshkruhen në raport me detin kanë një lidhje jo të zakonitë me autorin. Kjo është e lidhur edhe me një veçori, i cili i zë vend dukshëm në autobiografinë e tij: "Hobi i tij i veçantë, që e ka shoqëruar tërë jetën, ka qenë peshkimi dhe noti. Ai është zhytur në thellësinë e shumë deteve të kontinenteve të botës. Kjo i ka dhuruar atij mundësi e ndjesi për të njohur të fshehtat e detit, të cilat i ka sintetizuar në shumë vepra të tij artistike për detin, aq sa kritika letrare, Bardhylin e ka quajtur "Shkrimtari i detit". Deti për të i ngjan një dielli, që nuk njihet perëndim. Janë të shtrenjta dhe Ftëra, vendlindjen e shtrenjtë të autorit dhe Sarandën e tij të dashur janë emblema e kësaj dashurie.

Simbolika e detit, ku më shumë e ku më pak është e pranishme në gjithë krijimtarinë e tij, sepse është pjesë e identitetit të tij, është vetvetja, ku i shëtit shpirti dhe i rreh zemra. Deti për autorin është metaforë fëmijërie, metaforë ëndrre, metaforë dashurie, metaforë e kthimit në vendlindje. Kjo metaforë me emrin det, që në faqet e romanit na paraqitet si një mrekulli më vete, mbarë një anije, ku fëmijët hipur mbi të ndërmarrin një udhëtim studimor. Sipas studiuesit Astrit Bishqemi: "personazhet-fëmijë bëhen ri zbulues të dukurive të detit." Kjo marrëdhënie, në roman, zë një vend të dukshëm. Do të thosha se, këto janë skenat më të bukura, më magjepsëse, më mahnitëse, më poetike, sa reale aq dhe fantastike, që vetëm Bardhyl Xhama i njuh në shpirt, dhe me talentin e tij prej prozatori i pikturoi si një artist i vërtetë; gjë që veprës i dhanë vlera të veçanta, një poetikë të papërsëritshme, e cila të bën edhe sot ta lexosh me një kënaqësi dhe vëmendje të veçantë. Dhe, mbase nuk mund t'i harrojmë dhe duhet t'i rikujtojmë: enigmën e kaltërsisë së detit, lumenjtë pa brigje që rrjedhin në detin Adriatik dhe detin Jon, forcën e dallgëve, konfiguracionet e tabanit të detit, mineralet e tretura në ujë, etj., etj. Mendoj që, shkrimet kritike që janë marrë me analizën e kësaj veprë, në këtë rrafsh duhej ta përqendronin optikën e vështrimit studimor dhe vlerësues, si një veprë që edhe sot nuk e ka humbur aktualitetin. Gjithashtu mendojmë se, nga ripunimi i herë pas herëshëm që autori i ka bërë veprës së tij, ka eliminuar edhe disa disproporcione që janë vënë re në ndërtimi kompozicional të romanit.

Teksa "shikoja" me ëndje këto piktura mbresëlënëse të skenave të romanit, m'u kujtua një shkrim nga shkrimtari Andrea Morua. Ai në mes të tjerave thoshte: "Tani që po shkruaj këto radhë, jam 78 vjeç dhe shpresat për një të ardhme të largët s'janë për mua. Por ja që kemi një dëshirë të pashuar të mendojmë për të ardhmen dhe ta përgatisim këtë të ardhme." Dhe këtu duhet t'i kërkojmë arsyt, pse autori Bardhyl Xhama, i vendosi dhe i trajtoi në një të ardhme, ngjarjet e romanit të tij "Ekspedita e kaltër". Dhe për një çast, le të takohemi me ngjarjet që flasin për ardhmërinë e romanit. Kështu, Saranda, ku nisin ngjarjet e kësaj veprë, tashmë është bërë me të vërtetë një qytet me pallate shumëkatëshe e vila në gjithë kodrat, me Universtitet, me hotele turistike, me portin e veçante të jahteve, etj. Bregdeti i Jonit dhe Adriatikut, që nga Butrinti deri në Durrës, është mbushur me hotele turistike e vila moderne, në Ksamil, Kakome, Bunec, Qeparo, Jal, Himarë, Dhërm, Orikum, Pojan e me tej, janë ndërtuar e po ndërtohen qyteza e fshatra turistike, ka gjetur rrugëzgjdhje "autostrada" në gjithë vijën bregdetare, deri në kufirin grek. Qendra turistike në Llogora dhe Orikumi, janë bërë të lakmueshme për vizitorët vendas e të huaj. Butrinti, që përshkruhet si një qendër muzeore botërore, ku organizohet dhe një simpozium shkencor i përvitshëm, sot i ka tejkaluar parashikimet e autorit. Dhe kështu mund të përmendim dhe sa e sa parashikime fantastike e shkencore që përshkruhen në roman e që sot kanë gjetur zbatim. Kjo ia shton vlerën romanit dhe kam bindje se do t'u nxitë fëmijëve e të rinjve të sotëm fantazinë dhe dëshirën për të kërkuar e eksperimentuar, për të zbuluar e ndërtuar vepra të reja për të ardhmen e vendit. Është një roman që gjithmonë ruan pamje të re me një vazhdimësi kohore. Shumë nga parashikimet fantastike që autori i ka parashtruar me imagjinatë që në vitin 1980, sot janë bërë realitet e disa janë vënë në rrugën e zgjidhjes. Kështu, duke u pozicionuar nga një lexim i sotëm, do të kuptojnë pse kjo veprë nuk i ka humbur vlerat e saj dhe bashkëkohësinë. Dhe kjo nuk është pak, është meritë e autorit.

ARTI I RRUGËS

Argjentinë, Peru, Brazil dhe Shtetet e Bashkuara. Në Meksikë, teknika murale u njoh si arti zyrtar i revolucionit, si dëshmi e suksesit dhe rëndësisë së kësaj lëvizjeje

Nermin SHURDHA

Duke ecur rrugëve periferike të qytetit dalloni që ka mjaft hapësira të braktisura. Mbi të gjitha, ato janë struktura të vjetra që nuk përdoren më nga njerëzit dhe janë lënë aty: të braktisura. Duke parë këto ndërtesa të rrënuara ose mure gri, një njeri si unë do të donte të shihte pak ngjyra. Murale që mund t'u japin një shans të ri këtyre zonave tashmë të braktisura.

ORIGJINA E MURALEVE

Murali është një pikturë e realizuar në një mur, një tavan ose thjesht një sipërfaqe të madhe të përhershme në murature. Prej këtu vjen fjala murales, në spanjisht mural dhe në shumës murales.

Termi përdoret gjithashtu për të identifikuar zhanrin e pikturës që u bë i famshëm për lëvizjen meksikane të quajtur muralismo. Muralizmi është një lëvizje pikturë që lindi në Meksikë pas

revolucionit historik meksikan të vitit 1910.

Artistët e vendit, si Diego Rivera (bashkëshorti i Frida Kahlo-s), José Clemente Orozco dhe David Alfaro Siqueiros, braktisën teknikat tradicionale të pikturës dhe njetet konvencionale si kavaletat dhe bojërat e vajit, për të filluar përdorimin e pigmenteve të reja me ngjyra të njohura me termin Akrilik.

Veprat u realizuan në mure të mëdha të destinuara për popullin, ku u pikturuan luftat e klasave, aspektet e historisë popullore dhe ndjenjat nacionaliste. Piktura murale gjithashtu u zhvillua dhe u përsos në fushën e ndërtesave publike dhe arkitekturës qeveritare.

Rreth vitit 1930 muralizmi u bë një lëvizje ndërkombëtare, duke u zhvilluar gjithashtu në Argjentinë, Peru, Brazil dhe Shtetet e Bashkuara. Në Meksikë, teknika murale u njoh si arti zyrtar i revolucionit, si dëshmi e suksesit dhe rëndësisë së kësaj lëvizjeje. Në fakt, subjektet e muraleve

shpesh mund të jenë paraqitje alegorike të frymëzuara nga motive dhe ideale politike.

MURALET DHE GRAFFITI

Muralet nuk duhet të ngatërrohen me Graffitet (mbishkrimet). Këto të fundit, siç sugjeron edhe vetë termi, burojnë nga shkrime kryesisht në formën e firmës/nënshkrimit të skicuar fillimisht, të cilat zhvillohen më pas duke u zmadhuar dhe paraqitur në realizime të ndryshme.

Nuk ka datë në të cilën ka lindur graffiti, është pak sikur të kishte ekzistuar gjithmonë. Dëshmi për këtë është fakti se Koloseu është i mbuluar me shkrime të lëna nga njerëz të panjohur ndër shekuj.

Në vitet '60, shfaqja e bomboles spray të aerosolit u ofroi të rinjve të viteve '70 dhe '80 një mjet veçanërisht efektiv për të lënë mbishkrime në muret e qytetit. Prandaj ishte spray ai që i dha shtysë lëvizjes Graffiti, e dominuar nga kultura hip-hop në Amerikë dhe kultura punk-rock në Evropë.

MURALET DHE ARTI I RRUGËS

Aktualisht krahasimi dhe përshkrimet e ndryshme bëhen gjithmonë mes Artit të Rrugës dhe Grafitit, pa përmendur asnjëherë emrin Murales.

Përkufizimi i Artit të Rrugës shprehet

kështu në Wikipedia: "Ato forma të artit që manifestohen në vende publike, shpesh në mënyrë të paligjshme (pa leje të qartë), në teknikat më të ndryshme: bombola spray, ngjitime artistike, art normografik, videoprojeksione, skulptura, etj."

Pra, a mund të përfshijmë edhe Muralet në Artin e Rrugës?

Muralet - janë teknika më e përdorur në fushën e artistëve të rrugës: të pajisura me penela, ngjyra, spatula dhe teknika të ndryshme të shpikura për momentin, artistët pikturojnë piktura të vërteta moderne ndonjëherë me përmasa vërtet befasuese, por jo në pëlthurë pambuku siç jemi mësuar të mendojmë, por në mure, ndërtesa apo gjithçka që është pjesë e arredimit urban.

Për të qenë në gjendje të punojnë në lartësi të mëdha, këta artistët shpesh duhet të pajisen me skela, kova ose shufra teleskopike që të mund të punojnë në siguri të plotë në sipërfaqe të mëdha. Vetëkuptohet se për krijimin e veprave monumentale në shkallë të gjerë, kërkohet aftësi artistike dhe një ndjenjë proporcionit e nivelit më të lartë.

Disa nga këto vepra janë realizuar me një teknikë shumë të afërt me teknikën trompe l'oeil dhe përfaqësojnë kryevepra të vërteta të artit. Shumë murale të cilat fillimisht duhej të ishin thjesht jashtë normës, janë bërë të famshme dhe të tjera kanë pasur edhe funksionin e rihvillimit urban të zonave të degraduara.

BOOM-i LATINOAMERIKAN

Realizmi Magjik është një rrymë artistike që paraqet elemente magjike apo situata alogjike, krahasuar me vepra të tjera letrare të konsideruara më realiste apo më normale

Bajram KARABOLLI

Letërsia latinoamerikane është një kontinent më vete. Natyrisht, në relievin e këtij kontinenti ka male, vargmale, kodra e lugina, ashtu siç ka edhe hapësira të shkreta. Unë besoj se kështu janë të gjitha kontinentet letrare. Por janë pikërisht shkrimtarët latinoamerikanë të gjysmës së dytë të shek. XX, si Luis Borhes (Luis Jorge Borges - Argjentinë), Aleho Karpentier (Alejo Carpentier - Kubë), Migel Anhel Asturias (Miguel Ángel Asturias - Guatemalë), Huan Rulfo (Juan Rulfo - Meksikë), Karlos Fuentes (Carlos Fuentes - Meksikë), Hulo Kortasar (Julio Cortázar - Argjentinë), Gabriel Garsia Márkes (Gabriel García Márquez - Kolumbi), Mario Vargas Josa (Mario Vargas Llosa - Peru), Hose Donoso (José Donoso - Kili), Álvaro Mutis (Kolumbi), etj, të cilët përbëjnë atë plejadë të mrekullueshme që krijoi këtë rrymë letrare të pashoqe, rrymë që bëri epokë dhe hyri në historinë e letërsisë botërore me emrin "Realizmi Magjik". Janë pikërisht këta shkrimtarë latinoamerikanë, magjiko-realistë, të cilët shpërthyen - mendoj se në këtë rast shërben kjo fjalë - atë që quhet "boom" i atyre viteve. Pra, është një rrymë arti që u zhvillua në gjysmën e shek. XX dhe që u shpreh, kryesisht, përmes letërsisë, por, herë-herë, edhe përmes pikturës apo kinematografisë.

Realizmi Magjik është një rrymë artistike që paraqet elemente magjike apo situata alogjike, krahasuar me vepra të tjera letrare të konsideruara më realiste apo më normale. Është një strategji letrare, ku shqetësimi dhe interesi stilistik është që ta paraqitë të zakonshmen dhe të përditshmen si diçka areale dhe të habitshme. Është një lloj fikcioni i kultivuar kryesisht nga shkrimtarët iberoamerikanë. Realizmi magjik ishte përgjigjja ideale për autorët, të cilët, duke jetuar në vendet ku diktatura dhe censura korruptonin të gjitha ambientet e shoqërisë, mundën të shpreheshin, duke lejuar, përmes fantazisë, të shpjegonin elemente të realitetit, pa u ekspozuar ndaj censurës, ose duke qenë në mërgim.

Termi "realizëm magjik", për herë të parë qe përdorur në vitin 1925 nga kritiku gjerman Franz Roh, i cili, me këtë term i referohej një stili të veçantë në pikturë, ose më saktë rrymës ekspresioniste të këtij arti ku, sipas tij, sfondi realist i një pikturë përmbante edhe elementë fantastikë dhe irealistë. Më vonë, ky term u përdor për të karakterizuar stilin e disa piktorëve amerikan-oviorë si Paul Cadmus, Ivan Albright dhe Georg Tooker, midis artistëve të tjerë të dekadave 1940 dhe 1950. Veç, nëse në artet vizuale ky term i referohet një veprë me elementë realistë ekstremë, në letërsi, përkundrazi, i referohet një veprë me elementë magjike dhe alogjike.

I pari që e përdori termin "realizëm magjik" në kritikën letrare, duke emëruar kështu një stil të pasur letrar latino-amerikan, qe studiuesi dhe kritiku portorikan Anhel Flores (Angel Flores). Më vonë pati edhe ndonjë studiues që, veç shkrimtarëve iberoamerikanë, përfshiu në këtë rrymë letrare edhe ndonjë shkrimtar nga kontinentet e tjerë si Günter Grass, Milan Kundera, apo Salman Rushdie.

Realizmi Magjik është një rrymë letrare që ka precedencë, duke nisur qysh nga shek. XVI me stilin letrar barok, më pas me romanin gotik të shek.

XVIII, por edhe më vonë në shek. XX, me lëvizjen surrealistë. Gjithsesi, dalëngadalë, realizmi magjik zuri vend në vetëdijen letrare botërore si një rrymë avangarde e viteve '50 - '70 të shek. XX, me atdhe Amerikën Latine. Shkaku pse u zhvillua dhe lulëzoi pikërisht në këtë kontinent dhe në këtë periudhë, sipas shumë studiuesve, ishte mospajtimi midis kulturës së teknologjisë dhe kulturës së supersticionit, po ashtu, siç u tha më lart, edhe periudha e lulëzimit të diktaturave politike në këto vende që, me ushtrimin e censurës, e ktheu fjalën në një mjet tejet të çmuar dhe të manipulueshëm.

Kritikët letrarë kanë përdorur fjalën "magjik" për të emërtuar një prirje të caktuar në novelistikën e shek. XX, e cila karakterizohet nga nderimi për mitet dhe përdorimin e tyre brenda një konteksti realist. Jo pak studiues përfshijnë aty edhe të mbinatyrshtet, mitiket dhe besimet popullore. Nuk bëhet fjalë për ta "paraqitur magjinë sikur të ishte reale", por për të paraqitur "realitetin sikur të ishte magjik". Kemi të bëjmë me një fokusim të së mbinatyrshtes. Pra, është një lloj fikcioni i kultivuar, kryesisht, nga romancierët iberoamerikanë, gjatë gjysmës së dytë të shek. XX. Realizmi Magjik, ashtu si edhe pjesa e madhe e letërsisë së kësaj periudhe, pa dyshim që, thelbësisht, është një rrymë letrare e moderuar. Në veprat e shkrimtarëve magjiko-realistë krijohet një botë ku fantastikja dhe magjika bashkekzistojnë me realen, sikur të kishin lindur nga e njëjta brendi e gjërave. Veç kjo rrymë letrare e paraqet realitetin narrativ të përzier me elementë fantastikë dhe përrallorë, jo aq për ta stolitur atë sesa për të zmadhuar kontradiktën e tij të brendshme.

Prozatorët latinoamerikanë të realizmit magjik, në krijimet e tyre narrative, brenda vetë natyrës, krijojnë

një klimë të mbinatyrshtes. Duke e deformuar realitetin, ata i bëjnë personazhet dhe ngjarjet më të dallueshme. Në këto trille të fuqishme personazhet nuk hutohen përpara të mbinatyrshtes, e pranojnë atë si një pamje tjetër, një pamje më shumë, të realitetit, duke provokuar kështu tek lexuesi ndjenjën e habitës. Kështu, për shembull, tek tregimi "Axolotl" i Hulo Kortasarit, personazhi rrëfimtar, në mënyrë fatale, pranon të kthehet në amfib (peshk); ose tek tregimi Çak Molit i Karlos Fuentes, autori, metaforikisht, përdor perëndinë maja të shiut, si simbol të së kaluarës për t'ia kundërvënë stilit të jetës së Meksikës moderne. Vdekja e Filibertos, shpërthimi i ujit me ngjyrë të kuqe apo makijazhi i Çak Molit janë disa nga këto metafora dhe simbole që flasin fuqishëm kundër meksikanëve modernë. Është një tregim që rreh të ngjallë vetëdijen mbi të kaluarën e "humbur", një çështje që i përket Meksikës.

Për sa i përket karakteristikave të realizmit magjik, studiues të ndryshëm i kanë përcaktuar ato në numër dhe forma të ndryshme. Por, edhe pse mund të jenë hartuar në forma të ndryshme, përmbajtjet e këtyre karakteristikave përkohë, duke vënë në dukje të njëjtat gjëra. Disa tekste të historisë së letërsisë apo disa lektorë universitetesh, ngaqë kanë të bëjnë me një masë të madhe lexuesish, i kanë formuluar ato më saktë dhe më qartë. Sipas tyre karakteristikat kryesore të realizmit magjik janë këto:

1. Shkrirja e reales me fantastikën: Mund të jetë një kontekst fantazie me personazhe realë, ose një kontekst real me personazhe fantastikë.

2. Ëndërrimi: Protagonistët e intrigës zakonisht shpesh shtjellohen dhe veprojnë në terren ëndërrimi. Rrëfimet, shumë herë, nisin në ëndrra që shohin personazhet apo edhe vetë historitë zhvillohen në terrenin e ëndrrave, si

skenar që tregimi të bëhet më tërheqës.

3. Realizmi: Karakteristikë e realizmi magjik është edhe marrja nga realizmi një shprehje transparente dhe konkrete e gjuhës, me qëllim që të bëjë përshkrim të holla ku, midis të tjerash, ka elemente të zakonshme dhe të njohura, ndjenja familjare, apo të dhëna historike.

4. Fantazia e vlerësuar si diçka reale: Elementet magjike në një vepër të realizmit magjik vlerësohen si normale prej personazheve. Personazhet për një çast e pranojnë fantastikën si reale.

5. Përdorimi i të tri vetave: Në tregimet e realizmit magjik latinoamerikan mund të rrëfëhet njëkohësisht në vetën e parë, në të dytën dhe në të tretën.

6. Prania e rrëfimitarëve të shumtë: Ndodh që kjo gjë alternohet gjatë rrëfimit.

7. Zakonisht skenarët janë latinoamerikanë: Kjo ndodh sepse autorët e realizmit magjik frymëzohen nga ky realitet.

8. Mitologjia dhe faktori i çuditshëm: Rrëfimet përdorin shpesh mitet, të cilët ushqejnë këtë gjini me një ngjyresë ekzotike.

9. Ambiente varfërie dhe mjerimi të skajshëm: Ngjarjet në veprat e realizmit magjik zakonisht zhvillohen në ambiente tejet të varfra ku personazhet vuajnë nga një mjerim i skajshëm. Kjo është mënyra për të njohur realitetet të ndryshme, gati të panjohura për disa, dhe qëndrimi i autorit për to.

10. Perceptim shqisur i realitetit: Autorët e realizmit magjik zakonisht i japin shumë rëndësi anës shqisore gjatë njohjes së realitetit.

11. Koha e rrëfimit: Koha është e ngatërruar dhe ngjarjet zakonisht nuk ndodhin në mënyrë të vijueshme. Ndoshta kjo është karakteristika më dalluese e realizmit magjik, gjë që e bën rrëfimin më tërheqës për lexuesin.

Në shiritin e kohës

ATË E BIR

François-Victor Hugo, ishte fëmijë e katërt i i Viktor Hugo-së dhe Adele Foucher. U mor më shumë me publicistikë dhe përkthime. Vdiq nga tuberkulozi në moshën 45 vjeçare

Dashnor KOKONOZI

Tek mbërritën në vendin e ekzilit në Marine -Terrace të ishullit Jersey (ishujt Normande, territore të Anglisë), atë e bir pyetën njëri tjetrin se si do e mbushnin kohën.

Ati (Victor Hugo):

- Unë do të vështroj oqeanin.

Pas një copë herë heshtjeje:

- Po ti?

Biri (François-Victor):

-Do të përkthej Shekspirin.

Kështu ndodhi që François-Victor i kushtoi "dymbëdhjetë vitet më të bukur të jetës së tij", siç thotë vetë, veprës së gjeniut anglez.

18 vëllimet që dolën nga duart e tij, nisën të botohen duke filluar nga viti 1859

Ajo që tha Ati ishte një mënyrë të foluri.

Gjatë asaj kohe, aty në ekzil, ai shkroi: "Ndëshkimet", "Vegimet", "Legjenden e shekujve" dhe sigurisht kryeveprën e tij, "Të mjerët".

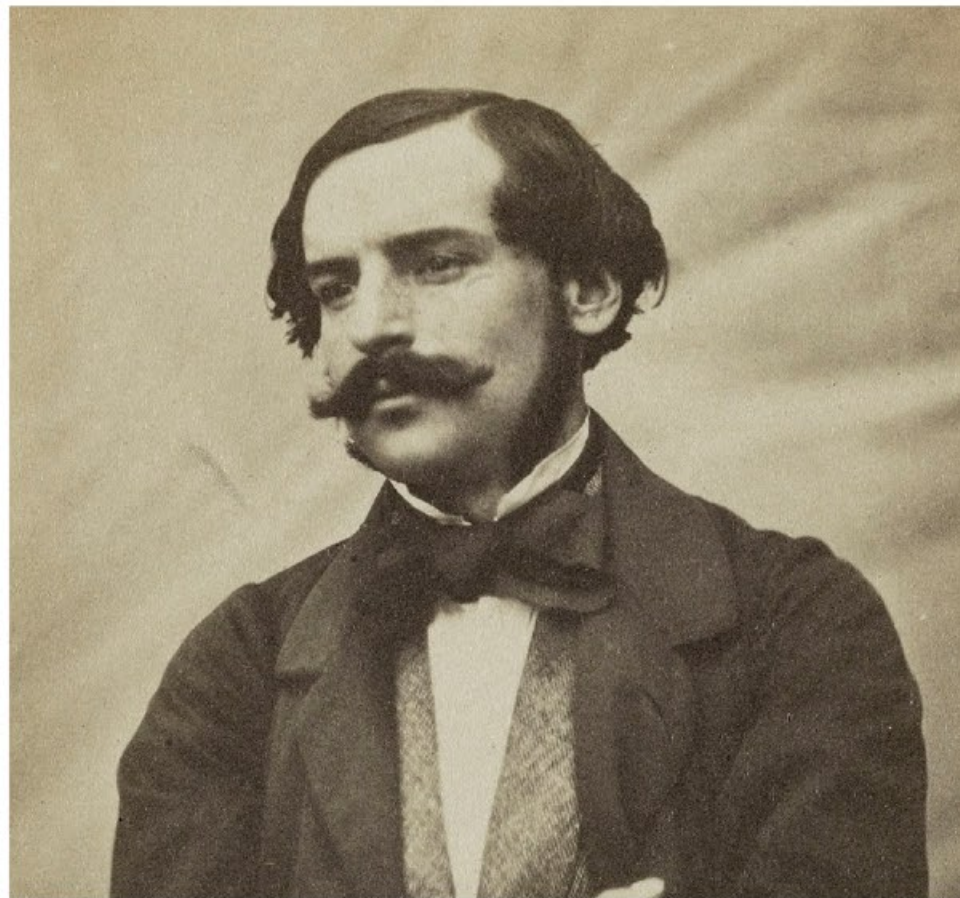
Kam një ide se përse bëhet fjalë. Shumë vite më parë aty në Hauteville-House të ishujve Normandë, në bibliotekën e V. Hugo-së kam gjetur Serafina Topinë, librin që atij i kishte dërguar Jeronim de Rada.

Ishte finalja e një kërkimi prej shumë e shumë vitesh, që kishte filluar në Arkivin e shtetit në Tiranë, për të mësuar të vërtetën e marrëdhënieve të De Radës me V. Hugonë. (Kam disa botime të kësaj teme duke filluar nga vitet '80)

François-Victor Hugo, ishte fëmijë e katërt i i Viktor Hugo-së dhe Adele Foucher. U mor më shumë me publicistikë dhe përkthime. Vdiq nga tuberkulozi në moshën 45 vjeçare, më 1873. Varri i tij ndodhet në Père-Lachaise.

Hugo nuk pati vetëm një humbje të tillë të rëndë. U përpoq ta kalojë gjithçka me punë, siç thotë vetë.

Sidoqoftë, ka shumë studiues që mendojnë se fatkeqësi të tilla e shtynë të jepet pas seancave të spiritizmit, nëpërmjet të cilave besonte se do të hynte në kontakt me njerzit e tij të dashur që nuk jetonin më.

E. E. Cummings

"DASHURIA IME"

dashuria ime

flokët tu janë një mbretëri

në të cilën mbret është errësira

balli yt është tufë lulesh

koka jote është pyll i gjallë

mbushur me zogj të fjetur

gjijnjtë tu janë mizëri bletash të bardha

mbi degën e trupit tënd

trupit yt për mua është Prill

në sjetullat e të cilit është ardhja e pranverës

kofshët tua janë kuaj të bardhë të lidhur për koçi

mbretërisht

ato janë goditje e një menestrelit të mirë

midis tyre gjithmonë është një këngë e këndshme

dashuria ime

koka jote është kuti

e xhevahirin të hijshëm të mendjes sate

floku i kokës tënde është luftëtar

i pafajshëm në disfatë

floku yt mbi supet tua është ushtri

fitorësh e borish

këmbët tua janë pemë ëndërrimi

fruti i të cilës është shumë i ngrënshtëm i harresës

buzët tua janë satrape ngjyrë alli

në puthjen e të cilëve është kombinimi i mbretërve

kyçet e duarve tua

janë të shenjta

të cilat janë ruajtëse të çelësave të gjakut tënd

këmbët tua mbi noçka janë lule në vazo

të argjendta

në bukurinë tënde është dilema e flauteve

sytë tu janë tradhti

kambanash që kuptohet përmes lajkave

KAMARADËT VDESIN NGASE KËSHTU UA KANË MBUSHUR MENDJEN

kamaradët vdesin ngase kështu ua kanë

mbushur mendjen)

kamaradët vdesin para se të plaken

(kamaradët nuk kanë frikë të vdesin

kamaradët nuk besojnë

dhe kamaradët nuk duan të besojnë

në jetë)dhe sall vdekja e di përse

(të gjithë kamaradët mund t'i dallosh

nga altruizmi i tyre bosh

me këngën moskovite kamaradët e mirë

kërcejnë)

kamaradët kënaqen

s.freud e di arysen

shpresoj nuk do ta fusni n'belia lucin

secili kamarad është një grimcë e

tërësisë së një urrejtjeje të fortë

(ndjekin një gjurmë të kotë

një zot e di pse)

edhe unë e di

(ngase ata kanë frikë të dashurojnë

UDHËTIMI I INKONSHOVE

Të gjitha revolucionet, si sociale po ashtu edhe kulturele, në thelb, mbeten sipërfaqësore. Gjithçka mëton në dhënien jetë hipotezave, ose në përthithjen e jetëve prej hipotezave.

(Hamdi) Erjon MUÇA

Arti poetik është i përjetshëm dhe i përbotshëm. Vetvetiu, ai lëviz, si në errësirë, nga një inkosho tek tjetra, nga një poet i largët në kohë dhe hapësirë, tek një tjetër poet, dhe nuk mund të ndalohet nga kufijtë, të asnjë lloji. Për shembull: Montale, në fillesat e veta u influencua së tepërmi nga Ungaretti, Eliot, dhe padyshim Leopardi. Ndërsa Ungaretti ishte i magjepsur pas Malarme-s, po ashtu edhe nga Leopardi. Ndërsa Tomas Eloi, influencuesi i Montales, ishte i influencuar nga Jules Laforgue. Po jo vetëm kaq; sipas vëzhgimeve të studiueses italiane, Luciana Frezza, duket sikur poetika e Montales është një përvijim, pas një pauze dyzet vjeçare, i stilit poetik, të vargut të lirë, të Laforgue, kjo e pasuruar me eksperimentat e shekullit të XX. E gjitha kjo është tepër e çuditshme dhe e hatashme pasi, meqë Montale është idhulli im më i madh, dhe atë e njoh shumë mirë, Montale nuk e njihte Laforgue-n, të paktën në rininë e tij të hershme, atëherë kur morën jetë edhe "Kocka prej sepje" ose "Rastësitë"; ndoshta me Laforgue-n është përballur më vonë, e megjithatë edhe për këtë aspekt, nëse ka ndodhur nuk kemi të dhëna të sakta. Ja pra se si arti poetike, nëpërmjet disa perceptimeve thuajse të padukshëm, kalon nga një poet francez, i lindur në Montevideo, në Uruguai, në 1860, për më tepër i njohur dhe pëlqyer më shumë në Angli

dhe Gjermani se sa në Francë, tek një poet italian, i lindur në Xhenova më 1896. Ja pra përse u hodha tek Jules Laforgue; arti është e vetmja gjurmë që ne lejmë në këtë jetë. Ndërsa arsye e dytë ka të bëjë me stilin.

Shekulli XIX ishte shekulli i revolucioneve, në kundërshtim me shekullin XX që ishte i eksperimentimeve. Ky shekull mbisundohet nga simbolika, dhe simbolika ka nevojë për shumë vargje për t'u shfaqur, në kundërshtim me vizionarizmin që mjaftohet me pak vargje. Dhe në këtë lëmsh revolutiv spikasin poetë si Laforgue apo edhe Gustav Kahn. Në fakt, në periudhën kur jetuan, këta poetë nuk spikatën edhe aq shumë, u desh ardhja e brezit të ri, për t'i dhënë vendin e merituar këtyre krijuesve të parakohshëm. Po le ta shohim më nga afër këtë poet dhe vizionarizmin e tij prehermetik.

Po, kjo botë është e sheshtë, dhe sa për tjetrën, pallavra.

Një pohim e madh, por për një pavërtetësi, në dukje. Bota fizike nuk është e sheshtë, ka kohë që kjo është konstatuar dhe vërtetuar. Bota për të cilën poeti thotë që është e sheshtë, është bota njerëzore; si të thuash, që njerëzimi është i parevolueshëm, ose nuk ka revolucion që të kapërthejë thelbësisht botëkuptimin njerëzor. Të gjitha revolucionet, si sociale po ashtu edhe kulturele, në thelb, mbeten sipërfaqësore. Gjithçka mëton në dhënien jetë hipotezave, ose në përthithjen e jetëve prej

hipotezave. Pra, Pallavra...

Pa shpresë unë endem, i paqtë, me timin fat:

për të kaluar kohën, duke pritur vdekjen,

tymos përballë perëndive cigare të holla.

Diku në shkrimet e shenjta shkruhet se dituria largon nga besimi. Mirëpo, duke fituar diturinë që largon besimin, shpresën, njeriu fiton paqen. (Dituria largon besimin nuk ka vetëm një kuptim metafizik, nuk ka të bëjë uni drejtimisht vetëm me besimin shpirtëror. Kjo thënie duhet të lexohet shumëdimensionalisht; me të përfutur diturinë njeriu humb bindjet politike, besimin shpirtërorë, ndjenjën patriotike, jo më kot Wilde do të shkruante: Patriotizmi virtyt i perversëve. Njeriu i ditur nuk marshon dot në parada dhe nuk hidhet në llogore, ai jeton në paqe, dhe ia shfryn tymin, përçmimin, në fytyrë të gjitha marrëzive njerëzore. Ngaqë me diturinë ka kuptuar atë thënien e vjetër herbraike: Natyrës i kemi hua një vdekje.

Hë, të gjallë, dihatni, o skelete të së ardhmes.

Njerëzit që rropaten, përplasen, përleshën, a thua se janë të përjetshëm, kur edhe eshtrat nuk janë të përjetshme. Dhe është i mrekullueshëm vizioni i frazës: Skelete të së ardhmes. Pak kush, kur sheh një skelet, nuk sheh vetëm një përfundim të shëmtuar të diçkaje që dikur ka jetuar; pak kush sheh në një skelet, përfundimin e dikujt që mbarti shumë emocione, bindje dhe besime; pak kush sheh përfundimin e atij që u përlesh me mish e me shpirt në mbrojtje të një hipoteze, çfarëdo.

Mua, kaltërsia e honit që drejtë qiellit përthyer

më zhyt në një ekstatë të pashtershme dhe më përgjum ashtu si të vdekshmet aroma të njëmijë djegësve.

Poetin, të diturin, atij që ka fituar paqen e vetëdijes, gjithçka që e rrethon e zhyt një thuajse apati të kënaqshme; ngathtësi kënaqësie shpëtimtare. Në atë përgjumjen e shijimit; të përjetimit të një ëndrre të bukur dhe të pashtershme. Larg nga vorbulla e flakës që djeg kërcurët në sobë, larg edhe tymit të ngrohtë, verbues dhe lotues, që del nga tymtarët, më pranë asaj gjendej ku mbetet vetëm aroma e këndshme dhe e vdekshme e drurëve të djegur, aromë këndellëse si e një gjëje të ngrënshme. E kuptuat metaforën? Ka të bëjë thuajse me gjenezën, atëherë kur asgjë ishte e përfunduar, kur e mira dhe e keqja nuk ekzistoni. Atëherë kur as e keqja nuk ishte e keqe. Aty mbërrin njeriu që ka përfutur diturinë dhe paqen.

Dhe futem në të lulëzuarin eden prej ëndrrash të qarta,

ku elefantë në epsu u gërshetohen të zbehtit

vallëzime të mushkonjave, në valcer fantastikë.

Në vargjet në vijim poeti e përforcon atë që parashtrova pak më lart. Pra, në përfutimin e dijes dhe paqes, për njeriun gjithçka është e mundur, madje edhe përjetimi i paradokseve. Me përfutimin e diturisë, njeriu përfton t'i kënaqet jetës dhe të mos frikësohet nga vdekja. Të pranohet humbjen dhe të mos ekzaltohet nga fitoret.

Dhe kur atëherë të miat vargje

mendoj dridhem,

zhbiroj, zemrën plot me të ëmblën kënaqësi, të shtrenjtin

gishtin tim të madh të skuqur si një kofshë pate.

Fitoret janë vetëm fiktive, të pjesshme, të lëvizshme dhe aspak të qëndrueshme, të gjitha, pa as më të voglin dyshim, herët a vonë, në më të mirën e mundshme derdhen në lumin e harresës, për të mos thënë që jo pak herë, fitoret më të mëdha, në realitet kanë qenë edhe humbjet më të mëdha, por shumica këtë as që e ka kuptuar dhe as ka për ta kuptuar ndonjëherë. Këtë e kupton vetëm pakica, dhe kjo pakicë, shumë shumë e vogël edhe për t'u quajtur pakicë, kalon e pa kuptuar nga shumica. Ndërsa në mbyllje Laforgue është shumë hermetik edhe për kohën që jetoj por edhe për ne që erdhëm më pas, dhe i vetmi shpjegim të cilin mund t'u jap, të kuptueshëm, por larg poetikës, është, që njeriu i ditur apo jo, me vetëkënaqësi fitimtari apo me mllef hakmarrës prej të humburi, mbetet gjithnjë me gisht në gojë. Kur do që t'i vij fundi, njeriut do t'i ketë mbetur gjithnjë një peng i pa shlyer, pra në fund, nëse nuk do kishte njëri që t'i rregullonte kufomat, në të së ardhmes, apo edhe të ardhshmit tanë, do të zbulonin skelete me gisht në gojë.

Tani në mbyllje dua të ndalem pak tek titulli. Pse e ka titulluar CIGARJA këtë sonet. Për mendimin tim shumë thjeshtë. Cigarja është një objekt i mbarueshëm i krijuar nga njeriu, që pjell një kënaqësi fiktive, por vrasëse. Dhe që kur mbaron dhe ti e ke hedhur në tokë, kënaqësinë nuk ta ka dhënë plotësisht. Do të doje, gjithmonë, ta thithje edhe një herë pas thithjes së fundit...

Ky është arti poetik, që lëviz në inko-shot e gjenialëve, nga njëri shekull në tjetrin, nga njëri vend në tjetrin. Ky ishte Jules Laforgue, një pararendës i psotmodernizmit në përgjithësi dhe i hermetizmit në veçanti.

CIGARJA

Po, kjo botë është e sheshtë, dhe sa për tjetrën, pallavra.

Pa shpresë unë endem, i paqtë, me timin fat:

për të kaluar kohën, duke pritur vdekjen,

tymos përballë perëndive cigare të holla.

Hë, të gjallë, dihatni, o skelete të së ardhmes.

Mua, kaltërsia e honit që drejtë qiellit përthyer

më zhyt në një ekstatë të pashtershme dhe më përgjum

ashtu si të vdekshmet aroma të njëmijë djegësve.

Dhe futem në të lulëzuarin eden prej ëndrrash të qarta,

ku elefantë në epsu u gërshetohen të zbehtit

vallëzim të mushkonjave, në valcer fantastikë.

Dhe kur atëherë të miat vargje

mendoj dridhem,

zhbiroj, zemrën plot me të ëmblën kënaqësi, të shtrenjtin

gishtin tim të madh të skuqur si një kofshë pate.

NUMRI I ARDHSHEM ME 1 QERSHOR

HEJZA

15 MAJ, 2023

Kryeredaktor i Hejzës: **Avni Halimi** (avni65halimi@gmail.com)

Editon Produksioni **TAKAT STUDIOS**

Drejtör: **Genc Halimi** (genc@takat.tv)

Rruga e Kaçanikut nr. 208, Shkup, 1000